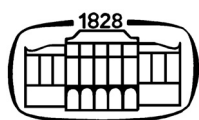

Csaba László

EURÓPAI KÖZGAZDASÁGTAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Lektorálta: Halmi Péter egyetemi tanár, az MTA doktora

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
www.akademiaikiado.hu

ISBN 978 963 05 9467 7
ISSN
Első magyar nyelvű kiadás: 2014

© Csaba László, 2014

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Laskó Judit
Olvasószerkesztő: Tárnok Irén
Termékmenedzser: Kiss Zsuzsa
Fedélterv: Auth Design terve alapján Markó Natália munkája
Nyomdai előkészítés: Élőfej Plusz Kft
Kiadványszám: BB130016
Megjelent 17,5 (A/5) ív terjedelemben

Készült a
Felelős vezető:

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

1. ELŐSZÓ	9
Felhasznált irodalom.....	16
2. CÉLVÁLASZTÁS, MÓDSZER ÉS A KÖNYV FELÉPÍTÉSE	18
Mi haszna lehet a tudományos könyvnek – magyarul?	20
Milyen kihívásokkal szembesült az európai közgazdaságtan?.....	25
A kötet kérdésföltevése és fölépítése	29
Felhasznált irodalom.....	36
3. MI LEHET EURÓPAI A MAI KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN?	37
A célválasztás és a közelítésmód indoklása.....	38
Helyzetkép: hol tart ma a világ közgazdaságtana?	43
Főáram és/vagy ortodoxia?	45
A közgazdaságtan módszertani megújulása	52
Az amerikanizálódás a tudományban és az oktatásban	54
Van-e élet a neoklasszikus szintézisen túl?	63
Az európai sajátosságokra épített közgazdaságtan mibenléte.....	67
A valóság visszatér!.....	77
Felhasznált irodalom.....	79
4. AZ EURÓPAI SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG	83
A szociális piacgazdasági modell kialakulása	84
A modell és a valóság viszonya Németországban	91
Szociális piacgazdaság vagy jóléti állam?	97
Két modell – két logika – két kiút	100
A válságkezelés eltérő természete és logikája	107
A szociális piacgazdaság alternatívái	111
A további alkalmazás esélyeiről	117
Felhasznált irodalom.....	122

5. A RENDSZERVÁLTOZÁS MÉRLEGE.	
FÉLIG ÜRES VAGY FÉLIG TELE VAN A POHÁR?.....	126
Mihez mérjük?.....	131
Milyen elemzési keretet válasszunk?.....	135
A tudomány a közvélemény ellen?	143
Az európaizálódás szerepéről	154
A jövőt a növekedés endogén tényezői határozzák meg!	158
Záró gondolatok	163
Felhasznált irodalom.....	164
6. MIT ADOTT A POSZTKOMMUNISTA ÁTMENET TANULMÁNYOZÁSA A VILÁG KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYÁNAK?.....	167
A rendszerváltozás kutatásának főbb felismeréseiről.....	169
Hogy lehetett helyes tételekből kiindulva hibás a gyakorlat?	174
Az intézmények és a kontextus vagy az előrejelezhetőség a fontosabb? .	176
Mire lehet képes egy „segédtudomány”?	179
A fenntarthatóság mint a siker mércéje	182
Néhány záró észrevétel	187
Felhasznált irodalom.....	196

2. CÉLVÁLASZTÁS, MÓDSZER ÉS A KÖNYV FELÉPÍTÉSE

Mi sem tűnik haszontalanabbnak, mint az, hogy exota nyelven hosszú könyvet írjunk egy olyan témáról, ami nem eldöntött, nem letisztult, és ezért nem használható tömegoktatás céljaira. Mi több, nincsen benne botrány, politikai robbanótöltet, személyes lejáratás – egy egészen hagyományos, szürke szaktudományos mű áll az Olvasó előtt.¹⁰ Közismert, hogy tanítványainkat arra buzdítjuk, „nagy impaktú” folyóiratokban publikáljanak, lehetőleg minél többet és minél gyorsabban, mert ez az egyetemi és az akadémiai előmenetel útja. A könyv mint műfaj kifutóban lévőnek tűnik – vita folyik már az akadémiai fórumokon, például a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályán és szakbizottságaiban is, de magában az MTA Doktori Tanácsában is arról, milyen jelentőséget tulajdonítsunk a tudományban a könyveknek. Közismert, hogy a természettudományokban a jellemző közlési forma az angol nyelvű rövid cikk. Ha a közgazdaság- és a többi társadalomtudomány egyetlen vagy fő sikermércéje ugyanez – és a minősítés, valamint a sokkarú egyetemek előléptetési gyakorlata világszerte ebbe az irányba mozdult el –, akkor csak idő kérdése az, hogy a könyv mint kifejezési forma elsorvadjék. Különösen akkor, ha nem a tudomány *lingua francáján* kerül megfogalmazásra.

Miközben a fenti gondolatok sokunkat töltöttek el rossz érzéssel – hiszen, mint bemutatjuk, az ország és a világ közgazdaság-tudományában ez a felfogás már jelentős pusztítást vitt végbe, különösen Európában –, vélhetőleg korai lenne temetni a tudományos könyv műfaját. Ahogy a televíziózás megszületésével nem tűnt el a rádió, és a világháló nem tette fölöslegessé a személyes találkozásokat, a tudomány lényegi vonásai biztosítják azt, hogy *a könyv mint kifejezési forma a jövőben sem veszít jelentőségéből*. Inkább az változik meg, mi az, amit ebben, s mi az, amit más módon – például tetszés szerint és külsők által is átszerkeszthető, vagy épp újraszámolható és más eredményeket megalapozó adatbázis,¹¹ nyitott modell vagy

¹⁰ A tudományelmélet és a scientometria kérdésében kifejtettek során támaszkodtam Szentes Tamással, az MTA rendes tagjával folytatott sokéves eszmecsereinkre és a tudományos minősítésben folytatott együttműködésünkre. Zalai Ernő rendes taggal hármashban jegyzett cikkünket a *Magyar Tudomány* c. folyóirat fogadta be közlésre a kézirat lezárása után, ott számos további részletkérdést tárgyalunk.

¹¹ Ez utóbbit – a természettudományokat követve – egyre több nemzetközi szerkesztőség kéri. Számomra elvi és gyakorlati oldalról is problematikusnak tűnik ez a követelmény, ahogy azt a *Science*

éppen blog formátumban – kívánunk közreadni. Ezek egyike – leggyakoribbja – kézenfekvően a tudományos cikk. Hiszen a nagy kérdések a sok kicsiből, részletből nyernek választ, azt is ritkán. Jellemző és szükséges a korábbi eredmények mérése, újrakalibrálása, újbóli felmérése, empirikus tesztelése, esetek bemutatása, országok és cégek tapasztalatainak általánosítható bemutatása. E példalózó – nem teljes – felsorolással jelezzük: *elkerülhetetlen az, hogy a tudományos output túlnyomó része* – számszerűen és tartalmilag is – cikkek és könyvfejezetek, *working paperek*, konferencia-előadások és közlemények, esetenként újságcikkek, sőt az elektronikus megjelenés egyre sokrétűbb formái révén váljon hozzáférhetővé. Ez válságos időkben bizonyára még indokoltabb, mint békeidőben.

Az sem szokatlan, hogy egyes területeken és formákban – különösen, ha a matematikai levezetésben van az újdonság, vagy egy-egy adat, számítás, jelenség leírása történik – egyszerűen fölösleges a hosszadalmas fejtegetés. Ezekben az esetekben bizonyára igaz: a matematikai norma, az epigrammatikus tömörség az erény. A gyors megjelenés a tudományban – mint a sportteljesítményben is – perdöntő, főképp az utókor számára releváns *elsőség* ügyében (kiről nevezik el a törvényt, kit kell kinek idéznie). Bár e szempontok a kísérleti és az orvostudományokat uralják, érthetően nem teljesen közömbösek a társadalomkutatók számára sem. És igaz, könyvvel ritkán lehet efféle babérokra pályázni, még kevésbé lehet ezeket megszerezni, miközben magam még nem találkoztam természettudóssal, aki azért szégyenkezett volna, mert könyvet írt, az több kiadást megért, esetleg több nyelvre lefordították és saját egyetemén kívül is sok éven át használják.

Már a korábbi évtizedekben – de különösen a rendszerváltozás körüli években – megfigyelhető volt az, hogy a társadalmi és a gazdasági folyamatok felgyorsulása, a válság és a cselekvés igénye megnövelte a keresletet a „gyorstüzelésű” fegyverfajták iránt. Ezért előfordulhatott – és újabban egyre inkább első is fordul –, hogy nagynevű szerzők, Paul Krugmantól Kornai Jánosig a tudományos értékrendben nem sokra becsült heti-, sőt napilapcikkben fejtik ki mondanójukat. Részben a szélesebb nyilvánosság, de nagyobb részben bizonyára a gyorsabb megjelenés érdekében.

A világháló és a közösségi terek elterjedésével e folyamat még tovább gyorsult. Nem szokatlan ma már az, hogy akár hivatalban lévő kormányfők is a facebookon, blogon vagy más, virtuális térbeli, korábban nem komolyan vett formában – így közösségi tereken – fejtik ki gondolataikat, véleményüket. Itt a kendőzetlenség, a gyorsaság és a nagy célközönség szempontja egymást erősíti.

Europe társadalomtudományi szekciójának 2013. áprilisi berlini ülésén meg is vitattuk. Ugyanis a kutatás – ezen belül az anyagi és időráfordítás – jelentős része épp az adatbázis összeállításában áll. Ha valaki nem kizárólag másodlagos – mások készítette – statisztikákból és forrásokból dolgozik, *munkájának ez – vagyis az új adatok sora – lehet az egyik fő hozadéka*. Ez jelenleg is így van például az empirikus szociológiában és a közgazdaságtanban, de a vélemények kikérdezésén alapuló számos más tudományágban és más műfajban is. És akkor még nem szóltunk a személyiségi jogi és más adatvédelmi kérdésekről, amelyek aligha csak a lélektan művelőinél okozhatnak gondot.

MI HASZNA LEHET A TUDOMÁNYOS KÖNYVNEK – MAGYARUL?

Mindeme fejlemények ellenére és mellett a tudomány – különösen a társadalomtudomány – megmaradt az írásbeliség, a szerkesztett és ellenőrzött közlemények elsőségénél. Nem is tehet mást, hisz *a tudományosság kritériuma* egyebek mellett az, hogy sem a tény, sem az értékelés *nem változtatható tetszés szerint*.¹² Igaz ugyan, hogy semmi sincs kőbe vésve, s ami igaz a newtoni fizikában, nem biztos, hogy igaz a heisenbergiben, de akkor erről nyíltan kell beszélünk. Vagy azt kell mondanunk, hogy az újabb eredmények más megvilágításba helyezték tudásunkat, vagy hamut kell szórni a fejünkre, és bevallani: mégsem Leonardo alkotta az eddig általunk is neki tulajdonított festményt. Vagyis a dokumentálhatóság, a megváltoztathatatlan, az ellenőrizhetőség szempontjai – ha lehet mondani – még erősödtek is.

Ebből adódóan tehát nem az origináladatokhoz kell feltétlenül hozzáférni, hanem a kísérletnek kell megismerhetőnek lennie! A hozzáférhetőség pedig azt követeli meg, hogy egy-egy dokumentumot vagy módszert a bevett szokások szerint *közreadjanak* – például forráskiadványban, könyvben vagy tudományos közleményben, nyomtatott formában, ami adott esetben a kötelező erővel idézendő első cikk maga is lehet. Nem hiába kérnek eredetiségi nyilatkozatot a kiadók, és a természettudományokban be is hajtják, nincs „előpublikáció”. Az eredmény adottan az adat. Ha ez elérhető *working paper* formájában, akkor – vetik föl a kiadók, joggal – ki fizetne elő a méregdrága tudományos lapra?¹³

Épp az ellenőrzés és a hitelesítés folyamata az, ami életben tartja a tudományos folyóirat- és könyvkiadást a világháló korszakában is. Eközben a megbízhatatlan, mendemondákra épülő és elbulvárosodó ismeretterjesztés térnyerésével arányosan *a megbízhatóság szempontjai tehát nem csökkenhetnek, hanem még nőnek is*. Hiszen a tudományos pletykázkodás éppoly bevett iparágga vált mára, mint a hálózobatitkokra és más személyes – a közfunkciót nem érintő – mozzanatokra egyre kíváncsibb „tényfeltáró újságírás”.

¹² Félreértésnek tartjuk ezért azt a fent említett kezdeményezést, ami a külsők általi tetszés szerinti manipulálhatóság érdekében egy-egy cikk teljes adatbázisát, sőt „szemantikai struktúráját” is bekérné, sőt hozzáférhetővé tenné. Ugyanis az adat vélhetőleg csak az adott szemléleti keretben jelenti ugyanazt. Más oldalról: egyszerű tolvajlás esete az, amikor az X által összegyűjtött – finanszírozott, rendszerezett – adatokból Y írja a Nobel-díjas cikket, még mentor-tanítvány vonatkozásában is.

¹³ Az ún. *open access*, a szabad hozzáférhetőség e sorok írásakor az egyik legélesebben vitatott téma világszerte. A közpénzből finanszírozott kutatási eredménynek szabad hozzáférhetőségűnek kell lennie – ugyanakkor nem bárhol és bármiképp, ahogy a szabad forgalmú gyógyszereket és étrend-kiegészítőket is szigorú engedélyeztetésnek vetik alá!

Vagyis: miközben formai oldalról egyre nehezebb algoritmuszerűen kiszűrni, mi is a valódi tudomány, és mi annak látszata,¹⁴ tartalmi oldalról egyre fontosabb, hogy *a szigorú minőségbiztosítási követelményeket betartva és számon kérve megjelent műveket értékükön kezeljük*. Ezt kellene hogy megjelenítse a tudományos folyóiratok nyilvános nemzetközi lajstromozása is. Mint még bemutatjuk, ez korántsem oly egyértelmű, mint ahogyan három számjegyű tizedes törttel évente kiadott impaktfaktorok és nemzetközi sorrendek ezt sugallnák.¹⁵ A tudás és a tudás látszata, az eredmény és annak megjelenési helye, sőt sok esetben *már a ráfordítás és az eredmény elkülönítése is gondot okoz*. Utóbbira példa, hogy ma már napilapinterjú készülhet ifjú kutatóval abból az alkalomból, hogy jövőben elindítandó kutatására jó sok pénzt kapott valakitől. Eddig inkább az e pénzen létrejött eredményt volt szokás ünnepelni az európai kultúrkörben – feltéve, hogy a kutatás valóban eredménnyel jár, majd ezt követően a szakma itthon és külföldön az eredményt egyértelműen zászlójára tűzte.

Egy szó, mint száz: a valódi, ellenőrzött és főképp a korábbi eredmények aprócska módosításán – mint legkönnyebb, ámde nem sok újdonsággal kecsgetető útján – túlmutató, *kritikai elemzéseknek a keletje megnőtt*. Mind a tudományos közösség, mind a minket finanszírozó társadalom számára. Minél inkább élünk „érdekes időkben”, azaz történelmi töréspontokon, amelyek kihívás elé állítják a korábban bevettnek vélt tudományos eredményeket is, annál fontosabb lesz ez a funkció. És miközben a sikeres értekezés, de még inkább a sikeres közlemény egyik titka az, hogy az adott zugolyban, abban a mélységben a szerzőn kívül senki se ismeri ki magát, a megváltozó világ, az elhúzódó válság és a szakma évek óta folyó önvizsgálata megkövetelheti és igényli is az összképre, a nagy távlatra, a „*honnan jöttünk, kik vagyunk, hová megyünk?*” típusú filozofikus kérdésekre adott válaszokat is. Tudjuk, ezek sem örök érvényűek, és bizonytalansággal terhesek, még inkább, mint a szűk szakterületi mélyfúrások.

Ugyanakkor nem kérdéses, hogy a természet- és a társadalomtudományok között nemcsak fönnáll, de erősödik is az osztrák iskolához tartozó közgazdák – mindenekelőtt Ludwig von Mises és Friedrich August von Hayek – kiemelte *különbség*. Eszerint a gazdasági folyamat sajátossága az, hogy *szabad emberek indeterminált és sokszor irracionális cselekedeteiből áll össze*. Következésképp se a tetszés szerinti megismételhetőség, se a kísérleti ellenőrizhetőség,¹⁶ se a meg-

¹⁴ Az ún. „alternatív közgazdászok” némelyike, pl. Drábik János évente ad ki 500–600 oldal terjedelmű, kemény borítójú, bejegyzett könyvkiadónál megjelenő kötetet.

¹⁵ Hayek (1974/1995, 312–321. old.) a formalizmus közgazdaságtani áttörésének idején emlékeztetett a Nobel-emlékdíj átvétele alkalmából tartott előadásában arra, hogy az „erős számszerűségeket” egyoldalú kultusza sokszor a tudatlanságot leplezi.

¹⁶ Bizonyára van egy sor *részletkérdés*, amit lehet kísérleti úton vizsgálni, különösen a mikroökonómia, az egyéni viselkedés területén. És ha egy ötletet kipróbálnak a gyakorlatban – például az ingyenes vagyonosztáson alapuló magánosítást –, akkor annak eredménytelensége

bízható előrejelezhetőség nem jellemezheti és nem is jellemzi a makrofolyamat, az egész, a globális gazdaság viszonyában megfogalmazott tételeket! Azok csak sztochasztikus, valószínűségi összefüggések maradnak. Ebből következik – egyebek mellett – a nemzetgazdasági tervezés lehetetlensége, amint ez a húszas-harmincas évek szocializmusvitáiban elméletileg, a kelet-európai és az ázsiai társadalmak tapasztalatában gyakorlatilag is beigazolódott. A fejlett piacgazdaságban épp ezt jelzik a pánikok, a visszatérő válságok, a pénzüpiaci és divathullámzások, vagy akár a jól belőhető árú ingatlanok piacán vissza-visszatérő buborékok, és sok más is. Mindezek közös vonása az, hogy nem írhatók le pusztán vagy kizárólag csak a matematika eszközeivel, különösen pedig a newtoni mechanikából kölcsönvett eszköztárral.¹⁷ *És legkevésbé sem jellemző rájuk az, hogy az elemi részek összessége adná ki az egészet* – ezzel szemben az egész mint struktúra több, mint az alkotórészeinek eredője. Vagyis: a gazdaság és társadalom tanulmányozásának szükségképp és megkerülhetetlenül *sajátos törvényei vannak, amelyek nem vezethetők vissza más tudományok művelte/megfigyelte elemi jelenségekre.*

Részben ebből adódóan a társadalomtudományokban a lassú, evolúciós fejlődés, a szerves egymásra épülés, *a nagy áttörések ritka volta* a jellemző. Kifejtésmódjából adódóan a társadalomtudomány *alapvető megjelenési formája a könyv*, és nem más. Vagyis a mennyiség és a minőség gyakorta elválík, nem-hogy átcsapna egymásba. Ez két oldalról is belátható.

Egyfelől: még a mai közgazdaságtan cikk-központúságának kiötlői, mint Milton Friedman (1953), Paul Samuelson (1987) vagy Gary Becker (1981/2009) művei is alapvetően kötetben élnek a tudományos közönség számára. Friedman pozitív közgazdaságtana az elmondottakra kitűnő példa: a különféle – gyakran obskurus – helyen megjelent művek kötetbe gyűjtve váltak klasszikussá, mindenki onnan idézi őket. Samuelson hírért magyarul is megjelent tankönyve és annak egyre több intézményben való, kötelező irodalomkénti előírása alapozta meg. Gary Becker 1981-ből származó, legutóbb 2009-ben megjelent főműve is lényegében esszéfüzér: a bevezető és záró fejezetek kivételével a szöveg közel fele három különböző társszerzővel írt alkalmi cikk, és eme írásokat a mikroökonómia korlátlan kiterjesztése köti csak össze. És az új stílust jeleníti meg a főáram talán legnagyobb hatású képviselője, Robert Lucas, aki-

minősíti az ötletet is, nemcsak a kivitelezést.

¹⁷ Ezt mutatja be alapos elemzésében Móczár József (2008) monográfiája. Ebben jelentős lépések történnek a dinamikus és sztochasztikus modellek, valamint a magasabb matematika közgazdaság-elméleti alkalmazására, ami elsősorban a modellalkotás terén mondható eredményesnek. Aligha meglepő, ha a kötet egyetlen fejezete – az összterjedelem alig 5 százaléka – foglalkozik a gazdaságpolitikai alkalmazásokkal (521–558. old.). Ez nem hiányosság, hanem sajátosság: épp erről szólunk a főszövegben. Ami matematikailag jól leírható, és ami gazdaságpolitikailag releváns – jelentős részben nem fed át egymással. Ebből nem következik, hogy az „öncélú” elmélet művelése lekicsinyelhető, vagy akár a gyakorlati képzésben részt vevők számára mellőzhető volna!

nek harminc legtöbbet idézett műve – a google scholar szerint – mind folyóiratcikk.

Az európai hagyomány ezzel szemben – nemcsak a közgazdaság-tudományban, de itt is – a könyvekre épült. A „hány könyves a szerző?” az obligát kérdés minden komoly kiadónál és tanszéken is. Ennek pedig kézenfekvő okai vannak. A társadalomtudományi tárgyalásmód – különösen a második világháborúig uralkodó német kultúrában – a monografikus kifejtésnek kedvez. Ebben – a vegytani vagy az orvostudományi közlemények többségétől eltérően – elvárható, hogy a szerző a releváns szakirodalmi előzmények bemutatásával kezdje. Ennek fényében mutasson rá az irodalom hiányosságaira, a maga kutatási kérdéseire, a megoldásokra szolgáló hipotézisekre és a bevetendő módszerekre. Vagyis az első lépésben el kell magát helyeznie az irodalom egészében. Nem engedhető meg az az újabban terjedő arrogancia, amiben egyszerűen nem veszünk tudomást az előzményekről, a pályatársakról és a versengő, velünk vitatkozó értelmezésekről meg aztán még kevésbé. Az efféle szellemi faragatlanság sajnos ma már – amerikai mintára – a kötelező jó modor részévé vált.

Pedig a hagyományos tárgyalásban akkor válik érdekessé a kérdés, amikor a szerző kötelességszerűen előadja: mi várható a kutatásban talányosnak – *puzzling* – vélt momentumok feloldásától. Ez egyben segít annak elbírálásában: érdemes-e időnket és energiánkat az előadandók megismerésére fordítanunk, vagy olvassunk inkább Mátyás király nagy tetteiről. Ezt követően elméleti és empirikus leírások, esettanulmányok, modellezés, mérés és értelmezés következik. Majd az eredményeknek a várákosokkal való szembesítése és az alkalmazási lehetőségek vagy más – elméleti, módszertani újdonságok bemutatása – jön. Ennek alapján az Olvasó eldöntheti: mi is a fejtegetések *hozzáadott értéke*? Mit tanult – korábban nem ismert mozzanatokat – e szöveg feldolgozásával, mekkora lépést tett a tudomány az adott x oldal megismerését követően és általa.

Az európai tárgyalásmódban nemcsak azért van elsőbbsége a kötetnek, mert ennek nagyobb a presztízse, hanem azért is, mert *ez a kifejezési forma adja meg a kellő teret ahhoz*, hogy az érveket az ellenérvekkel szembesítsük. Hogy a gondolatmenetnek ellentmondó elemeket – a természettudományos vizsgálatban kiemelt súlyú kivételeket – értelmezzük és magyarázatukat az összképbe helyezhessük. Hogy az alternatív magyarázatokra kitérve igazoljuk: miért a mi felfogásunk az igazi, s miért nem adott erre választ a korábbi – vagy ma már klasszikusnak számító – szerzők némelyike. Miben változtak a tények,¹⁸ az értel-

¹⁸ Például a levéltári forrás hozzáférhetővé válása, vagy a történeti statisztika korszerű módszerekkel való újraszámolása (Rao–van Ark, szerk., 2013) esetleg a közéletben túlértékelt, pontatlan előzetes adatokat módosító véglegesített hivatalos jelentés, esetleg egy új modellszámítás vagy egyszerű tévedések kiküszöbölése is az összképet módosíthatja. Erre a *historical economics* kutatási program képviselői – a fentebb idézettekén kívül pl. Angus Maddison, Nicholas Crafts, Kevin O’Rourke, nálunk Tomka Béla munkái jó példával szolgálnak.

mezések, a következtetések. Mit módosít – ha módosít – a gyakorlatban történő alkalmazás, szép szóval a tesztelés. Kézenfekvő, hogy minél erőteljesebb a kutatásban az empirikus mozzanat – ami nem azonos a pusztán koherenciavizsgálattal, vagyis a logikai ellentmondások kiszűrésével –, annál terjedelmigényesebb lesz a kifejtés. Hisz miképp is lenne – a természettudományban igényelt módon – megismételhető vagy külső szemlélő által is könnyen belátható a gondolatmenet, ha nincs kellő részletezettséggel levezetve?

Röviden: nem pusztán arról a könnyen megfogható tényről van szó, hogy a könyv élettartama „a polcon” – *shelf life* – hosszabb. Hanem hogy *tartós és jelentős felismeréseket* – szemben az egy-egy meglátástól – általában nem lehet röviden elővezetni. Ez jelentős különbség a matematika és a fizika világához képest, ahol Einstein vagy Heisenberg valóban írt néhány oldalas, átütő erejű műveket is. Másfelől: a tartós felismerések – ha kötetben találhatók – a felhasználók hosszabb távú érdeklődésére tartanak számot. És persze a szokás hatalma sem közömbös. A társadalomtudományban kevés nagyság van, akit tényleg egy-egy cikke alapján idéznek, míg a könyvek – Bulgakovval szólva – nem égnek el.

Különös jelentősége van a társadalomtudományokban a kis nyelveken írt könyveknek. Eltérően a természet- és élettudományoktól, ahol a szaknyelv eleve az angol, a közgazdaság-tudományban ma még megütközést kelt az, ha a fiatal nemzedék képviselői – az MTA Közgazdaságtudományi és Regionális Kutató Központja szervezésében évek óta folyó, nagy sikerű és népszerű nyári műhelyek keretében – ugyanezt a gyakorlatot követik. Pedig részükről és a szervezők részéről is jogos a hivatkozás: a közgazdaságtan számos – főképp formális – ágában a szaknyelv kizárólag az angol, és a vegyészek vagy az orvosok is minden komoly művüket angolul adják közre.

Mégsem mondhatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kétszáz éve elindult *küldetése*, a nemzeti nyelv ápolása mára betöltötte volna hivatását, a kikapált föladatok közé lenne sorolható. A közgazdaság-tudomány épp az egyike ama területeknek, ahol a hagyományok és a szélesebb közélet érdeklődése – ráutaltsága – okán kiemelt jelentősége volt és lesz is a nyelvművelésnek. Igaz, az új fogalmak e területen is többnyire angolul alakulnak ki. Ettől azonban nem kisebb, hanem *nagyobb lesz a szaknyelv művelésének a kihívása*.¹⁹

Emlékeztetünk arra, hogy a két háború közt kiképzett, sőt a következő nemzedék számára is a míves anyanyelven előadott gondolat értéke jelentős volt. Magam Fellner Vilmostól Lámfalussy Sándorig sok külföldön élő kollégát hallhattam megejtően szabatos és irigylésre méltóan pontos fogalmazásban magyar nyelven előadni. És a közvetlen előttünk járó nemzedék nagyjai rendre gondot fordítottak arra, hogy munkásságuk párhuzamosan anyanyelvünkön is megje-

¹⁹ 'Say, what you mean!' – mondja az angol. Igen ám, de kimondani csak azt tudjuk, „amire van ige”.

lenjen. Sőt, még az 1980-as években sem volt ritka – és ma is alkotnak így jeles szerzők –, hogy az eredendően és alapjában anyanyelvünkön kibontott gondolatokat teszi át valamely értő tanítvány vagy munkatárs idegen nyelvre – korábban németre, jelenleg angolra.

Számomra – az oktatói gyakorlatból is adódóan – nem kérdéses az, hogy az igényes idegen nyelvű megnyilvánulás nem alapulhat máson, mint a hasonlóképp vagy *még inkább kiművelt anyanyelvi kifejezőkészségen*, ahol minden egyes szó vagy kifejezés árnyalatait is érzékeljük. A szaknyelvet – mint az elmúlt kétszáz évben is – folyamatosan létre kell hozni, és ápolni kell. Közismert, hogy már Kazinczyék fellépése idején a nyelv „magától” az elhalás útján volt, konyhanyelvvé silányulva. Ezt a folyamatot nem kis erőfeszítéssel fordították meg. Az Európai Unió – miközben fórumain évtizedek óta francia–angol kétnyelvűséggel működik – feladatának tartotta és tartja a nyelvi sokszínűség megőrzését, és támogatja a kis népek kultúrájának eme alapvető alkotóelemét.²⁰ És nem utolsósorban a nemzeti közösséghez való tartozásnak ez alapvető jele és eszköze is.

A tudomány nemzeti nyelven művelése egyáltalán nem jelent bezárkózást, és *nem váltja ki a fajsúlyos nemzetközi fórumokon való megmérettetés kényszerét*. Kis országban nincs is más módja a minőség biztosításának. Ugyanakkor tévedés úgy gondolni, hogy a méregdrága tudományos kötetekben, vagy az átlagos magyar nyelvű felsőoktatási intézmény által meg nem fizethető árú adatbázisban lerakott közleménnyel „megcselekedtük, amit megkövetelt a haza”. A gondolat anyanyelven történő újramegszülése, átadása, megvitatása a szellemi életben maradás alapvető feltételei közé sorolható. A következőkben ezért az általunk használt kifejezésekhez – ahol szükséges – megadjuk az angol szaknyelvi megfelelőjüket is.

MILYEN KIHÍVÁSOKKAL SZEMBESÜLT AZ EURÓPAI KÖZGAZDASÁGTAN?

E kérdéskör részben a világ egészére, részben pedig az átalakult országokra is vonatkozik. Az első és legfontosabb: világszerte érezhető egyfajta türelmetlenség a főáramú ortodoxia túlzott formalizmusával, magába zárkózásával és *a való világ kérdéseivel szembeni közömbösségével szemben* – a pénzügyi válságtól a világszegénységig terjedő körben. Erős az érzés, hogy a közgazdászok – főképp, vagy kizárólag – *egymásról* és csak *egymásnak* írnak – *self-referentiality* –, és mintha szándékosan elhatárolódnának a többi tudományszak eredményeitől,

²⁰ A kérdést felügyelő főbiztos jelenléte miatt lehet az Európai Parlamentben – elvileg bármely EU-fórumon is – anyanyelven megszólalni, ha az az EU hivatalos nyelveinek egyike. Így lehet máltaiul (400 ezer fő), de nem lehet oroszul (6 millió fő).

és megvetnék az alkalmazásokat. A gazdaságpolitikában ezért megjelentek az áltudományos, a félig megértett igazságokon alapuló, és a kimondottan vajákolás jellegű, szakszerűtlen kísérletezések. A „magas tudomány” közönyére hivatkozva ezek polgárjogot is nyertek.

A közgazdasági oktatás messzire került a gyakorlat igényeitől. Sok a gazdaságinak nevezett oklevél, ezek többsége hasznos, de közgazdásznak nem minősülő képzettséget ad. Például hazánkban a turizmus közgazdadiplomát ad, miközben ezt az OECD – helyesen – eleve máshova utalja, nevezetesen a szolgáltatások címszó alá sorolja. Ugyanakkor az üzleti képzésben is gyakori a rövid, formális elméleti képzés. Sőt, a bolognai rendszer – különösen a pénzkivonással társítva – elképesztő zanzásításokhoz vezetett. Ennek szomorú példája – sajnos valós –, amikor a pénzről és a pénzügyekről a stúdium egészében egyetlen óra van, vagy a matematikai statisztika egészét mindösszesen három óra alatt sajátítja el a jövő közgazdásza (főleg azt, hogy melyik programmal lehet ezt vagy amazt kiszámolni).

Szaporodnak a gyakorlatban azok a jelenségek, amelyek a tankönyvek szerint nem léteznek, vagy nem lenne szabad létezniük. Ilyen a buborékosodás, a pénzügyi válság, és főképp az, ahogy az Európai Unió a legjobb erővel és hihetetlen összegek megmozgatásával sem képes úrrá lenni néhány kisebb tagállama válságán. Hasonlóképp kihívást jelent a munkanélküliség – főképp az ifjúsági munkanélküliség – tartósan magas szintje (országanként 20 és 60 százalék közt szóródik²¹). És nem kevésbé éles kérdéseket vet föl az, hogy ha ilyen sokévi képzés után ilyen kevesek találnak munkát, akkor hogy is állunk az emberi tőkével? Jó megoldás-e az eredményeknek a ráfordításokkal – az iskolapadban eltöltött évekkkel vagy a fenntartási költségekkel – történő szokásos közelítése?

Erős kérdések adódnak *a módszertan és a társadalmi hatások* oldaláról, valamint a szinte *egyeduralkodóvá vált* amerikai szakmával való viszonyunkról is. Ami a *módszertant* illeti, az elméleti közgazdaságtanban kizárólagossá vált a modellszerű leírás, a matematikai nyelven való tárgyalás és az ezekből adódó hipotetikus – csak erős előfeltételek mellett értelmezhető – eredmények koherenciavizsgálatának „empirikus teszteléskénti” félreértelmezése. Ebből – a neoklasszikus főáramú ortodoxia *tárgyalásmódjából* – következik, *hogy a való élet* – többnyire egyszer sem ismétlődő, nemhogy vég nélkül ismétlődő – *eseményeire nézve az elméletnek azért nincs mondandója, mert nem is lehet, hisz nem is arra kérdezett.* És miközben az üzleti tudományokban és a köz- meg a vállalati pénzügyek művelésében nem szokatlan az esettanulmány, a csoportmunka, a kísérlet és a szimuláció – vagyis a hagyományos empirikus, leíró módszertan – alkalmazása, a 2011-ben – vagyis nem az ókorban – Nobel-díjjal kitüntetett elmé-

²¹ Lásd erről a hamburgi *Intereconomics* 48. évf. 4/2013. júliusi tematikus különszámát, ami az előző havi, e kérdésnek szentelt uniós csúcs kapcsán született meg.

leti közgazda, az Amerikai Közgazdasági Társaság 2013. évi elnöke, Christopher A. Sims (2011) kimondottan arra büszke, hogy a közgazdaságtan *egyáltalán* nem kísérleti jellegű.

A közgazdasági módszertan kérdése Carl Menger és Gustav von Schmoller másfél évszázaddal ezelőtt indított *Methodenstreit*-je óta²² a szakma örökzöldjei közé sorolható. Mégis, úgy tűnik, e témakör jelentősége megnőtt az elmúlt évek állandósult válságkezelése következtében. Rövidre fogva: világszerte is, de különösen az Európai Unióban szembeötlővé vált, hogy a technikai-közgazdasági elemzésekből kirajzolódó megoldások és a politikai folyamatból – a demokratikusan ellenőrzött és elszámoltatott közszolgák döntéseiből – következőek rendre szembekerültek egymással (bővebben: Csaba, 2013). Ez természetesen nem újdonság, hiszen a 70-es években az OECD-államokban, a 80-as években Latin-Amerikában és a 90-es évtizedben a posztkommunista államok átalakulása során *visszatérő jelenség volt a gazdasági és a politikai-társadalmi ésszerűség szembekerülése*.

Mégis megfontolandó, hogy lehet-e véletlen, ha ennyire eltérő időszakokban, ennyire eltérő feladatok kapcsán és ennyire különböző történelmi kontextusban *rendre ugyanaz a kérdés adódik*, akkor nincs-e valami mélyebb magyarázata ennek. Nem lehet-e arról szó, hogy – a természettudományos módszerek bővülésétében – az általános, mindig és mindenütt igaz összefüggések keresése érdekében az ajtón kidobott intézményi, politikai, történelmi és ideológiai elemek az ablakon térnek vissza? Mi több, e visszatérés nem is lehet meglepő, ha – mint a klasszikus közgazdászok és szociológusok munkáiban kivétel nélkül – a gazdaság a társadalom része! Ekkor bizony a társadalom nem önálló fekete doboz, aminek kívülről be sem látható törvényszerűségeit csak leírni tudjuk, befolyásolni pedig nem – ahogy azt a modern főáram szemlélete teszi...

Ebbe az irányba mutat az, hogy a főáramú lapok némelyikében és a vezető kiadóknál is egyre gyakrabban jelennek meg nagy egyetemeken oktató, neves szerzőktől olyan művek, amelyekben a történelmi módszer, a statisztikai elemzés és az intézményi alapozás is megfigyelhető. Sőt, mint bemutatjuk, saját fő kutatási területünkön, a rendszerváltozás negyedszázados elemzésében kimondottan fehér hollónak számít az, ha a neoklasszikus modellezés eszközeivel értek el eredményeket, akár a leíró-értelmező, akár a gyakorlatbefolyásoló-normatív metszetben.

Harmadikként pedig arról kell szólnunk, hogy *az európai közgazdasági gondolkodás* az elmúlt évtizedekben rendszeresen és *súlyosan veszített befolyásából*. Ez annál meglepőbb, mert a közgazdaságtan első 200–250 évében kimondottan európai tudomány volt, e földrész kérdései foglalkoztatták az elmélet művelőit, akik innen származtak. Igaz, a két háború között népvándorlás indult meg Ame-

²² Kitűnő összegzését lásd Fuszfeld (2008) szócikkében.

rikába, ami a háború után sem szűnt meg. Mégis megdöbbentő azt látni – ahogy részletesen be is mutatjuk –, ahogy az Egyesült Államok közgazdaság-tudományi lapjai és egyetemei *egyeduralkodóvá váltak* az elmúlt negyedszázad folyamán. Eltérően a természettudományoktól, a mi területünkön sem az ázsiai – főleg, de nem kizárólag kínai és indiai –, sem más feltörekvő államokban alkotó szerzők nem kerülnek be az akadémiai mércén mért élvonalba.

Nem kétséges az, hogy ha egy szűk kör ízlése válik meghatározóvá, továbbá a fő sodor lényegében kizárólagossá válik, *megszűnéssel fenyeget a minden élő szervezetet életben tartó diverzitás*. Ha arra gondolunk, hogy a biodiverzitás védelme ENSZ-prioritás, és kimondottan kártékony fajokat is óvunk a sokszínűség ismert előnyeinek érdekében, akkor súlyos aggodalommal kell szemlélnünk az „egyetlen helyes szemlélet és módszer” térnyerését. Még sokkal disszonánsabb a szovjet birodalom romjain nevelkedett és azok eltakarításában is némi tapasztalatot szerzett elemző számára az, ahogy az egyszer s mindenkorra lezárt kérdések köre, a megfellebbezhetetlen módszer és az egyedül üdvözítő kánon újfent létrejön.

Ha igazságosak vagyunk, meglátjuk: ez inkább a közgazdaság-elméleti *doktori képzésben*, a vezető egyetemek *előléptetéseiben* és a vezetőnek elismert – a nemzetközi rangsorokban előrevett – *folyóiratok közleményeiben* érhető tetten. A piac jellege és az eszmék versenye olyan, hogy nyílt társadalomban a sokféleséget kikényszeríti és fönntartja. Mégsem kérdéses, hogy ha minden folyóirat-rangsorból,²³ a legtöbb Nobel-díjas elismerésből, a legtöbb vezető egyetem tanszékeiről mind ugyanaz a fősodor érkezik, ott valami nincs rendben. Hiszen már a leg-egyszerűbb piac is arra épül, hogy nem mindnyájan ugyanazt kívánjuk: az eladó megszabadulna a portékájától, a vevő meg hozzájutna, és ekképp az árban és a többi föltételben kell „csak” megegyezniük. Amikor mindenki elad, depresszió, amikor mindenki vesz, buborékosodás áll fenn – és mindkettő patológus.²⁴

Állításunk tehát a következő: miközben a véleményvezérelt főáramban kialakult az „egyetlen igaz hit és módszer”, a szakma mellékágaiban sorra-rendre bukkannak fel, vagy *élnék tovább, a versengő megközelítések*. És aligha meglepő, hogy ezek jelentős része kívül reked Amerikán – miközben a főáram sem képes immunis maradni e kezdeményezésektől. Vagyis lehetséges, sőt ígéretes az olyasfajta gazdaságtan művelése, aminek nem végcélja egy cikk „jó impaktú” lapban való elhelyezése, hanem egyéb céljai vannak, így elsősorban a valóság jobb *megértése*, és másodsorban a fennálló viszonyok *jobbítása*, emberibbé tétel. Ismeretes, hogy a közgazdasági elméletek története jórészt épp efféle törekvések hullámszámból állt össze.

²³ Ez kevésbé meglepő, ha – mint bemutatjuk – a versengő rangsorok közül az összes ítésvetlent vesz alapul.

²⁴ E folyamatokat mutatja be a főáram egyik fő kritikusaként is jól ismert néhai gazdaságtörténész, Charles Kindleberger (1979/2005) kötete.

A KÖTET KÉRDÉSFÖLTEVÉSE ÉS FÖLÉPÍTÉSE

Kötetünk első fejezetében a világ közgazdaság-tudományának állásáról, helyzetéről és az ott folyó vitákról adunk képet. Ez önmagában is érdekes – időről időre szükség lehet az összkép megalkotására –, különösen olyan időkben, amikor *a paradigmát is érintő*, esetleg annak módosulásához vezető események mennek végbe. Mivel a tudományos paradigma akkor változik meg, amikor a fő- és a mellékág egymással helyet cserél, mindig önértéke van azon keresésnek, ami a fősodrot, a főáramot próbálja meghatározni. Minél inkább nyitottak maradunk a sokszínűségre, annál érdekesebbé válik a fősodor megjelölése.

Nem titkolt célja e munkának *a közgazdasági felsőoktatás javítása*, a korábbi írásainkban is bírált és a jelen könyvben is bemutatott leegyszerűsítések és félreértelmezések, egyoldalúságok és merevségek meghaladása. A korábbi időszak közgazdasági felsőoktatási reformjaiban többnyire adottnak vették azt, hogy létezik egy „nemzetközi mérce”, egy standard, és ahhoz kell igazodni. E fölvetésben – különösen a 80-as évek közepén, de a jelen évtizedben hasonlóképp – jó adag naivitás mellett *oktatásszervezési szempontok* játszottak szerepet. Nevezetesen: hogy lehet viszonylag nagy tömegű hallgatót viszonylag kevés összegytemi vagy akár bírósági szintű jogorvoslati kérelem mellett levizsgáztatni? Innen adódik a jól számon kérhető, számszerűségekre és példamegoldásra építő eljárások elterjedtsége. És végül nem becsülhetjük le a véletlen szerepét sem – *az állítólag leginkább egységesített amerikai felsőoktatási piacon a lehető legnagyobb a sokszólamúság*. Ehhez képest esetleges, hogy egy magyar vagy orosz felsőoktatási vezető mely tanszék/intézmény munkájába kapcsolódhatott bele, és ennek alapján mit vélt „a művelt Nyugat” egyedül követendő példájának.

Az élvonalat ekképpen legalább két pályán kell körüljárnunk. *Egyfelől*: érdemes megvizsgálnunk, mi számít ma az első vonalnak a tudományban, s ez honnan tudható. Ehhez érdemes megvizsgálni, kik s mit tekintenek élenjárónak az oktatásban. Nem titok, hogy feltörekvő országokban – például az arab világban és Kínában – manapság is folyik a közgazdasági képzés kialakítása, amiben az első vonal átültetése a cél. *Másfelől* eközben Nyugat-Európában is érezhetően – politikai és társadalmi szinten is – növekszik az elégedetlenség az egyetemek és a főiskolák kibocsátásával szemben. Nem utolsósorban az ifjúsági munkanélküliség főntebb említett, magas szinten való tartóssága sürgeti a képzés átfórmálását minden szinten.

E fejleményeket nehéz lenne elvonatkoztatni a felsőoktatásban két évtizede pusztító, ún. *bolognai folyamattól*, a kétszintű képzés általánossá tételétől. Ez az Egyesült Államok teljesen más ösztönzőrendszerére kitalált megoldás az európai jóléti államokban, a felsőoktatás emberi joggá válásával *a munkapiac által értékelt minőség zuhanásszerű csökkenését eredményezte*. Különösen akkor, ha – mint Német-, Francia-, Olasz-, Spanyol-, Lengyel- és Magyarországon – mindez a *tartós és rendszeres forráskivonással társult*, amit – az Egyesült

Államoktól élesen eltérően – a nem állami források becsatornázása sem ellentételezett.²⁵

A bolognai folyamatban számos elemző egy rugalmas, korszerű oktatási rend, a demokratikus tömegoktatás kérdését a minőséggel összerendezni kívánó kezdeményezést vélt-vél fölfedezni. Mivel „a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve”, két évtized távlatából nem térhetünk ki a megvalósítás mikéntjének értékelése elől sem. Magyarországon a Mádl Ferenc minisztersége alatt elfogadott, az intézményi autonómiát a minőség szempontjai elé helyező, és egyben a mennyiségi képzést előtérbe állító felsőoktatási törvény, majd a két évtizeden át folyó forráskivonás együttesen olyan helyzetet teremtett, amely a kevésbé téves alapokon álló felsőoktatást is vakvágányra vitte volna. Az állami gyakorlatban egyre nőtt – mára kizárólagossá vált – az irányító hivatalok szempontja, a szakmai minőségbiztosítás fórumai pedig rendre alulmaradtak, illetve felhígultak. Kézenfekvő, hogy ha a MAB-ot a főiskolák uralják, a minisztert pedig sem a szakma (adott esetben az egyetemi szenátus), sem a teljesítménymutatók nem kötik, akkor az előrejutásban a személyes, a kis- és nagypolitikai és más, tudománytól idegen szempontok lesznek meghatározóvá. Ez a folyamat annyira ismert minden résztvevő előtt, hogy dokumentálni ehelyütt aligha szükséges.

A kiterjedt intézményrendszer és a tömeges képzés – szűkülő anyagi lehetőségek mellett – az egyetemek középiskolává süllyesztéséhez vezetett. Az immár 22 órás tanórai követelmény, a kötelező tárgyak uralma, az egységesített tantervek és díjazások, a minőséget semmibe vevő létszámarányos finanszírozás mind-mind egy szeget jelentettek a humboldti típusú egyetem koporsójába. Bizonyára az sem segített, hogy az intézményi autonómiára hivatkozva a legtöbb egyetem nem követeli meg professzoraitól az akadémiai címeket – némely esetben a kinevezés során még a habilitációt is mellőzték és ma is mellőzik.²⁶ Pedig a külföldön sikert aratott magyar értelmiségiek nagy száma arra utal, hogy a versenyképes humboldti egyetem hazánkban nemcsak a képzeletben létezett, hanem a valóságban is, mondjuk az 1890 és 1970 közti időszakban.

Magyarországon 2012–13 során határozott – bár szakmailag végiggondolatlan és előzetes hatástanulmányokra nem támaszkodó – kormányzati intézkedések születtek a korábbi időszak egyoldalúan mennyiségközpontú felsőoktatás-

²⁵ Közismert az a francia és német egyetemi körökből terjedő előítélet, amely a magánforrások megjelenését a szerény sorból jövő diákok bevételeinek korlátozásával azonosítja, és ezért elvi éllal ellenzi. Ezért nem voltak egész a kétezres évekig magánfőiskolák és egyetemek Németországban, és ezért korlátozzák évtizedek óta mind az iparral, mind a magánszemélyekkel való szerves kapcsolatot hazánkban is. Ez természetesen téves, és az amerikai gyakorlat súlyos félreértését jelenti, miközben a közkez Európa-szerte a leggyengébb ellenállású területen takarékoskodik – így az EU 2014–2020 közti pénzügyi keretében is.

²⁶ A folyamatot belülről jól ismerő Julius Horvath és Móczár József professzorok szíves közlése alapján.

fejlesztését kísérő kinövések lenyesegetésére. A közgazdasági felsőoktatásban különös radikalitás volt megfigyelhető, hisz e területet – összesen 16 szakot, köztük a jogiakat is – teljesen kivették a közfinanszírozásból.²⁷ Ez a sokterápia bizonyára kihívásokat jelent, és megnövelheti az érdeklődést az iránt, milyen is lehetne a színvonalas és versenyképes közgazdasági képzés. Igaz, ebben a központi állam mellett az önkormányzatoknak, a cégeknek, az alapítványoknak, a magánszférának széles értelemben részt kellene vállalnia – és az ezt előmozdító *adórendszerbeli lépésekre* is sort kellene keríteni. Mint ismeretes, a hazai gyakorlat épp ellentétes irányba menetel egy évtizede, sőt még az uniós forrásokra is kivetik a közterheket.

Nem titok, hogy az amerikai egyetemek egykori hallgatói „életfogytig fizetik” a hálójuk lerovását jelentő összegeket, a tandíj visszafizetése után adományként. És ezek az egyetemek vagyontárgyakat és jelentős összegeket is örökölhetnek, értékpapiroktól erdőgazdaságig és szellemi tulajdonig. Megjegyezzük, hogy ismereteink szerint a kapcsolati tőke – az *old boys' network* – ezen túlmenően is legalább oly fontos, mint a vagyoni értékű támogatás. Hasonlóképp fontos és gyümölcsöző – szerte a világban – a *felhasználói oldallal* – ami kinek a kormányzat, kinek a bankok, kinek a nagy cégek világa – a *szerves kapcsolat ápolása*. Egyfelől a gyakornoki programok, de másfelől a gyakorló üzletemberek, diplomaták vagy bankszakemberek „betanítása” a hivatalos órákba – jó esetben – sokkal több lehet, mint színesítő elem.²⁸

Sajnálatos, hogy ezzel szemben nálunk – elsősorban, de korántsem kizárólag – költségtakarékossági szempontból az egyetem *középiskolává züllesztése* figyelhető meg. Ennek nem kizárólag a külső megszorítások és napi politikai megfontolások az okai. A belső kényelem, a védett oktatói zugolyok óvása, a régóta használt tananyagok változtatásától való irtózás sem elhanyagolható. Mindez egyre közelebb visz ahhoz az „ideálhoz”, ami a teljesen kötött tanrendű, tankönyvközpontú, semmiféle interaktivitást és kritikát nem tűrő *szakközépiskolai* tanrendek világát teszi mindennapossá. Nem is meglepő, hogy az ekképp kiképzettek nemigen erősek a problémamegoldásban, *sőt már a probléma felismerésében sem*. Inkább az eredeti intézménytípus által megcélzott végrehajtókként jeleskednek.

E kötetben nem a felsőoktatás-szervezés gyakorlati kérdéseit taglaljuk, hanem azt nézzük meg: *mi is a célállomás?* Mi az az ismerethalmaz, aminek egy

²⁷ A hallgatói nyomásra megváltoztatott gyakorlat látszólag már nem ez, de ha a jelentkezők 5–10%-a kap támogatást, az lényegében a közfinanszírozás megszüntetésével egyenértékű.

²⁸ Tanulságos példa az, ahogy a német és a francia egyetemeken folyamatosan kialakult egyfelől a cégek alapította tanszékek köre (főképp a műszaki és az alkalmazott természettudományi területeken). Másfelől igen kiterjedtté vált a gyakorló emberek címzetes egyetemi rangokon keresztüli bevonása, ami szakismeret mellett munkahelyeket is teremt a hallgatóknak, valamint pótlólagos finanszírozást a főiskoláknak.

részét megfelelő célzottsággal és szinten át kellene adni Magyarországon is a hallgatóságnak ahhoz, hogy tartósan versenyképes közgazdák kerüljenek ki az egyetemről? Milyen európai sajátosságok rajzolhatók fel az elmélet és a közéleti-terén?

A kötet *második fejezete* a szociális piacgazdasággal foglalkozik. Ez a leg-sajátosabb európai szellemi és intézményi termék a második világháborút követően a társadalmi kohézió és a világméretű versenyképesség szerencsés elegyét hozta létre. Megvizsgáljuk, hogy valóban kifutott modellről van-e szó, vagy megújulóképes és a posztkommunista országok számára is tájolási pontul szolgáló megoldásokról. Hogy áll az elmélet a német gyakorlathoz képest, és mennyiben terjeszthető ez ki az EU egészének szintjére? Mit gondoljunk a jóléti államról és a sokarcú piacgazdaság – *varieties of capitalism, VoC* – irodalmában taglaltakról, különösen az összehasonlító gazdaságtan hagyományai alapján?

A kötet *harmadik* nagy témaköre kimondottan módszertani jellegű. Azt az alapkérdést járja körül, hogy minek alapján lehet és célszerű a posztkommunista átalakulás *teljesítményét megítélni*? Az előző két részben meglehetősen részletes-séggel érvelünk amellet, hogy néhány mennyiségi mutató, vagy épp a válság előtti szint elérése bizonyára kevés lesz ehhez. Ebben a részben elemezzük azt, hogy milyen elméleti keretek, milyen módszertani alapok és milyen számbavéte-li szempontok alapján lehet és célszerű e történelmileg egyedi folyamatot értelmezni. Arra a megállapításra jutunk, hogy a válaszra egy meglehetősen összetett, a történelmi és a gazdasági sajátosságokra tekintettel lévő, az új technológiai korszak sajátosságait és a minőséget is kellőképpen értékelő szempontrendszer lehet célravezető. Megállapítjuk, hogy az elsődleges – néhány hagyományos mennyiségi mutatóra korlátozódó – számbavétel az összképet súlyosan torzítja, mint ahogy a neoklasszikából eredeztetett föltétlen – vagy föltételes – felzárkó-zás vágyának gazdasági követelményszintre való emelése is.

Végül a *negyedik főfejezet* egyfajta kísérlet a negyedszázados átmenetkutatás eredményeinek a közgazdasági elmélet, a közgazdaság-tudomány mint világ-szinten művelt diszciplína kereteibe való elhelyezésére. Míg korábbi írásainkban – különösen a monográfiákban – rendszerint országtapasztalatokra építő, szigo-rúan empirikus és statisztikai alapozású közelítést alkalmaztunk, most ezt megfordítjuk. Adottnak vesszük azt, amit a posztkommunista átalakulás kutatói az említett időszakban feltártak, és nem vitatjuk az egyes megállapítások érdemét. Tehetjük ezt azért, mert mára számos átfogó összegzés jelent meg, amelyekben mind az általános, mind pedig az egyes országokra vonatkozó ismeretek kellő részletességgel elő vannak adva, és a hozzájuk tartozó statisztikai és forrásmeg-adás is megtörtént.²⁹ Az összegző munkákra építve – amelyek természetesen

²⁹ Lásd főként: Hare és Turley (2013), valamint Turley és Luke (2010) átfogó, monografikus áttekintését. A szélesebb irodalmi forrásanyagot a 4. fejezetben adjuk meg.

nem teszik fölöslegessé sem a történeti, sem a funkcionális metszetű további kutatásokat – azt vizsgáljuk: milyen *általánosítható felismerésekkel* gazdagította az átmenet kutatása a közgazdaságtant?

Ennek a résznek talán az a legfontosabb tanulsága, hogy a közgazdaság-tudomány, ha releváns kíván lenni – vagyis a valóságban megfigyelt folyamatok megértését és esetleg befolyásolását nem utalja eleve a társtudományok asztalára –, akkor kénytelen a *politikai, az összehasonlító és az intézményi közelítés együttesét* magáévá tenni. A valóság – mint a mi példánk is mutatja – tele van nem ismétlődő, nem tetszés szerint általánosítható eseményekkel. Ezek jelentős részben gazdasági eredetűek – a rendszer összeomlása –, aztán gazdasági következményekkel járnak – mint az összeomlást követő depresszió –, s végül gazdasági kilátásokat alapoznak meg. Áttekintjük, hogy a rendszerváltozás – különösen az EU-tagsággal társulva – képes lehet-e betölteni azt a *növekedési motor szerepet*, ami a neoklasszikus elméletből és a politikailag motivált társadalmi várakozásokból egyaránt következne.

Megállapításainknak csak egy részét előlegezzük meg. A mai ismeretanyag alapján jól látható, hogy az átalakulással létrejött intézményi minőség, valamint a meglehetősen kevésbé fejlett pénzügyi intézményrendszer, továbbá a hagyományos növekedési tényezők korlátozottsága együttesen erőteljesen behatárolják a felzárkózás történelmi vágyálmát és társadalmi követelményét. Más szóval: a lassan növekvő európai gazdaság mint közeg, a meglehetősen gyenge innovációs képesség (Hámori–Szabó, szerk., 2012) és természetesen a döntéshozatal eluraló, rövid távú és populista megfontolások együtt *hibás kört alkotnak*. S miközben a gyengeségek felismerése – a tudományban legalább – megtörténik, a kijavításukhoz szükséges társadalmi feltételek nemigen jönnek létre.

A kötet egyik fontos tanulsága az, hogy az *a klasszikus közgazdaságtani közelítés*, amiben a gazdasági folyamatok társadalmi elemei mind a megvalósíthatóság, mind a siker mércéjeként ki nem iktathatók, ismét érvényesnek bizonyult. Sőt, az elmúlt évtizedek tanúbizonysága szerint ehhez *a fenntarthatóság* további elemei, mindenekelőtt a környezeti, a pénzügyi, a demográfiai és a társadalom kohéziójának kellő szintjét megkövetelő metszetek még további követelményeket támasztanak a sikeres gazdasági fejlődéssel szemben.

Kötetünk talán legfontosabb felismerése az, ami csak a szöveg lezárásakor vált bizonyossá. Nevezetesen az, hogy *elméleti felvetéseink és empirikus alapú kutatási eredményeink összeérnek*. Az elmélet vonalán régóta sűrgettük (Csaba, 2009) – főleg ismeretelméleti és tudományon belüli, módszertani alapon – a jelenleg uralkodó egyoldalú, pusztán számszerűségekkel operáló és a modellszerű tárgyalást egyedül üdvözítőnek vélő közelítés kibővítését. Most kelet- és nyugat-európai empiria alapján, az ezen fejleményeket immanens módon elemző, alkalmazott irodalomból csatolunk vissza ehhez az elméleti igényhez. Mind a szociális piacgazdaság, mind az EU megújítása, mind a rendszerváltozás tárgyszerű, kiegyensúlyozott értékelése *igényli a szélesebb közelítés jogaiba – és nem*

utolsósorban a minden szintű tananyagokba – való visszaállítást. A meleg vizet nem fölhalálni, alkalmazni szeretnénk. Igaz, ahhoz hogy e – jelenleg még sarkosnak tűnő – álláspontot alá tudjuk támasztani, élnünk kell a könyv mint műfaj adta többlet lehetőségekkel.

Nem 12–14 hétre osztott, vagyis a graduális képzés oktatási követelményeit követő munkát adunk közre. Elismerve a tankönyvi műfaj jelentőségét, ehelyütt inkább a folyóiratok által érthető okokból egyre szűkebbre szabott terjedelmi kereteket mellőzve, igyekszünk alapos és részletes érveket felsorakoztatni álláspontunk mellett, ami *szembe megy a hazai egyetemi gyakorlattal és az amerikai divatáramlatokkal egyaránt.* A könyv műfaja lehetővé teszi, hogy másutt nem hozzáférhető ismeretek, források, dokumentációk és elérhetőségek csokorba szedve, rendszerezve hozzáférhetővé váljanak a jövő kutatói számára is. Vagyis: a tananyagként történő hasznosítás esetén érdemes a főszövegre összpontosítani, míg az ingyencék, a szakmabeliek és persze a vitapartnerek számára talán épp a lábjegyzetben bújjuk meg az igazán érdekes vagy új ismeret.

A közgazdaságtan mint osztatlan, elméletileg alapozott, ámde gyakorlati-kísérleti ellenőrzésre szoruló tudománykénti felfogásunknak közvetlen következménye is van. Hiszen ennek részeként szállunk síkra *az osztatlan, ötéves közgazdaság-tudományi* – és a jó minőség esetén az üzleti és nemzetközi tanulmányok szakos – *képzés helyreállításáért.* Ugyanis az általunk körbejártak megértését és alkalmazását csak a kellően széles társadalomtudományi, nyelvi, matematikai-statisztikai és esettanulmányos alapozás tenné lehetővé.

Ezzel voltaképp visszatértünk Ludwig von Mises (1963/1996, 867–880. old.) jó fél évszázada – vagyis a neoklasszika áttörése előtt – közreadott alapművében kibontott fölismerésekhez. Eszerint *a közgazdasági elemzés mint tudomány nem korlátozódhat az általa 'praxeológiának' nevezett gyakorlati ismeretek összegyűjtésére* és ezeknek az oktatásban történő rendszerezett átadására. Sőt, szerinte *kimondottan káros* az, amikor vagy más tudományszakok – a matematika és a fizika – eszközeivel élve vélik megközelíteni a tudományosságot. De ugyanolyan káros, ha az egyes cégek, ágazatok, események megfigyelésével pótolhatóan vélik a rendszerezett összkép megalkotását, és fölösnek vélik a tudományos általánosítást.³⁰

Ez utóbbi lényege az, hogy a megelőző 200–250 év letisztult és sajátosan közgazdasági gondolkodási rendje az, ami *térkép és iránytű a konkrét események végtelenjében.* És ennek a sajátos gondolatmenetnek a kellő ismerete óv

³⁰ Nem térhetünk ki rá, de értelemszerűen nem osztjuk von Misesnek a közgazdasági tételek gyakorlati ellenőrizhetetlenségéről szóló – és Sims főntebb bírált álláspontját megelőlegező – nézetét. Nincs tudomány – a bölcséleten és a matematikán kívül – gyakorlati ellenőrzés nélkül. Például a zenetudomány által egykor nagyra tartott Karlheinz Stockhausen azáltal, hogy legalább egy negyedszázada kikopott a világ minden hangversenyterméből, helyére került, hasonlóképp a 20. század számos kísérletező művészehez – és tegyük hozzá: a maga idejében divatos tudósához is.

meg – a történeti közelítés és ismeretanyag megőrzése mellett – *a korábban már elkövetett hibák vég nélküli ismétlésétől* éppúgy, mint a részérdekek és a változó politikai divatok – sokszor nem is szándékolt – kiszolgálásától is. Joggal emeli ki: a „konkrét helyzet konkrét elemzése” (Lenin) mindig az intervencionizmus sürgetéséhez vezet. És egyszerűen megfeledezünk ama immanens korlátokról, amit a közhatalom jellege és az információfeldolgozási képesség minden döntéshozó elé állít. Hasonlóképp ilyenkor oldódik föl a rendszerszemlélet is, és válnak lassan meghatározóvá a szándékolatlan hatások.

Láttuk, hogy ettől – az általunk vázolt ideáltól – jelenleg távolodóban vagyunk, de az is fontos, tudjuk: merre van/lenne az előre. *A minőségi képzés lehetséges, ha nem is szükségszerű.* Ha a felzárkózás reményéről nem kívánunk lemondani, az ehhez szükséges „kiművelt emberfők” kiválasztódásán dolgozni kell, azt a piac, az önkiválasztódás vagy a spontán társadalmi szelekció nem fogja kellő mennyiségben és minőségben előállítani. Minél fontosabbnak tartjuk az ország tartós fejlődését, annál sürgetőbb és egyben fontosabb is e feladat kelendő színvonalú megoldása. *Késésben vagyunk*, minden ismert felmérés és mutató szerint, ez a szakmában nem is vita tárgya.³¹

Írásunkban általában *tartózkodunk az előrejelzéstől*, ami komplex rendszerek esetében éppoly kockázatos, mint az ezekben – különösen alapvető folyamatainkba – történő meggondolatlan és *ötletszerű beavatkozás*. A kedvezőtlen növekedési várakozások és az ezeket beteljesítő, nagy biztonsággal beteljesülő reálfolyamatok akkor lennének megváltoztathatók, ha a növekedés intézményi tényezői, az innovativitás és a kezdeményezőkézség kedvező köreit lehetne létrehozni. Ehhez a közhatalom és a polgárok sokkal jobb együttműködésére, átláthatóságra, a közbizalom helyreállítására és az európai egységesülési folyamatok tevékenyebb befolyásolására, a meglévő eredmények jobb hasznosítására – és megbecsülésére – lenne szükség.

Mi sem egyszerűbb az elméletben, mint az illúziók kergetését kárhóztatni, s mi sem nehezebb a gyakorlatban – mind az egyének, mind a nemzetek életében –, mint eme illúzióktól mentes gyakorlatra áttérni. Ehhez próbálunk a magunk szerény eszközeivel hozzájárulni. Az európai közgazdaságtan – *mint kutatási közelítés és program* – ebben az előttünk álló – de bizonyára örökös – történelmi kihívásban az egyik *kapaszkodó lehet*. Akkor, ha mind megértő, mind folyamatbefolyásoló szerepében elismerjük, és a közjó érdekében be is vetjük eme ismereteket.

³¹ Lásd erről az MTA IX. Osztályának és Közgazdaságtudományi Bizottságának együttes állásfoglalását: *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 6. szám, 737–740. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BECKER, G. A. (1981/2009): *A Treatise on the Family*. Cambridge/Mass., Harvard University Press
2. CSABA László (2009): Orthodoxy, renewal and complexity in contemporary economics. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 9. évf. 1. szám, 51–82. old.
3. CSABA László (2013): Válságkezelés az Európai Unióban – új gazdaságfilozófia felé? *Közgazdaság*, 8. évf. 2. szám, 1–16. old.
4. FRIEDMAN, M. (1953): *Essays in Positive Economics*. Chicago/IL, University of Chicago Press
5. FUSFELD, D. (2008): Methodenstreit. Megjelent: BLUME, L.–DURLAUF, S., szerk.: *The New Palgrave – a Dictionary of Economics. 2nd edition*. 5. kötet. Houndmills–New York: Palgrave, 585–586. old
6. HARE, P. G.–TURLEY, G., szerk. (2013): *Handbook on the Economics and Political Economy of Transition*. London: Routledge
7. HAYEK, F. A., von (1974/1995): A tudás látszata. Megjelent: uő: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 312–321. old.
8. HÁMORI Balázs–SZABÓ Katalin, szerk. (2012): *Innovációs verseny*. Budapest: Aula Kiadó
9. KINDLEBERGER, Ch. (1979/2005): *Manias, Panics and Crashes. Two Centuries of Financial Folly. 6th edition*. Princeton, N. J.: Princeton University Press
10. MISES, L., von (1963/1996): *Human Action – A Treatise on Economics*. San Francisco/Ca.: Fox and Wilkens – elérhető online: www.mises.org/Books/humanaction.pdf – az Auburn/Alabama-i Mises Institute kiadása, utoljára letöltve: 2013. júl. 17.
11. MÓCZÁR József (2008): *Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból*. Budapest: Akadémiai Kiadó
12. RAO, P. D. S.–ARK, B. van, szerk. (2013): *World Economic Performance – Past, Present and Future*. Cheltenham/Anglia: Edward Elgar
13. SAMUELSON, P. A. (1987): *Közgazdaságtan. I–II. kötet*. Budapest: Complex Kiadó
14. SIMS, Ch. (2011): But economics is not an experimental science! *Journal of Economic Perspectives*, 24. évf. 2. szám, 59–68. old.
15. TURLEY, G.–LUKE, D. (2010): *Transition Economics – Two Decades On*. London: Routledge

3. MI LEHET EURÓPAI A MAI KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN?³²

ÖSSZEGZÉS: A jelen fejezet a tudományszak egészét érintő áttekintés. Közelebbi feladatunk az, hogy meghatározzuk a közgazdaság-tudományban célravezető, a jelenleginél termékenyebb problémafölvetést, az elméleti és módszertani kereteket. Korábbi írásainkhoz kapcsolódva kiindulópontunk most is a világ közgazdaságtanában megindult széles körű önvizsgálat. Célunk egy, az európai földrészen, az európai értékrendhez illő, a szélsőséges formalizmust meghaladni képes közelítés kialakítása. A várható eredmény egy, az alkalmazásokra érzékenyebb és nyitottabb elemző gazdaságtan,³³ amely elemzési és főképp a megszokásnál hasznosíthatóbb ismerethalmazt átadó felsőoktatási tananyagot eredményezhet. Legfőbb célunk a tudományos kutatás és a tananyagok közt létrejött szakadék felszámolása. Mindebben a tudományszak hagyományait elevenítjük fel.

* * * *

Közel másfél évtizede már, hogy magyar nyelven átfogó áttekintés jelent meg a modern közgazdaság-tudomány állapotáról, eredményeiről és gyengéiről (Mátyás, 1999). Azóta két pénzügyi válság, a dotcom válság, az EU válsága, a környezet válsága – a koppenhágai klímacsúcs kudarca –, az átalakult országok válsága és a fejlődés égető kérdéseinek tartós megoldatlansága – lásd a visszatérő, az elmúlt években már hónapokon át tartó nagyvárosi szmogriadókat a többek által

³² E gondolatok kifejtésében támaszkodtam Szelényi Ivánnal, az MTA rendes tagjával és Móczár Józseffel, az MTA doktorával folytatott eszmecsereimre, anélkül azonban, hogy bármely konkrét megfogalmazás vagy esetleges tévedés/félreértés nekik lenne felróható. A *Közgazdasági Szemle* 2013. januári számában közölt vitairatomhoz is sok hozzászólás érkezett, és informális megbeszéléseken is megvitatták. Mindez a kérdés újabb, szélesebb, jobban dokumentált és önálló kifejtésére sarkalt, a folyóiratcikk gondolatait és forrásait nem ismételve.

³³ Mindjárt az elején érdemes leszögeznünk: nem tartjuk jónak a tudományág egészének szokásossá vált feldarabolását, például az üzleti és a közgazdasági tudományok szembeállítását, vagy az elméletnek amerikai mintájú mikro- és makroökonomiára bontását, pusztán oktatásszervezési szempontok alapján. Ezzel szemben – épp az élethosszig tartó tanulás keretében és megalapozására – szorgalmazzuk a tudományszak egészének hagyományos, egységes tárgyalásmódjához való visszatérést. Csak példaként említjük meg, hogy Samuelson és Phelps tankönyveiben, valamint számos német tananyagban is megmaradt az egységesség (a mikroökonomiát az ár- és piacelméleti részekben oktatják, kevesebb matematizálással).

példának vélt Kínában – vagy épp a világháló által átszabott új világ számtalan új kutatási kérdést és megközelítést szült. Elérkezett ezért az ideje annak, hogy egyfelől a tudományszak helyzetét, másfelől a tudományszak művelőinek ebből adódó új feladatait, végül az új Európában élő, azt megérteni és országát segíteni kívánó elemző néhány, a maga számára, valamint a nagyközönség és az oktatás számára egyként fontos, távlatos kérdést monografikusan megvizsgáljon.

A CÉLVÁLASZTÁS ÉS A KÖZELÍTÉSMÓD INDOKLÁSA

A részletes kifejtést sok minden indokolja. Az egyik, meghatározóan fontos a tudományágunkon belüli változások és ellentmondások okozta kihívás. Arról van szó, hogy világszerte a tankönyvek – különösen a makroökonómiaiak – s a PhD-kurzusok – főleg az amerikai mintát követők – kötelező anyagai azt a téves benyomást keltik, mintha a szakma szabályai kőbe lennének vésve. Más szóval jó fél évszázada mi sem változott. Eközben a valóban élenjáró közgazdasági kutatás nyit a társadalomtudományokra és némely természettudományra is, nem esküszik a formalizmusra és nem tart igényt a „társadalomtudományok királynője” kiemelt szerepre sem (Rosser és tsai, 2010, 34., 38. old.). Jól mutatja ezt a szakma számos, e kánonon kívüli szerzőknek ítelt közgazdasági Nobel-díja, mint amilyen Olivier Williamson³⁴ és Eleanor Oströmé volt. De ha arra gondolunk, hogy a monetarista iskola vezérképviselőjeként megismert Thomas Sargent (1993) a korlátozott racionalitásról is írt könyvet, akár meg is lepődhetünk. Hasonló a helyzet a főáram³⁵ egy másik oszlopának tekinthető növekedéseméletben. A növekedési *Handbook* szerkesztőjeként is ismert Steve Durlauf (Aghion–Durlauf, szerk., 2005) az egyensúlyi elmélettel élesen szembenálló Santa Fé Institute munkájában vállal ma is tevékeny részt. Épp ezért a területet leginkább ismerő amerikai szerzőhármás főntebb idézett ítéletét – *a tudomány és az oktatás közti szakadás tényét* – aligha lehet elvitatnunk.

Emellett jelentősen *megváltozott az elmúlt két évtizedben a közgazdaságtan kifejezés- és tárgyalásmódja* is. Ha korábban a könyvek, majd a folyóiratcikkek jelentették a mérföldköveket, ez ma már nem így van. Az igazán jelentős felismerések, az igazi, átütő tudományos újítások gyakorta inkább *working paperekben* és más, az akadé-

³⁴ Igaz, Oli Williamson a legtöbbet idézett közgazdász volt kitüntetése előtt is (bár a főáramú kánonból mindig ki volt zárva). Két legtöbbet idézett munkáját 29 028, illetve 26 984 esetben (sic!) említették, amivel a fölöttébb népszerű Krugman – 9611 – és Stiglitz – 10 560 – vezető írásai együttesen se veszik fel a versenyt. Ugyanúgy lekörözi a néhai Friedmant – 10 838 – és Samuelson – 5 666 –, sőt még a könnyű és népszerű témákat – a mindennapi életet – kutató Gary Becker 19 600-as idézettségét is messze lekörözi. A *google scholar* értelemszerűen csak a nagyságrendi szemléltetést szolgáló, tisztítatlan adatai, letöltve: 2013. júl. 13.

³⁵ Főáramnak vagy fősodornak egy-egy időszak uralkodó nézet- és ízlérendszerét nevezzük, ami a tudományban éppúgy kézzelfogható, mint mondjuk a barokk vagy az impresszionizmus a művészetben. Eme irányok folytonos változása, okainak és módjainak elemzése örök és lezárhatatlan viták forrása minden egyes szakterületen, a festészettől a tudománytörténetig.

miai tudományos minősítésben nem ok nélkül távolságtartással szemlélt, sokszor nem ellenőrzött, a szokványos módon nem lektorált közleményekben jelennek meg.

David Colander (2010) egy nemrég ironikus áttekintésében a folyóiratcikk mint a gondolat síremléke, és egyben a tulajdonosi jog kövületeként szerepel. Hisz az előrevivő gondolatokat a konferenciaanyagokban, *discussion papere*ekben és hasonlókból akár évekkorábban már meg is jelentették. A kollégák ebből idézték, tételeit bevették vagy megcáfolták, egészében túl vannak rajta. S ha ez a beállítás nyilván túlzó is – hisz nem ok nélkül különbözik gyakran és jelentősen a mégoly gondosan szerkesztett *discussion paper* a végleges könyvfejezettől vagy cikktől,³⁶ amit a számos lektoron kívül a szerkesztő is csiszol –, a meglátásnak van némi igazságmagva. Pedig a lektorálatlan blog, a tetszés szerint módosítható világhálós közlemény gyorsaságát és hozzáférhetőségét a minőségbiztosítás hiánya és a visszavonhatóság³⁷ erősen és tartósan megkérdőjelezi (ez nyilván nem az e-könyvre vagy a tudományos folyóirat elektronikus kiadására vonatkozik).

Mégis, a természettudományokhoz hasonlóan a társadalomtudományban is az írott, lektorált közlemények uralkodnak. És a gyakori előrejelzésre rációval, *nem szűnt meg a Gutenberg-galaxis sem*. A társadalomtudományban azért sem, mert bizonyos mélységű tárgyalás, elemzés és kifejtés nem lehetséges például az orvostudományban és a matematikában elterjedt nyúlfarknyi cikkekben, hisz az okok, az előzmények, a folyamatok és az összefüggések, netán az esetleges *következtetések* bemutatása teret igényel. Ettől azonban a helyzet inkább bonyolultabbá lesz, főleg a – minőségbiztosító szerepüket föl nem adott – nagy, neves kiadóknál továbbra sem ritka három-négy éves átfutási idő, valamint három-négyszeres lektorálás mellett.³⁸

A sokszínűség, a neves kiadók és a maguk területén jelesnek mondott szerzők nagy száma és szaporodása is oka annak, hogy a „tojáson kívül lévőeknek”, vagyis az amerikai elitegyetemek szűk körén kívül rekedteknek meglehetősen nehéz dolguk van annak eldöntésében, mi is az élen járó, hol is tart a tudomány, s *mindebből mi az, ami számukra is releváns lehet*.³⁹ És persze a természettudósok

³⁶ Jellemzőnek mondható egyik tanítványom esete, aki az előzetes – könnyen hozzáférhető – közleményben szereplő szellemes fordulatot nem tudta visszakeresni a szerzők folyóiratcikkében, amiből az már kimaradt. Az opponens ezért el is marasztalta a nyilvános védésen, ekképp az egész írás hitelességét megrendítve...

³⁷ Közismert és nagy port fölvert eset volt a pénzügytan egyik pápájának, Frederick Mishkinnek az esete. Ő 2008-ban a „The Success of the Icelandic Banking” címmel a világhálón is közreadta szakvéleményét. Majd néhány hónap múlva a javított elemzés a „The Crisis of the Icelandic Banking” címen volt olvasható. Most, hogy a nemzetközi bíróság fölmentette az izlandi kormányt a kártérítési felelősség alól, még érezhetőbb az internetes közlés előnye mellett annak veszélye is.

³⁸ Némely itthoni kiadó rossz gyakorlata alapján terjedt el az a téves vélekedés, hogy a nemzetközi nagy kiadók sem lektoráltatnak. A valóság épp ellenkező, amit a Palgrave-nél vagy az Oxford University Press-nél megfordult bármely szerző könnyen igazolhat.

³⁹ Benczúr és társai (2013, 728. old.) bájos egyszerűséggel megjegyzik, hogy „a közgazdászok” az Amerikai Közgazdasági Társaság éves közgyűlésén kapnak meghívást állásukba. Ez

is alkotnak sok évfolyam által használt kézikönyveket, amelyek sokszor a szerzők nevével egybefonódva jelölnek egy-egy tudományágat, mint mondjuk Straub F. Brunó vagy Szentágothai János munkái.

Harmadikként – mindezekről nem függetlenül – a közgazdaság-tudomány egészében egyre *áttekinthetlenebbé* válik. Minden jelentősebb csoport létrehozza saját fórumát, ezek jelentős részét elismert, vezető kiadók gondolják, a közlés feltételei az általánosnak megfelelnek. Ez örvendetes, mert fönntartja a minden tudomány – sőt, minden élő szervezet – számára *alapvető sokszínűséget*, az ellentétes felvetések, közelítések kavalkádját. Ugyanakkor senki sem érezheti úgy, hogy – a fél vagy egy évszázad előtti viszonyokhoz hasonlóan – kellő szorgalom esetén teljes körű áttekintéssel bírhat a tudomány szak egészének állapotáról.⁴⁰ Jelen kötetünkben egy első közelítésre vállalkozunk, és bemutatjuk, *milyen messzire került az egyetemi képzés statikus világtól a tudomány való fejlődése*. És bemutatjuk azt, hogy a tudományos teljesítmény megítéléséhez is nélkülözhetetlen tudományometriai közelítések egyoldalú, szakszerűtlen és algoritmizált fölhasználása miként járult már eddig is hozzá az európai közgazdaságtan hanyatlásához.

Magyarországon a gazdasági, politikai és a demográfiai sokkok hatására elkerülhetetlenné válik a rendszerváltozás után létrejött, és az ún. bolognai folyamat által tovább lezüllesztett, *gazdasági jellegű – többnyire üzleti és csak alkalmazásokat fedő készségeket átadó – felsőoktatás egészének újragondolása*. A közgazdaságtan oktatását ezen belül is, és szűkebb területén egyaránt sürgetőnek véljük.⁴¹ Ennek kapcsán már korábbi írásainkban is megfogalmaztunk néhány javaslatot. A jelen kötetben részint az áttekintéssel, részint az értelmezéssel kívánjuk előmozdítani azt, hogy a magyar szellemi közösség is megismerhesse: hol tart ma a világ közgazdaságtana, hiszen az elmélettörténet a kétlépcsős képzés hatására kevesek által választott tárgyá vált.⁴² Azaz *a gazdasági oklevelek birtokosainak többsége hivatalból erről nem is értesülhetett*, és mint látható – hivatkozásaikból és azok egyoldalúságából – bizony nem is értesült.

nyilván önmagát többszörösen minősítő észrevétel. Fel sem merül, hogy az úgymond „globális szakma” esetleg helyi értékkel, jelentőséggel bírhat, Fekete-Afrikától és az egészségügytől kezdve az exota nyelveken folyó oktatásig és a pénzvilágig terjedően.

⁴⁰ Viszonylag rendszeres – bár nem egyenletes és sajátos szempontú – áttekintést nyújt az Amerikai Közgazdasági Társaság két negyedéves lapja, a *Journal of Economic Literature*, valamint a *Journal of Economic Perspectives*, az egyes területeket áttekintő, vezető kiadók gondozta *Handbookok*, valamint a Kenneth Arrow alapította és főszerkesztette új fórum, a nonprofit vállalkozásban kiadott *Annual Review of Economics*.

⁴¹ Hasonló felvetéssel él az általános egysúlyi elmélet és a mikroökonómia egyik vezető európai szaktekintélye, Alan Kirman (2012).

⁴² A lenini jelszó értelmében – legalább ebben – utolértük Amerikát és Angliát, ahol efféle dolgokat jó negyedszázada még doktori szinten sem oktatnak. A Corvinus Egyetem – egykor márkanevet adó – elmélettörténet tanszékét e sorok írása idején számolták föl.

Fontos, sőt égető és sürgető kérdéssé vált az is, hogy miképp szerezhetné vissza a gazdasági felsőoktatás azt a szerepet, amit a két háború közti időszakban kivívott magának. Az ekkor aktívak, és nem kis részben tanítványaik, nem elhanyagolható szerepet játszottak a világ közgazdasági életében, Lord Káldortól Lord Baueren át Balassa Béláig és Fellner Vilmosig.⁴³ Ezzel szemben a formálisan a nyugati piaci igények szerint szabványosított rendszerből nem kerültek még ki hasonló szellemek. Inkább azt látjuk, hogy az Amerikában végzetek egy része – ha úgy adódik – hazatér. De az itthoni szellemi élettől jórészt elszigetelődve éli tovább a maga kutatói életét.⁴⁴ Biztos, hogy jó lenne az itthoni és a globális területen működőket valamilyen mértékben integrálni, a kölcsönhatást erősíteni.⁴⁵

Nem kívánjuk az aktuálpolitika, az ágazati elemzések és a leíró, valamint a népszerűsítő műfaj – egyenként is jogos és igényelt – feladatát átvenni. Bár erre is van alkalom, a tudományos kötet az *időtálló felismerések* közreadására való. Ezek egy része a „mivégre”, a „hogyan” és „kinek” kérdéseit taglalja. Más részükhöz pedig az eddiginél sikeresebb, jobblétet biztosító, szabad gazdaság és társadalom eléréséhez vezető utak kikövezését segítheti.

Tisztában vagyunk azzal, hogy *a tudomány föladata a megismerés*, nem a világ közvetlen, forradalmi átforgalmazása, ahogy azt Marx Károly (1845/1967) Feuerbach téziseiben vélte (s amiből nemzedékek sorát vizsgáztatták le egykor). A szovjet rendszer bomlásával azonban a direktben *politizáló közgazdaságtan nem tűnt el, csak átalakult*, ruhát cserélt. Hol a tömeges magánosítás, hol a fenntarthatatlan állampénzügyeket eredményező kiegyensúlyozatlan növekedés, hol az ódivatú osztogatás, hol meg az unortodoxia formájában – Amerikában például a mennyiségi könnyítések, Európában az EKB korlátlan likviditáskibocsátása útján. Ennek taglalása azonban nem a kutató elméleti-közgazdász feladata, hanem az eszme- és politikátörténészeké.

A közgazdász szakmában sajátos kettősség jött létre. Miközben a tananyagok – különösen a master és doktori szinten – egyre inkább *egységesülnek*, és az amerikai neoklasszikus szintézis, a mostani főáram követelményszemléletét és eszközrendszerét megdönthetetlen bizonyossággal képviselik és számon is kérik,⁴⁶

⁴³ Utóbbi a Berkeley, majd 1952-től két évtizeden át a Yale professzora, 1970 és 1983 között a Brookings panel alapító tagja, több amerikai kormány tanácsadója (megemlékezését, ami a világhálón is olvasható, a Nobel-díjas James Tobin írta).

⁴⁴ Programszerűen fogalmazta meg ezt a választást a CEU docense, Szeidl Ádám (2013) egy nagy európai kutatási pénz (input) elnyerése alkalmából adott terjedelmes interjújában. Más kutatók esetében ez – itthon vagy külföldön, integráltan vagy elkülönülve – sokszor véletlenszerűnek és nem választásnak tűnik.

⁴⁵ Ezt javasolta Kornai János is a Rosser és társai (2010) interjúkötetben, aminek realitása az előző lábjegyzet függvényében ítélné meg.

⁴⁶ Benczúr és társai (2013, 724–725. old.) a global economics program jelzőjével illetik ezt a jelenséget, és követendőnek tartják (érveket nem hoznak föl, kinek s miért jó ez). Ha létezik, akkor jó – hangzik a panglossi érvelés.

magában a tudományban egész más a helyzet. Sajátos erjedési folyamat figyelhető meg, részben a szakma 2008–2009. évi válságot követő önvizsgálata, illetve a társadalom/közvélemény előtti önigazolási kényszere alapján. A korábban vonalon kívülinek, különösnek, elhajlónak tekintett „heterodox” irányzatok képviselői egyre több helyet kapnak a szaksajtóban és a könyvkiadásban. Az elméleti fórumokon is elindult egy oldódás, korábban axiomatikus jelleggel – tárgyalásmódja okán – kézből elutasított – például történeti, intézményi vagy lélektani – közelítések is megjelennek a vezető lapokban. Szerzte a világon széles körű vita folyik arról, hogy – a BUKSZ folyóirat rovatát idézve – „mi a pálya?”

A tudományág határai, kérdésfeltevése, célja, értelme, eszközei, hivatása és siskermércéje számos fórumon vita tárgyává vált, a *New York Timestól* a *Cambridge Journal of Economics*on át a *Közgazdasági Szemléig* terjedő körben. Számos kötet – köztük neves, vezető kiadóknál megjelent – foglalkozik a tudomány szak helyzetével, megfigyelt és kívánatosnak tartott fejlődési irányzataival. Korábbi írásainkat folytatva e könyvben is dokumentáljuk a legfontosabbnak vélt fejleményeket, és igyekszünk hazánkban is alkalmazható következtetésekre jutni, ha nem is a tévedhetetlenség igényével, és nyilván előzetes jelleggel – hisz egyáltalán nem lezárult folyamatról van szó.

Kötetünkben e helymeghatározó, önvizsgáló folyamathoz csatlakozunk. Azt reméljük, hogy az itthon nem, vagy csak töredékesen megismert trendek bemutatásával hozzájárulhatunk egy, a mainál jobban használható, elemzésre, megértésre és folyamatbefolyásra egyaránt közvetlenebbül alkalmas *eszköztár és főképp a mainál befogadhatóbb és a befogadó számára a gyakorlatban használhatóbb*⁴⁷ *tananyag kialakítása felé haladva*. Ezt azonban értelemszerűen a teljesség igénye nélkül tesszük, tudatosan vállalva, hogy a töredékesség önmagában is vitákat gerjeszthet. Például a dokumentáció – ki mit mondott még, mit honnan tudhatunk – vég nélküli viták forrása lehet, és elvileg vég nélkül folytatható lenne. De nem bibliográfiát készítünk, nem is szűkebben vett elmélettörténetet írunk, hanem *helyzetfölmérést* készítünk, ahol a megítélésünk szerint legfontosabb szerzők és álláspontok bemutatására kerülhet csak sor. A befejezetlenség érzése talán jogos. Ez azonban segítheti a kiforrottabb helyzetértékelést és a mainál *szakszerűbb* válságkezelést is, mikro- és makroszinten egyaránt. Elsőként ehhez áttekintjük a tudományág állapotát, majd annak értékelése után teszünk javaslatokat.

⁴⁷ Saját, több – itthoni és külföldi – egyetemen szerzett benyomásaimat megerősítették a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen dolgozó kollégák. Ők a közgazdaságtan állapotáról szóló, 2013. januárban megjelent esszém tanszéki vitáján voltaképp csak abban értettek egyet egymással, hogy az általuk oktatott ismereteket és készségeket a hallgatóság – inkább több, mint kevesebb joggal – éppúgy fölösleges zaklatásnak, udvariasabban kötelező gyakorlatnak tekintik, mint egykoron a szocializmus és a kapitalizmus politikai gazdaságtanából leteendő szigorlatot. Utóbbi nélkül senki sem lehetett opraénekes vagy épp műtőorvos 1989-ig Magyarországon és a többi kommunista államban sem.

HELYZETKÉP: HOL TART MA A VILÁG KÖZGAZDASÁGTANA?

Az elmúlt fél évszázad közgazdaságtana formanyelvét tekintve egyre közelebb került a természettudományokhoz. Miközben az eljárások és a szertartásrend egyre inkább hasonlítanak a „kemény tudományhoz”, a saját területen, a vagyongyarapítás, a jövedelemelosztás és a fenntartható fejlődés magyarázatában egyre gyengébbek az eredmények. A „kemény tudományt” idézi a folyóiratcikkek abszolút elsőbbsége a – társadalomtudományban hagyományosan meghatározó – könyvekkel szemben. A mégoly rövid, néhány lapos folyóirat-közlemény értékesebb a vastag kötetnél – ami az összes vezető egyetem előléptetési gyakorlatában érvényesül az angolszász világban.⁴⁸ A „kemény tudomány” közelítését szolgálja az alább még bemutatandó formalizmus uralma, a matematikai nyelven történő kifejezés egyeduralmává válása. Mi több, ma már a vezető lapokban a megjelenésnek is inkább ez a feltétele, mint a téma súlya, jellege, társadalmi fontossága. És a „kemény tudományt” idézi az impaktfaktor fetiszizálása. Ma már a legtöbb nemzetközi folyóirat honlapjának egyik legelső információja, hogy a tudományterületen a lap hányadik az impaktfaktor szerint.⁴⁹ A külsőségekben beértük tehát mára a fizikát, a biológiát vagy az orvostudományt. Ugyanez nem mondható el az eredményekről, a társadalmi és üzleti gyakorlatban hasznosítható ismerethalmazról.

Formai tökéletességében megerősödve, az elméleti tanszékek önmeghatározása szerint magát a „puha tudományok” köréből kivonó, bár alig két és fél évszázadnyi önállóságra visszatekintő *közgazdaság-tudomány számos hagyományos vizsgálati kérdésre*, így a gazdasági hullámzások törvényszerűségeire, az egyes országok egymáshoz viszonyított helyzetének megváltozására és az állampénzügyek fenntarthatóságára nincs jól alkalmazható, nemcsak a számítógép képernyőjén működő recept, *sőt még általánosan elfogadott értelmezés/leírás sincs*.⁵⁰ És legkevésbé

⁴⁸ Némely angol egyetem – és a munkatársak – értékelésében a könyv egyáltalán nem is számít már tudományos teljesítménynek, hanem kizárólag a nagy impaktú folyóiratokban megjelent cikket tekintik „pontszerzőnek”, ugyanúgy, mint mondjuk az orvostudományban vagy a kémiában.

⁴⁹ A magam kutatási területén gyakori, hogy egyazon folyóirat három-négy különböző „sikermutatóval” is büszkélkedik, más-más helyezést érve el a közgazdaságtan, a nemzetközi tanulmányok, az üzleti tudományok és a politikatudomány rangsorában. Nem meglepő módon a gyakorlathoz közelebbi kérdéseket vizsgáló interdiszciplináris folyóiratok a közgazdaság-tudomány – alább még tárgyalandó – szigorú mércéjén rendre a kimondottan gyengébb helyekre sorolódnak, mint alább még szemléltetjük.

⁵⁰ Nagyívű áttekintésében Szentes Tamás (2011b) joggal mutatja be, hogy ez nem pusztán a közgazdaság-tudomány, vagy azon belül egyetlen, mégoly befolyásos irányzat sajátja. Mi sem csak és nem is elsősorban ezért bíráljuk az ortodoxiát, bár tényleírás nélkül semmilyen elemző tudomány művelése nem lehetséges.

sem sikerült megfelelő előrejelzésekkel szolgálni az igazi *töréspontokra*, amelyek minden tudományszak vízválasztói. Ilyen volt az elmúlt negyedszázad során – vagyis a formalizmus egyeduralomra jutásának korszakában – egyebek közt a japán gazdaság kifulladás, a szovjet birodalom összeomlása, az 1997–1999-es ázsiai és latin-amerikai válság, a 2007–2009-es globális pénzügyi válság és az EU krízise. Márpedig a modern főáramú közgazdaságtan a friedmani elvet követve a predikció, az előrejelző képesség alapján méri a saját teljesítményét.

Hangsúlyozzuk: nem pusztán arról van szó, hogy a szakma egyes képviselői, némely irányzatok letéteményesei az indokoltnál erőteljesebben képviselnék saját nézőpontjukat. A helyzet ennél sokkal súlyosabb. Egyfelől: már közel egy évtizede bemutatták (Colander és tsai, 2004a), hogy a valóban élenjáró, újító törekvések – az erdetiben *cutting edge* – rendre az egyetemek és az akadémiai vezető folyóiratok képviselte neoklasszikus ortodoxián *kívül* található meg. Ez tudományelméleti oldalról nem is annyira meglepő. Hiszen a kánont adó lapok szerkesztői nyilván saját keretükön belüli, annak kisebb módosításait jelentő eredményeket, néhány új paraméter alapján történt újraszámolását részesítik előnyben. És bizony – épp ez okból – a természettudományban sem ritka, hogy *a valóban újító felismerések kevésbé ismert helyeken/fórumokon kapnak nyilvánosságot először*. Sőt, értelemszerűen – mint minden tudományban – az is változik, mi a vezető fórum! Például az 1890-es években a Harvard lapja, a *QJE* még megtiszteltetésnek vette, hogy angol fordításban utóközzölheték Adolph Wagner (1896) berlini professzor cikkét, amiben Alfred Marshall akkoriban megjelent fő művének igencsak kritikai értékelését adta.⁵¹ Hasonló csemegének számított a nagyhírű bécsi professzor, Eugen Böhm-Bawerk cikksorozata, amelyben nagyhatású tőkeelméletét az amerikai közönség számára is hozzáférhetővé tette.⁵² Manapság a német és az osztrák lapok – és tanszékek – másodhegedűsnek se mondhatók.

Ugyanakkor, ha a vezető folyóiratokat és a vezető egyetemeket megnézzük, az elmúlt évtizedben nem csökkent, hanem növekedett az egységesülés, ha tetszik, *a szakmai céh a korábbinál is szorosabbra zárt*. A tárgyalásmód, a siker, a közölhetőség tekintetében a toleranciaszint a korábbinál is kisebb, nem pedig nagyobb lett. Aligha meglepő, ha az újító szellemek némelyike, így a kevés számú, nem

⁵¹ Marshall nézetei az Egyesült Államokban egészen a második világháború végéig periferikusnak számítottak, az intézményi iskola különféle képviselői tanításához képest mindenképp. Wagner véleménye ezt a helyzetet jelenítette meg, és erősítette.

⁵² *Quarterly Journal of Economics*, 9. évf. 2. és 3. száma (1895) és 3. évf. 2. száma (1896). Megjegyzendő, hogy egészen 1980-ig az amerikai doktori képzésben a közgazdászoknak nem föltétlenül matematikai, hanem idegen nyelvi (többnyire német és francia) vizsgákat írtak elő. Mi több, a *Journal of Political Economy*, valamint az alig fél évszázada indult, de a tudományterületet meghatározó *Journal of Economic Literature* egyaránt rendszeresen szemlézett idegen nyelvű – főleg német és francia, de alkalmanként olasz és orosz nyelvű – szakirodalmat is. A chicagói lap teljesen megszüntette recenziós rovatát 1990 óta, a *JEL* pedig kizárólag angol és amerikai kiadók könyveit ismerteti immár.

Amerikában alkotó Nobel-díjasok egyike, a német Richard Selten kimondottan kerüli a vezető lapokat, és akár lektorálatlan lapnak is odaadja cikkét, ha abban valóban új gondolatot akar közreadni (In: Rosser és tsai, 2010 interjúkötetben). Harsányi János munkái rendre kevésbé ismert – a közgazdák körében nem sokra tartott – menedzsmentlapokban jelentek meg. És említhetjük a társadalomtudomány nem föltétlen díjazott, de idézettségük alapján meghatározó szellemóriáseit Albert Hirschmantól Michael Todaróig, Walter Euckentől Hernando de Sotóig, akiknek a kifejtésmódja és a gondolatvilága – épp eredetiségük okán – nyilván szétfeszíti ama kereteket, amiben ma az élenjáró akadémiai tudományt Amerikában művelik.

Nem kétséges, hogy *a nyelvi és a közéleti egysíkúság* szerepet játszik abban, hogy az elmélet magaslatai és a gyakorlat igényei között sosem látott mértékűvé vált a szakadék, különösen a kevésbé fejlett országokban, de immár Európában is. És ha el is ismerjük: minden területen örökzöld a vita a tiszta elmélet és az alkalmazások művelői között, az alábbiakban még bemutatjuk azt, hogy a mi területünkön a távolság a szokásos mértékeket és jelleget messze meghaladóvá vált.

Rövidre fogva: *az elméleti közgazdasági/közgazdaság-tudományként művelt és bevett szakma beszűkülése*, az üzleti tudományoktól és a gazdaságpolitikai gyakorlattól való *elszakadása* oly mértékűvé vált, hogy egyre többen kérdőjelezik meg az akadémiai főáram, a Samuelson által létrehozott neoklasszikus szintézis egyeduralmát és relevanciáját – az oktatás és a kutatás számára éppúgy, mint az alkalmazások terén. A következőkben azt vizsgáljuk, mennyire és miben jogos ez a radikális bíráló, s van-e, lehet-e a neoklasszikus szintézisen túlmutató vagy azt helyettesítő akadémiai – azaz tudományos igényű – közgazdaság-tudományt létrehozni, különös tekintettel az európai problematikák sajátosságaira.

FŐÁRAM ÉS/VAGY ORTODOXIA?

Tegyük világossá: nem pusztán mi – szerzők egy köre – vagyunk elégedetlenek a tudományszakkal.⁵³ A felhasználók azok, a kormányzatoktól a cégeken át a pénzügyi élet és a társtudományok képviselőiig. És ennek hangot is adtak, az angol királynőtől a Gregory N. Mankiw-t, az egyik leghíresebb – hazánkban is használt – tankönyv íróját – és nem mellesleg az ifjabb Bush tanácsadó testületének egy ideig volt vezetőjét – kifütyülő és bojkottáló harvardi diákokig.

⁵³ Figyelem: az egyetemek és főiskolák számos gazdasági oklevelet adnak ki. Ezek 90–95%-ának semmi köze az általunk kritikailag taglalt közgazdaság-tudományhoz, legföljebb egy fél, esetleg egy szemeszterben oktatnak egy kis zanzásított mikro- és makroökonómiát. Ez szükséges, de sem e képzések jellege, sem célja nem kapcsolódik tárgyunkhoz, ami a gazdaság folyamatait leíró, elemző és általánosító *elmélet*, a közgazdaság-tudomány.

És a szakmán belül is megindult az erjedés. A bírálók közt egyre több a Nobel-díjas – erre mondják Amerikában, hogy Paul Krugman vagy Joseph Stiglitz ma tanársegédi kinevezést se kaphatna azután, amiket az elmúlt években (a Nobel-díj átvétele után) összeírt.

Márpedig Thomas Kuhn (1955/1970) alapműve óta tudjuk, hogy egy-egy tudományos paradigma akkor kezd leépülni, és helyét újnak átadni, amikor belülről is bírálni kezdik, előbb részeit, majd egyre inkább az egészet. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen ez számos tudomány szak számos paradigmájával megtörtént. Annál megrázóbb ez a newtoni világbép és fizika eszközeit egyedül helyesként vélelmező, türelmetlen főáramú közgazdák számára, akik kíméletlen következetességgel vették át az amerikai és a legtöbb nyugat-európai egyetemi élet parancsnoki posztjait, számúzve onnan minden más megközelítést és az ezt képviselő személyeket is. Még erőteljesebben érvényesült ez a doktori képzésben, ahol az amerikai mintát követő egységesítés mellett világszerte irányzattá vált a PhD-képzés Amerikába telepítése is (részletesen in: Bourguignon és tsai, szerk., 2007).

Ebből következően *sajátos ellentmondás jött létre*. Az oktatás és kutatás centrumában az uralkodó, Samuelson létrehozta neoklasszikus szintézis, a formalizmus uralma – a szakmán belül és kívül – egyre erőteljesebb támadásoknak van kitéve, miközben a folyóiratokban és a tanszékeken *uralma nemhogy töretlen, de kimutathatóan még erősödik is*.⁵⁴ Másfelől a „periférián” az átvett ismeretek értéke és használhatósága még szembeötlőbben mérséklődik, már csak az eltérő kontextus és az alkalmazás szempontjainak tudatos mellőzése okán is.

A főáram ugyan időben és térben változik, attól is függ, minek a fősodrat keressük. Például az 1950 és 1980 közti időszakban, amikor a tanszékeken – és egyre inkább a Nobel-díjakban is⁵⁵ – már egyre erősebb, mondhatni hegemon pozíciókra tett szert a neoklasszikus általános egyensúlyi közelítés, a gazdaságpolitika egyértelműen keynesi szellemben alakult. A következő évtizedben a gazdaságpolitikai hatás tekintetében a monetarizmus erősödött meg, de a tanszékeken továbbra is az egyensúlyiak meneteltek előre. Végül az 1990 utáni két évtizedben, amikor a gazdaságpolitikában egy, Stock és Watson (2003) nyomán immár bevett fordulattal „nagy mérsékletnek” nevezett, egyetlen iskolához se köthető irányzat érvényesült, és a washingtoni konszenzus az intézmények és a szabályok figyelembevételével finomodott, a tanszékek és a vezető lapok vi-

⁵⁴ Ezt némi büszkeséggel állapítja meg a legkisebb magyar közgazdasági doktori iskola öt oktatója jegyezte tízoldalas írás, az ellenálló képesség – és talán a tudományos megalapozottság – implicit bizonyítékként kezelve a merevséget (Benczúr és tsai, 2013, 729. old.).

⁵⁵ A díjazottak, életrajzuk, közleményeik jegyzéke és díjátvevő előadásai könnyen elérhetők a szervezők honlapján: www.nobelprize.org/economics, magyar nyelven a díjazottak munkájának értékelését is tartalmazza a Bekker Zuzsa (2006) szerkesztésében megjelent kötet, aminek tartalomjegyzékéből a fő szöveg állítása könnyen belátható.

lágában a legkíméletlenebb eszközökkel még tovább erősödött a neoklasszika egyeduralma.

Ebben Paul Samuelsonnak meghatározó szerepe volt. Mint a munkásságát legalaposabban áttekintő, visszapillantó elemzés (Dixit, 2012) megjegyzi, ő egyszerre volt a közgazdaság-tudomány második világháború utáni szakaszának Newtonja és Picassója. Hét évtizedes munkássága – nem utolsósorban tudományszervező és oktatási tevékenysége – révén rányomta bélyegét az egész szakmára, mint egykor Berlinben Gustav von Schmoller és a főntebb idézett Adolph Wagner. Nemcsak tudományos munkái hatottak – mint a fenti áttekintés szemlélteti, nem volt oly területe a közgazdaság-tudománynak, amihez hozzá nem szólt volna, s attól kezdve ne hozzá kötötték volna a témát.

Másfelől kisugárzása sem volt mindennapi. Nemcsak sógora, Kenneth Arrow és annak közeli barátja, az Amerikában befutott Gérard Debreu francia matematikus, valamint unokaöccse, a Harvard elnökeként, pénzügyminiszterként és világbanki alelnökként is megismert Larry Summers révén. A Nobel-díjasok és az iskolateremtők sora is keze alól került ki: Klein, Merton, Solow, Modigliani, Stiglitz a díjazottak, Stanley Fischer, Frank Hahn és maga a princetoni közgazdászprofesszor, Avinash Dixit az iskolateremtők közül (a sor messze nem teljes). E közelítés zárt láncot alkot. Mint a főáramú formalizmus és a különféle „heterodox” irányzatok párbeszéde mellett kiálló elmélettörténész, David Colander (2009, 7–9. old.) kifejti, *a főáram – a neoklasszikus szintézis sajátosságai okán – nem fogad el semmilyen más tárgyalásmódot, mint a deduktív, modellszerű gondolkodást és a matematikai nyelven történő kifejtést*. Utóbbira szerinte a matematika újításai, a nemlineáris és kaotikus folyamatok leírására való képesség lehetőségét is ad, amit a heterodoxoknak ki kellene használniuk.

Ez az érvelés megítélésem szerint *egyszerűen túllép azon a megfigyelésen, hogy a rész és az egész közti viszony nem kerülhető meg egyszerű felösszesítéssel, úgymond mikroalapozással*. Az ember nem redukálható biológiai, az állat kémiai lényé, és utóbbit nem magyarázhatjuk a fizika segítségével. *A redukcionizmusnak a természettudományokon belül is jól ismert – és elfogadott – határai vannak, szemben a 19. század naiv, egységes nagy tudománypártoló idealizmusával*. A diszciplináris elkülönülés nem haladható meg, legalábbis súlyos következmények nélkül nem.

Emellett a lélektani – különösen a tömegelektani – folyamatok, a kultúra és a kontextus folyamatbefolyásoló szerepe sokszor igazolt módon felülírhatja mindazt, ami bármely deduktív modellből következik. Ha megmaradunk a friedmani és samuelsoni paradigmánál, azaz empirikus elemzésnek az előfeltevésekkel való egybevetést és a koherens levezetést tartjuk, a terepen történő alkalmazást nem, akkor *eltérünk a természettudományok gyakorlatától*. Ott ugyanis – a matematikai módszerek értelemszerű és hasznos alkalmazása mellett – a tapasztalat, a kísérlet, a műteti eredmény visszacsatolásra kerül, és módosíthatja, sőt módosítja is az elméletet. Ez utóbbi a főáramú közgazdaságtanban *a paradigma szintjén*

van kizárva, amit súlyos módszertani és ismeretelméleti gondként diagnosztizálunk, a gazdaságtudomány fölhasználóival egyetemben (a cégektől a bankokon át a kormányzatokig).

Avinash Dixit (2012) helyesen állapítja meg azt, hogy Samuelson a maga kiterjedt munkásságával alapjaiban átírta mindazt, amit a közgazdaságtanról gondoltunk, ahogy műveltük és amilyen célokat tűztünk magunk elé. A samuelsoni munkásság legátfogóbb hazai áttekintése (Móczár, 2010a) emellett azt emeli ki, hogy Samuelson közgazdasági fölfogása alapjaiban Keyneshez áll közel. Épp a jórészt követői által művelt általános egyensúlyi elmélettel való összebékíthetőség érdekében vált – a mozgalmi jelszót parafrázálva – „a forma mindenné, a tartalom semmivé”.

Márpedig aligha szorul hosszas igazolásra az, hogy *ha a tárgyalásmód adott, akkor a kérdésföltevés is adva lesz, és ez jelentős részben meghatározza a várható eredményeket*. A kutatói pályán amúgy is az előrejutás legegyszerűbb módja a meglévő kereteken belüli apró módosítás – a természettudományban is. A közgazdasági világ-elmélettörténet talán legelismertebb művelője, a New Palgrave szerkesztőjeként is befolyásos birminghami Roger Backhouse professzor (2010) ezért jut arra a meglátásra, hogy a modern közgazdaságtan formalizmusa végül is nem annyira a természettudományok közelítését jelenti (lásd még alább), hanem egy meghatározott ideológiai és szemléleti alapállást, amely a valóságnak *csak egy igen sajátos értelmezését tette és teszi lehetővé*.

Mi viszunk abból kell hogy kiinduljunk, hogy korunk – az elmúlt három évtized – sorra-rendre töréspontokat hozott a világ és benne a világgazdaság fejlődésében is. *Töréspontokat nem lehet a korábbi korszakot általánosító kereteken értelmezni* – hisz épp ettől töréspontok. E tudományelméleti közhely alapján nem lepődünk meg azon, hogy az innovatív közelítések – a Kuhn által is leírt módon – a szakma peremén, az általában heterodoxnak nevezett irányzatokban vagy épp a társtudományokkal „elvszerűtlenül” együttműködők köréből eredeznek – legyen szó a viselkedési gazdaságtanról, a hálózatelméletről vagy épp a nagyágyúk némelyike által visszacsempészett történeti és intézményi közelítésről.

Azon sem lehetünk meglepve, hogy a neoklasszikus szintézis híveinél a Colander és társai (2004b) által ortodoxiának átkeresztelt merev közelítés érvényesül mind a vezető folyóiratokban, mind a doktori programokban, mind pedig az egyetemi előléptetések során. Miközben az igaz – és számos példát is tudunk mondani –, hogy a módszertan adta kereteken belül a főáram meglehetősen „befogadó” – mindjárt Keynes és követői, vagy a viselkedési gazdaságtan művelői esetében –, az sem kérdéses, hogy *e befogadás előfeltétele a meglévő módszertani apparátus, kérdésföltevés és tárgyalásmód elfogadása*. Ez pedig az iskola egészét – szemben az idézett cikkben szorgalmazott, de a gyakorlatban egyáltalán nem érvényesülő közelítéssel – elkerülhetetlenül zárttá és elutasítónak teszi minden olyan felvetéssel szemben, ami a paradigmátikus változást – vagyis az alapokat is érintő újragondolást – eredményezhetné.

Ismételjük: az ökoszisztémáról, a pénzpiacok működéséről, az emberi racionalitásról, az információfeldolgozási képesség hatáiról, az egyedi és a társas kapcsolatok jelentőségéről a gazdasági és társadalmi döntésekben,⁵⁶ az anyagi és nem anyagi szempontok/ösztönzők és a kulturális-kontextuális tényezők szerepéről, vagy épp az IT-forradalom révén átalakult gazdasági és társadalmi viszonyokról⁵⁷ oly sok új ismeret halmozódott fel, s a világban oly sok törésszerű fordulat ment végbe, hogy *ehhez képest a főáram befogadóképessége elégtelen*.⁵⁸ Hisz maga is azon méri erejét, hogy *nem lehet tetszés szerint tágítani*, mint ahogy a „puha” társadalomtudományok határait lehet.⁵⁹

Ezt az értelmezést tetszés szerint lehet idézni a főáram képviselőitől. Legyen elég a két fő irányzat, az általános egyensúlyiak és a neokeynesiánusok egy-egy vezéralakjától idézni, még hozzá olyan írásokból, amelyek sem esetlegesnek, sem részlegesnek nem mondhatók, s ezért semmiképp se mondhatók összefüggésükből kiragadott értelmezésnek. A Nobel-díj átvétele alkalmából tartott előadásában Robert Lucas (1996, 668–669. old.) megállapítja: a monetáris iskola szempontjából perdöntő tételt, a pénz semlegességét már David Hume is fölis-

⁵⁶ Csak a rend kedvéért: szociológiai és lélektani közhely, hogy a csoport normáinak való megfelelés kényszere a legfejletlenebbtől a legfejlettebb társadalmakig gyakorta felülírja a nyers anyagi érdek vagy épp a meggyőződés indokolta magatartást. Vagyis nem tehetünk föl „axiomatikusan” bármit, nem tehetjük – mint a főáramú lapokban rendszeresen teszik –, hogy az „e kutatásnak nem célja”, vagy az „e közelítésben axiomatikusan feltesszük” fordulattal a valóságban megfigyeltekkel szöges ellentétben álló tételekből indulunk ki, majd az elvontan és súlyos megszorítások mellett érvényes tételekből közvetlen, a gyakorlatot is érintő általánosításokra jutunk. Így lesz a munkatársból bérköltség, az együttműködésből tranzakciós költség.

⁵⁷ Utóbbi közismerten a munka világától a terrorizmus elleni küzdelem át a szerelmesek kapcsolattartásáig mindent alapjaiban alakított át, különösen ami a *működési módokat* illeti, ami tudományszakunk tárgya.

⁵⁸ Ez nem azonos azzal, hogy a főáram egyes képviselői *személyükben* lehetnek nagylelkűek és másra nyitottak. Kenneth Arrow például kifejezetten ösztönözte Kornai Jánost az *Anti-Equilibrium* (1971) megírására, vagy az általános egyensúlyelmélettel szemben álló Santa Fé Institute működését is pártolja, egészen a Tudományos Tanács tagságáig menően. Aligha meglepő azonban, hogy – csak az első példánál maradva – Kornai művét Arrow egyik legközelebbi kollégája, az általános egyensúlyi iskola európai vezérképviselője, a nemrégiben elhunyt cambridge-i professzor, Frank Hahn szedte ízekre. E vitáról magyarul lásd Móczár (2008, 346–352. old.) alapos áttekintését.

⁵⁹ Nem lehetünk meglepve azon, hogy egyik utolsó írásában Samuelson (2009) azon élcelődik, hogy Hayek és Mises bírálatai ellenére ők a szocialisták által kitalált árelméletet vitték diadalra (véltetőleg inkább a tananyagokban, mint a kelet-európai valóságban). Sőt, az *Út a szolgaságba* (Hayek, 1944/1992) előrejelzésére rácaffolva Svédország sem lett szocialista. Nos, egyfelől mintha kimaradna az érvelésből a szovjet és kínai tapasztalat hét évtizede, no meg az, hogy amikor a svéd modell elérte csúcspontját – az 1980-as években –, az élsportolóktól a művészekig, a vállalkozóktól az orvosokig mindenki menekülőre fogta és adóparadicsomokba települt, míg a kormányzat nem engedett. Kitérő példája ez annak, hogy a tények ismerete nélküli absztrakt érvelés lehet *koherens*, de semmiképp se *találó*.

merete. Miért nem tudta bizonyítani? Azért, mert nem rendelkezett az általános egyensúlyi elmélet eszközzel, amivel e sejtését matematikai alapossággal igazolni lett volna képes.

A módszertan elsődlegességének kérdésében a főáram mindkét áramának – az egyetemi helyek alapján „édesvizeknek” is hívott tiszta elmélet képviselői, és a tengerparti, vagyis „sósvízi” pragmatikusabb közelítés – hívei egyetértének.⁶⁰ Utóbbiak vezéralakja – az IMF fő közgazdászaként a szervezet némely alapdogmájának átértelmezését is elérte – MIT-professzor, Olivier Blanchard (2009) összegző előadásában is teljesen egyértelmű. A legutóbbi válság előtt írt, de azután megjelent nagy áttekintésében a makroökonomia helyzetét kimondottan jónak tartja, megállapítva: miközben a víziók továbbra is széttartanak, *a közös módszertan azonban megbonthatatlan egységbe forrasztja „a szakma művelőit”*.

Ez a zártság némelykor az abszurditás határát súrolja. Például a közgazdaságtannak Ricardo óta és a fejlődéstan létrejötté, de különösen az 1950-es és 1960-as évek óta fontos témája volt a gazdaság nyitottsága és a növekedési teljesítmény közti kapcsolat. A fejlődéstan klasszikus vitái, egyebek mellett Prebisch, Nurkse, Samir Amin, másfelől Balassa, Cline, Krueger között jelentős részben épp azon folytak, hogy az elvont modellekből adódó elképzelések és a statisztikailag felmérhető reálfolyamatok nem estek egybe. Utóbbi alapozta meg a kifelé forduló, más néven új fejlődési paradigma győzelmét. A mai világban is érdekes – sőt a válság után kimondottan izgalmas – vitát a szakma vezető lapjában 2013 nyarán azonban nem a tények alapján folytatják. A főáram tárgyalásmódját követve elvont modellt alkotnak, abba mesterségesen generáltak – vagyis nem a való világban megfigyelt és ellenőrzött – adatokat imputálnak, s azon igazolják: a kifelé fordulás akár kétszer olyan eredményes *lehet (e föltételek közt)*, mint a befelé fordulás (Ramondo–Rodriguez-Clare, 2013). A való világról nem is kísérel meg bármit állítani, ez tudománytalan felvetésnek minősülne. És nyilván, mi sem fölöslegesebb, mint a szakirodalmi-szellemi előzmények megidézése, amihez képest a felismerés újdonságértéke megítélhető volna.⁶¹

Épp ezért azok a kísérletek, mint például Kornai Jánosé (2005), ami a főáramon belül és kívül is próbált lenni egyidejűleg, nem vezethettek eredményre, amennyiben a főáram zártsága kivetette és a jövőben is rendre kivetíti magából ezt a törekvést⁶² – idézetekben, vagy a Kornai (2013) maga összegezte munkás-

⁶⁰ A keynesi-monetáris, illetve tiszta elméleti-pragmatikus közelítések négyeséről, ami végül a neoklasszikus főáramban szintetizálódik, tömör összefoglalást ad Móczár (2010b).

⁶¹ Az igazság kedvéért: a szerzők két esetben egész 2001-ig visszatekintő irodalmi utalásokat tesznek, betartva Samuelson főszövegben alább idézett tanácsát, hogy egy évtizednél régebbi forrást közgazdász nem idéz.

⁶² A kötet angol kiadását az e fejezetben részletesen bemutatott vezető, főáramú lapok közül egyedül a *Journal of Economic Literature* is méltatta a 46. évf. 1. szám (2008) 146–150. oldalán. Ez kétségtelen elismerés, mégis a szerző honlapja arról tanúskodik, hogy az ismertető nap- és

ságában⁶³ megfogalmazott, számtalan, figyelemre méltó és általunk is osztott felvetést. Ilyen például a formális levezetések eszköz jellege, a való világ kérdéseire való nyitottság, az elmélet szerkezeti lezáratlansága, ami új közelítések számára is rendre teret ad, a módszertani pluralizmus, az intézmények, mint az ismétlődő játék szabályainak megkerülhetetlensége, vagy a gazdasági folyamatok társadalmi befogadhatóságának és fogadtatásának sikermutatókénti elismerése (szemben a főáram technicizmusával, úgymond objektív mutatóinak kizárólagosságával).

Kornai János eme – elmélettörténetileg bizonyára kiemelkedő jelentőségű, sok tekintetben forrásértékű – munkája az általa megcélzott főáramban teljesen visszhangtalan maradt. Az összesen 22 idézet különösen *A hiány* eredeti angol kiadásának 2578 és *A szocialista rendszer* hasonlóképp előbb angolul napvilágot látott alapváltozatának 2409 idézetével szemben tűnik szerénynek – ez utóbbiak némely Nobel-díjasnál is nagyobb visszhangot jelenítenek meg.⁶⁴

Más szóval: a ma a vezető egyetemeken és a legtöbbre értékelt folyóiratokban megjelenő fősodornak nem pusztán kísérő jelensége, hanem – önértelmezése szerint is – *leglényege a módszertan*, a kérdésfeltevés és a matematikai prezentáció, ahogy azt mindhárom idézett szerzőnk egybevágoan kifejti. Abban Colanderéknek (2004a, 35. old.) vélhetőleg igazuk van, hogy a racionalitás–kapzsiság–általános egyensúly hármását mára inkább a korlátozott racionalitás–felvilágosult önérdék–fenntarthatóság trojkája váltotta fel. Ámde ettől még a keret maradt, csak esetleg kevésbé merev és a feltételek kevésbé valóságidegenek, mint korábban – de azért valóságidegenek maradnak.

És az egyoldalúan működő modellmechanizmust a dinamikus modellezés is csak korlátozottan teheti – és teszi – képessé a valóságot jellemző sokféle bizonytalanság kezelésére. A katasztrófa- és a káoszelmélet – amiben a többször idézett J. Bradley Rosser Jr. is jelentős eredményeket ért el – ma még bizonyára csak korlátozott mértékben alkalmas konkrét makrogazdasági folyamatok értelmezésére és előrejelzésére.⁶⁵

hetilapokban, valamint politológiai és a régióval, az átalakulással foglalkozó szűkebb szakmai lapokra korlátozódtak, miközben a szöveg üzenete nyilván szélesebb körnek szól(na). Közvetlen idézeteket főáramú lapokban nem találunk, még kevésbé látjuk a jogos – és a fő szövegben nem teljes körben sorolt – módszertani javaslatok megszívlelését.

⁶³ Az idézett cikkben a szerző maga ad egy önértékelést, összegző jelleggel, mi ezt követjük (az önéletrajzban szubjektív meglátások sorából rajzolódik ki ugyanez).

⁶⁴ A google scholar tisztítatlan adatai (az önéletrajz önhivatkozásait kihagytuk), letöltve: 2013. júl. 9. Ismételten emlékeztetnünk kell, hogy a forrás sok tekintetben megbízhatatlan és szakszerűtlen, nyilvánvaló tévedéseket is tartalmaz, és valós teljesítményértékelésnél ellenőrzésre szorul. Mégis, szemléltetési célokra még mindig alkalmasabb bármi más forrásnál, beleértve az MTA által működtetett (de súlyos tartalmi hiányosságokkal küzdő) MTMT-t is.

⁶⁵ Hasonló következtetésre jut kötetének záró fejezetében Móczár József (2008) is, méghozzá részletes módszertanok bemutatásával (521–558. oldal).

A KÖZGAZDASÁGTAN MÓDSZERTANI MEGÚJULÁSA

Épp ezért a nagy melléfogásokat követően valós – tudományon belüli és társadalmi, alkalmazási – igény van arra, hogy meghaladjuk az amerikai egyetemi divatok és szellemi fejlődés eredményeinek kritikátlan másolását és túláltalánosítását. *A kontextusába visszahelyezett közgazdaság-tudomány általában nem törekedhet mindig és mindenütt érvényes összefüggések meghatározására* (lásd kifejtve Hodgson, 2001). Ehelyett – a módszertani eredményeket és a mennyiségi közelítések iránti hagyományos tiszteletet megőrizve – vissza kell hozni a kontextust alkotó, vagyis a történelmi, intézményi, hatalmi tényezőket, az érdekeket és az ösztönzőket, úgy, ahogy az a klasszikus közgazdaságtan gerincét alkotta.

Nem visszalépni kell tehát, hanem a tudományszaknak a jövőben egy új szintézist kell alkotnia, ami termékenyebb a samuelsoninál.⁶⁶ És eközben a „perifériaországok” sajátos gondjaira reflektáló, azokat leíró, elemző és megoldó, majd utána elméleti általánosításokra törekvő közgazdaságtan kimunkálására érett meg az idő. Tegyük hozzá: a közgazdaságtanban sosem szűnt meg, nem halt ki a sajátos európai témákat, közelítéseket és hangsúlyokat tartalmazó irányzat, ahogy azt a Bob Coats (2000) szerkesztette kötet szépen és alaposan bemutatja. Igaz, ezek az eredmények a közgazdasági tananyagok MA és PhD szintű „korszerűsítése” és „csereszabattossá tételé” időszakában, különösen az elmúlt másfél évtizedben rendre átadták helyüket a standard amerikai tankönyveknek, vagy az azokat másolóknak. Épp ezért – a kimondottan elmélettörténetet kutatók és az idősebb nemzedék kivételével – *el sem juthatnak* a mit sem sejtő, csak jó minőségű közgazdasági képzésért folyamodó *hallgatósághoz*. És igaz ez a kelet-európai térség sajátosságait kutató, az átalakulás kérdéseit taglaló, idézettség tekintetében – és gyakorlati hatását tekintve – nem épp lebecsülendő, jórészt angolul (is) közreadott irodalomra is (jó összegzését lásd Turley–Hare, szerk., 2013).

Megjegyezzük, hogy korábban is voltak és ma is élnek olyan tudományszakok, amelyeknek *nem volt tárgyuk*, mert maga a gondolkodás, az elemzés adta tartalmukat. Ilyen mindenekelőtt a matematika és a bölcelet, mindegyik számos szakágra bontva. Ebből következően nem válhat a sajátosan közgazdasági elmélet – elemzés – *tudományosságának* egyetlen vagy fő kritériumává az, hogy az

⁶⁶ Hasonló követelményeket fogalmazott meg – épp a fejlődő országokban történő alkalmazás összefüggésében – már két évtizede a Harvardi Nemzetközi Fejlesztési Intézet kollektívája (Perkins–Romer, szerk., 1991). A kötet vezérmotívuma az, hogy a neoklasszikus program túlzott sikere/*overselling* jelentős részben felelős a sikertelen reformokért – amennyiben a fejlődő országok sajátos intézményi és történelmi kontextusát mellőzték. A rendszerváltozás története önmagában szemléltetheti, hogy e felhívás azonban pusztába kiáltott szó maradt – ennek következményeit a záró fejezetben még kibontjuk.

formális, matematikai nyelven legyen előadva. A számos – például a gazdasági rendszerek komplexitásával foglalkozó – mű mellett a főáram sarokpontjainak minősülő területeket meghatározó, ekképp az ökonometria kézikönyvét (Dean és tsai, szerk., 2011), a növekedés kétkötetes kézikönyvét (Aghion–Durlauf, szerk., 2005) és a New Palgrave legutóbbi kiadását (2008) is jegyző Steve Durlauf professzor meglátása szerint az elmúlt évek elemzései közt azért volt sok céltévesztett vagy egyszerűen irreleváns, mert a lapok közlésnél voltaképp csak a matematikai levezetés pontosságát vizsgálják, *a tartalmat szinte soha* (Durlauf, 2002).⁶⁷

Épp ezért szimptomatikus – jellemző, általánosítható – az a gyakorlat, amikor az iskolai lövöldözések és a magániskolák kapcsolatát vizsgálják, mindössze három (sic!) lapon (Abouk–Adams, 2013). Megállapítják, hogy a magániskolákban 15–20%-kal magasabb a lövöldözés esélye. Azt viszont nem tudhatjuk – és nem is tudjuk – meg, miért épp e két tényező közt keresünk kapcsolatot. Még kevésbé derül ki: mi is következik mindebből? Tiltsuk be a magániskolát? Oda járnak a rosszabbul nevelt gyerekek? Egyáltalán: a közlemény jellege folytán semmiféle elmélethez nem tud kötődni, azaz szigorúan véve kutatási kérdése sincs, így pedig választ sem kaphat. És e cikket az egyik vezetőnek számon tartott gazdaságmatematikai lap hozta le...

Mivel ezt a gyakorlatot kellően igényes művelői közül is sokan kárhoztatják, mint például a már idézett Durlauf vagy a Colander és társai szerkesztette (2004a) interjúkötetben megszólaló Robert Solow, társulhatunk hozzájuk. Korrekciós javaslatunk pedig a következő: érdemes lenne visszatérni a tartalom és a relevancia vizsgálatához az egyes közlemények megítélésében. Ezzel együtt korlátozni kellene a „publikáció a publikációért” típusú, öncélú és tudományos újdonságot aligha hozó cikk-gyártást, ami a szovjet korszakban sem volt ismeretlen.⁶⁸ Mindezért vélhetőleg nem forradalmi újítás, ha úgy gondoljuk: *a módszer-*

⁶⁷ Efféle botrány robbant ki 2012-ben a német nyelvű közgazdasági irodalomban. Az MTA által is alapul vett, *Handelsblatt* által készített és hétvégi számában közreadott egy áttekintést a német professzorok teljesítményéről az adott évben, az elmúlt öt évben, és az abszolút listát (teljes életpályán) megadva. Az abszolút listavezető zürichi Bruno Frey professzor munkáiról elemzést közölt a lap ugyanazon száma, névvel, aláírással. A szorgos kutató kiderítette, hogy azok sok esetben – némi változtatás mellett – öt-hatszor is közlésre kerültek. Ezekben az átfedés messze meghaladta a hagyományosan elfogadott 10–15%-ot, ami fölött MA és PhD-diákokat ki szoktunk zárni az egyetemről, az erre hitelesített programok segítségével igazolva gyanúkat. A némileg meglepett válaszadók közül az *American Economic Review* egykori főszerkesztője úgy nyilatkozott, hogy a cikket nem ő szerkesztette, a lektor átengedte, és a végszerkesztő kiléte 80 évre titkosítva van (neki kellett volna észrevenni az ismétlést, ami némelyek szerint kimeríti a plágium fogalmát). A megkérdezett pályatárs pedig akképp reagált: „hisz Brunónak mindig is ez volt a munkamódszere, ezt mindenki tudja”. Röviden: sem a szerkesztők, sem a lektorok nem tartják feladatuknak a versenytársak figyelését, a szakmában a legmagasabb szinten is az a norma, hogy egymást nem olvassuk, ha nem muszáj, nem is idézzük. Nem úgy, mint az orvosok vagy a fizikusok.

⁶⁸ Ehhez nyilván az is szükséges, hogy az egyetemi és akadémiai előmenetelben és elismertségben ne kizárólag mennyiségi szempontok, hanem a főszövegben említett tágabb, többértű

tani pluralizmus – más tudományzakokhoz hasonlóan – a közgazdaságtanban is axiomatikus adottságnak tekintendő. Hisz – példánknál maradva – valószínű, hogy az iskolai lövöldözés hatásaihoz szociológiai, kriminológiai és lélektani ismeretekkel kibővített közelítésben juthat el a megértő közgazdaságtan is.

Mi lehet akkor európai egy analitikus – tehát általánosításokra is törekvő, törvényszerűségeket kereső – társadalomtudományban? Ez annál is jogosabb kérdés, mert a neoklasszika megalapítói, így Walras, Jevons, Menger, Marshall, de Koopmans, Haavelmo és Debreu is mind európai szerzők (voltak). Ugyanakkor az elmélettörténet ismerői számára nem kérdéses (Zalai, 2012, I. kötet, 1–44. old.), hogy az egyensúlyi irányzat képviselői egész a második világháborút követő konszolidációig – úgy 1950-ig – erős kisebbségben voltak. A kor meghatározó elméi Amerikában az intézményi közgazdák – Veblen, Commons, majd Schumpeter –, a kontinensen a német történeti iskola képviselői, az osztrák iskola és a svédek – Cassel és Wicksell –, Angliában pedig fokozatosan Keynes és követői, így John Hicks, Joan Robinson és Káldor Miklós voltak a korabeli főáram. A marginalisták és a matematikai irányzat létező, de másodhegedűsi szerepben megjelenő vonulat volt egészen az 1950-es évekig az egyetemi katedrákon és a lapokban is.

Ezt követően azonban a tudományszak – különösen az elmúlt fél évszázadban – teljes mértékben, *példátlan ütemben és mértékben*, részleteit tekintve is amerikanizálódott. Ha kiveszünk néhány különleges esetet – mint amilyen az orosz Kantorovics, a német Selten, vagy a svéd Myrdal –, alig találunk olyan Nobel-díjast, aki ne amerikai egyetemeken tanítana. Ez bizony *még a főáramtól elhajlókra is igaz*, Herbert Simontól Douglass North-on és Danny Kahnemannon át Oliver Williamsonig. A szakma amerikanizálódását részben magyarázhatja, hogy – a természettudományokhoz hasonlóan – a piacméret és a szervezettség okán a kutatás súlypontja Amerikába tevődött át. Ennek *mértéke azonban példátlan, és más tudományzakokra nem is jellemző* (lásd alább).

AZ AMERIKANIZÁLÓDÁS A TUDOMÁNYBAN ÉS AZ OKTATÁSBAN

Jól mutatja ezt az alapvető átrendeződést a tudományszakot másfél évszázadon át uraló német közgazdaságtan lapjainak színeváltozása. Az európai földrészt – és így a világ egészének – legrégebbi közgazdaság-tudományos lapja, az 1844-

megítélés érvényesüljön. Miközben Magyarországon még csak az első lépések történnek a teljesítménymérés visszacsatolására, Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a számmisztika közvetlen hatással van az egyének és iskolák kifutási esélyeire. Fontos lenne visszaszerezni azt, amit a publikáció magyar változata, a közlemény jelent: olyan ismeret átadását, amit korábban nem tudtunk.

ben alapított *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, a tübingeni kiadó, a J. C. B. Mohr/Paul Siebeck kezdeményezésére már 1986 óta kizárólag angol nyelven jelenik meg, *Journal of Institutional and Theoretical Economics* címen és nemzetközi szerkesztőkkel (köztük koreaiak). Hasonló a helyzet a nemzetközi kereskedelem és a világgazdaság kérdéseiben hagyományosan vezető szerepet játszott, a kielői Világgazdasági Intézet által kiadott negyedéves lappal, a *Weltwirtschaftliches Archiv*val. A nagy hagyományú lap a 139.-ik (sic!) évfolyamától, 2003-tól címet és nyelvet váltott! Az addig egy, majd két nyelven megjelenő cikkek immár csak angolul, a korábbi, gyakran leíró és makroökonómiai, sőt gazdaságpolitikai, ágazati, kereskedelempolitikai témáknak – még az épp hogy alakuló átalakulástannak – is helyt adó fórum az ezredforduló óta már kizárólag csak formális elemzéseket közölve jelenik meg. És a címe – a marketingben joggal legtöbbször tartott *brand name* is megváltozott: *Review of World Economics* lett belőle. Idézettsége viszont ettől egyáltalán nem nőtt meg, a kiadó által is közölt (általunk is használt) nemzetközi rangsorban a 347.-ik helyre csúszott vissza 2011-ben, és a szakma élvonalát jelentő amerikai szerzők sem itt jelennek meg rendszeresen.

Talán még érdekesebb – szélsőségesebb – a *Zeitschrift für Nationalökonomie* sorsa. A címe és kiadója alapján makrogazdasági kérdésekkel foglalkozó lapot már az 1970-es években átvették a matematikai irányzat képviselői.⁶⁹ És nevét annak ellenére sem *Journal of Mathematical Economics*sra változtatták, hogy a holland Elsevier kiadó hasonló című orgánuma jelenleg a 49. évfolyamában jár csak, míg a *Journal of Economics/JoE* – a küldetésben vállalt matematizálással – már a 108.-ikban. E lapban 1980-ban jelent meg utoljára német nyelvű írás, ami abból a szempontból érthető, hogy a főáram két összetartója a formalizmus és az angol nyelv. Vagyis ezt akár egyfajta hitvallásnak is tekinthetjük. Az, hogy „megelőzte korát”, ugyanakkor *nem jelentette azt*, hogy e nagy múltú lapban immár *a főáram szinte kizárólag Amerikában alkotó képviselői megjelentek volna*, vagy hogy a *JoE* bármelyik, az Egyesült Államok egyetemén szerkesztett – régebbi vagy újabban alakult – vezető lap⁷⁰ versenytársává nőtte volna ki magát. Sőt, az egy évszázaddal ezelőtti helyzettől eltérően az sem látható, hogy az amerikai lapokban – egyetértőleg vagy kritikailag – egyáltalán megemlékezésre

⁶⁹ Külön értesítés nélkül épp ez történt a chicagói *Journal of Political Economy*val is az 1990-es évek elején. Azóta csak színesítésként és kimondottan ritkán lehet olyan cikket olvasni benne, ami a lap címében szereplő *political economy* bármely tudományterületen bevett értelmezését követné.

⁷⁰ Az újonnan alakult vezető lap önellentmondásnak tűnhet, de az Amerikai Közgazdasági Társaság *American Economic Journal* néven ötödik évfolyamában járó, négy szakterületet is felölelő lapja (makroökonómia, alkalmazott gazdaságtan, mikroökonómia és gazdaságpolitika bontásban). Hasonlóképp nagy presztízsű az *Annual Review of Economics*, pedig még csak négy évfolyama jelent meg – igaz Kenneth Arrow főszerkeszti.

kerültek volna a *JoE* vagy más hasonló német lap közleményei. Vagyis az áldozat értelme és haszna legalábbis nem kézenfekvő, miközben a diverzitás bizonyára nemcsak nyelvi értelemben szűkült be. És makrogazdaságról, pénzügyről, kereskedelemről vagy válságról, vagyis valóságos dilemmákról – azaz az európai gazdaságtani kérdésekről általában – már régóta szó sem eshet e lapban.

Tudni kell, hogy az üzleti tudományok szerint a név a legfőbb tőkeértékképzők egyike. És hogy a ma élenjáró lapok közül a legrégebbi, a Harvard *Quarterly Journal of Economics* című periodikája „csak” 127.-ik, a chicagói *Journal of Political Economy* a 121.-ik, a legtöbb Nobel-díjas előadást – részben utólag is – közreadó *American Economic Review*, az amerikai közgazdasági társaság egyik folyóirata a 103. évfolyamában van. Márpedig, mint közismert, a tudományos lapoknál is az élettartamnak általában van minőségi jelzésértéke, hisz számos lap esik ki a versenyben, főleg amióta az globálissá vált.⁷¹ A német lapoknál megfigyelhető hasonló sors várt a francia, az osztrák, a svájci és a magyar lapokra. Említsük meg, hogy az 1980-as évek közepéig a svájci *Kyklos* és a magyar *Acta Oeconomica* is négy nyelvű volt (az előbbinél az olasz, az utóbbinál az orosz volt hivatalos nyelv).

A korábban értelemszerűen európai tudományág nem egyszerűen súlypontot váltott, mint a termelés, a katonai hatalom, vagy épp a pénzügyi erőközpontok. *Mind számszerűségében, mind zsánerében, mind tárgyalásmódjában az amerikai közélet vált kizárólagossá,* ami különösen az egyetemi előmenetelt közvetlenül befolyásoló, vezető, előresorolt lapokra igaz. Jegyezzük meg: az 1980-as évek végéig maga az a gondolat, hogy a lapokat sorba rendezik, abszurdnak tűnt a társadalomtudományban. Hogy is versenyezhetne egy számvetési lap az ökonometriával vagy épp az elmélettörténettel? Mivel ezek elkülönült, *másnak és másról* szóló piacok, a publikációs stratégia is ehhez illeszkedett. Az, hogy egy közleményt hova küldünk, az határozta meg: agrárgazdasági vagy pénzügyi, fejlődéstani vagy egészség-gazdaságtani témáról van-e szó.

Ez a meglátásunk a könyvkiadás, az egyetemi előmenetel, vagy a Nobel-díjak odaítélésének körével is alátámasztható. A tömörség kedvéért ehelyütt megelégszünk a közgazdaságtani enciklopédia, a *Palgrave* bemutatásával. Az 1881 óta több nekifutásban és több kiadást megért „közgazdasági szótár” természetesen sosem volt kislexikon. Műfaját az a törekvés határozza meg, hogy „mindent” bemutasson, ami a tudományágban fontos. És miközben az elmúlt negyedszázadban különös népszerűsége tettek szert a *Handbook* címen közreadott összefoglalók, a *Palgrave* megőrizte átfogó voltát. Röviden: *Handbook* készül a gazdaság és a társadalom egy-egy fontos szeletéről, részdiszciplínájáról, a bankrendszerrel a gazdasági növekedésen át a terrorizmus kutatásáig bezárólag. Eme összegzé-

⁷¹ Mulatságos részlet, hogy a holland Elsevier kiadó, talán épp marketingokokból, az egyik legifjabb szerkesztőségnek, a *Journal of Development Economics* megengedte, hogy egy nap-tári évben akár négy évfolyamot is kiadjanak, ezzel már az idén „beérve” az *AER*-t.

sek a könyvkiadás slágerei, hiszen „minden” megtalálható abban az egy-három kötetben, vagyis a könyvtárak a megszorítások idején se nélkülözhetik.

Az 1889–1994-ben kiadott, R. Inglis jegyezte első Palgrave után a mai közgazdaságtant bemutató, Eatwell, Millgate és Newman szerkesztette négykötetes *New Palgrave* (1987) a rendszerváltozást megelőzően, de már a neoklasszika túlsúlyra jutását követően jelent meg. Négy kötetben összegezte a tudományszak fordulatát, s mint a szerkesztők személyéből is látható, továbbra is brit hangsúlyú volt.

Az amerikanizálódást mi se mutatja jobban, mint hogy a 2008-ban megjelent új kiadást két amerikai professzor, Lawrence Blume és Steven Durlauf jegyzi. Terjedelme 8 kötet, azaz duplája az előzőnek. És a kor követelményeit megjelenítve online is elérhető. Ehhez kötődően nem lezárt, hanem folyamatosan frissülő a szöveg. Új témák és szerzők jelennek meg negyedévről negyedévre. Mondandók szempontjából talán az a legszemléletesebb, ha azt emeljük ki: a 2008 óta született kiegészítéseket kizárólag az Egyesült Államokban élő és alkotó szerzők írták (az életrajzok részleges kivételével).⁷² Egyszerűen nem hihető, hogy semmilyen téren senki másnak nem lehetett ötlete. A szerzők és szerkesztők intézményi duopóliuma kézenfekvőnek tűnik. Hiszen mint a természettudományokban – a kémiától a fizikáig –, úgy a gyakorlathoz közelebb közgazdasági lapokban és a kiadóknál jól észlelhető például a kínai, az indiai és a latin-amerikai (származású) szerzők dinamikusan erősödő jelenléte. A szentélybe azonban nem nyertek bebocsátást, az igazi, finom, minőségi tudományosság inkább magába zárul.

Ez a példa ismételtelen kiemeli az egyoldalú, semmilyen más területen megfigyelhető amerikanizálódást, ami – érdemtől függetlenül – *a témaválasztás és az ízlés egysíkúságát eredményezi*.⁷³ Mint láttuk – és a konferenciákra járók tapasztalják – az egy tojásból származó szerkesztők tevékenysége révén sok tekintetben önbeteljesítővé válik az egy irányzat, egy szellemiség, egy közelítésmód uralma. A szerkesztők ilyen cikkek írására biztatják a szerzőket, kéri, patronálják, és fordítva, elterelnek mindent, ami nem e zsánerbe illik. Szélsőséges, de valós annak a kollégának a példája, akinek cikkét háromszor küldték vissza olvasatlanul egy jeles laptól, míg negyedszerre – amikor a Stanford szerveréről érkezett meg – szinte másnap befogadták.

Az amerikai és őket követő lapok egyeduralma *súlyos torzulások forrása* már jelenleg is Európa-szerte, és az átalakult országokban különösen. Kézenfekvő,

⁷² www.dictionaryofeconomics.com/articles_by-author a Palgrave Kiadó honlapján, illetve közvetlenül a hálón a New Palgrave címre kattintva.

⁷³ Benczúr és társai (2013, 732. old.) bizonyítást sem érdemlő axiómaként kezelik, hogy ez lenne a legjobb gyakorlat. Márpedig, még ha így is van, a régi viccet idézve „kérdezni csak szabad”? Az, hogy miben áll a legjobb gyakorlat, min mérjük, hogy igazoljuk jóságát – azon túlmenően, hogy a mintának választott egyetemekre így a legkönnyebb a bejutás, vagyis a mikro a makróval ismét össze van keverve –, sosem tudhatjuk meg (e cikkből sem).

hogy a „terep” adta kérdések, ízlés és befogadókészség lényegesen eltér az amerikaiaktól. Vagyis: ha valaki nem jól választ témát, „röghöz kötött”, ami egy történész vagy orvos számára is adottság, akkor jó eséllyel lenullázta magát. Minél erőteljesebb a folyóirat-fetisizmus az előléptetéseknél, annál súlyosabb lesz a következmény. És minél inkább hiányzik a diverzitás – ugyancsak az élővilágból tudjuk, de a művészet- és tudománytörténetből is –, annál valósabb a *degeneráció veszélye*.

David Colander (2010) megjegyzi, hogy az Egyesült Államok első rangú egyetemlein és a szellemi élbolyban a folyóiratok sorolása szinte mellékes. A szakmán belül „úgyis tudják”, ki minnek mestere. Ezzel szemben Európában – neofita túlbuzgalommal – mind az akadémiai, mind az előmeneteli, mind a finanszírozási döntéseket egyre kizárólagosabban e sorrendek alapján hozzák. Tegyük hozzá: a tudománymetria kiöltői és művelői (Braun és tsai, 2007) sosem céloztak ilyesmit, sőt óvnak a mennyiségi kimutatások efféle instrumentalizálásától, különösen pedig egyes – eltérő – területek „termelékenységének” egybevetésétől e listák alapján.

Ma már ezzel szemben több egyetemen – mindenekelőtt Nyugat-Európában – előírás, hogy már a doktoranduszok, és főképp a fiatal oktatók „nagy impaktú”, komoly, előresorolt lapokban adják közre gondolataikat.⁷⁴ És ezek kivétel nélkül amerikaiak – még az Európai Közgazdasági Társaság lapját, a *Journal of the European Economic Association* is amerikai kiadó, a MIT Press gondozza.

S miközben e folyamatot részben – de semmiképp se egészében és mértékében – magyarázhatja a piac mérete és szervezettsége, az elgondolkodtató, hogy a természettudományokban már erőteljesen – akár egyharmadost meghaladó arányban – jelen lévő kínai, indiai és más „periferikus” szerzők a közgazdaságtudománynak legfőljebb a margóján, többnyire az adott térséggel foglalkozó cikkek szintjén nyernek bebocsáttatást, *a vezető lapokban nem*. A főtebb már idé-

⁷⁴ Az külön elemzés tárgya lehet, hogy az impaktfaktor – a két éven belül az adott műre a hasonló profilú folyóiratokban leadott hivatkozások száma – mennyire jó mutatója a teljesítménynek a társadalomtudományokban. Miközben a kísérleti tudományok természetük szerint vonzzák ezt a mutatót, a társadalomtudományokban az átfutási–észlelési–hasznosulási idő hosszabb, gyakorta a Keynes által ironikusan emlegetett negyedszázad, vagy még több. Keynes maga voltaképp csak a második világháború alatt és után vált a gazdaságpolitika meghatározó figurájává – addig inkább különecnek tartották mind az elméletben, mind a gyakorlatban. És Ronald Coase fél évszázados késéssel megítélt Nobel-díja is jelzi – ha tapasztalatból nem tudnánk –, hogy sok esetben idő kell egy meglátás elfogadásához, bevetté válásához. Mi több, *a társadalomtudományok tartósnak bizonyuló eredményei ma is túlnyomóan könyvekben jelentek meg* – ezek idézeteinek bevitele a hivatkozási adatbázisokba udvariasan szólva sem kellően megoldott. Pedig ha bármely írásomat egy, az adott terület eredményeit áttekintő, összegző munka idézi, vezető tekintélytől, az vélhetőleg több annál, mint ha társszerzőm megemlíti közös cikkünket, saját munkája előzményeként. Igen, a mérés fontos, de ezt is el lehet torzítani, és a jelenleg az akadémián és a versenystáblókban folyó idézetvadászat és a citációk felfúvódása nyilván csak téves értékítéletre vezethet – főleg a finanszírozók részéről.

zett amerikai David Colander (2010, 11–12. old.), aki jó helyzetéből adódóan nem kell, hogy védje a mundér becsületét, nyíltan beszél arról, hogy *a szerkesztőkhöz való földrajzi és intézményi közelség nagyon is befolyásolja a témaválasztást, a beküldött – arra ösztönzött – cikkek számát és jellegét*, és ekképp az impaktalapú teljesítményértékelés még önerősítő-önbeteljesítő jelleget is ölt. Vagyis: *számos téma, közéletismód és szerző egyszerűen a margóra szorul, külön mesterkedés és monopolizmus nélkül, a tudományos piac jellegéből adódóan is.*

A fenti észrevételt korábban inkább csak a fő lapokból kiszorult szerzők és irányzatok hangoztatták, ezért találtuk figyelemre méltónak, hogy amerikai elemzők is felismerik. Még nagyobb elégtételt jelenthet, hogy az amerikai közgazdasági társaság irányadó folyóirata, a *Journal of Economic Literature* egy egész tanulmányt szentelt a témának. Két amerikai szerző, a UCLA és a Berkeley professzorai tudományometriai elemzésekkel mutatják ki, hogy a vezető lapokban a monopolizmus – a zárt piac/*closed shop* jelleg – már csak formai okokból is e periódusban még *a korábbinál is jobban megerősödött*, hogy e lapokba bejutni aránytalanul nehezzé vált az elmúlt negyedszázad folyamán,⁷⁵ továbbá hogy eme lapok alapulvétele – a kinevezéseknél és a díjazásoknál – súlyos torzulásokat hozott a tudomány piacán, főképp a fiatalok orientálása tekintetében (Card–della Vigna, 2013).

Érdekes néhány, a világhálóról ellenőrizhető információval alátámasztani azt a tételt, hogy az amerikanizálódás és a formalizmus kettőse olyan egyoldalú túlsúlyra jutott, ami semmilyen más tudományterületet nem jellemez, és amilyen *mértéket az amerikai társadalomtudomány eredményei – különösen, ha az alkalmazásokra is gondolunk*⁷⁶ – bizonyára nem indokolnak.

A Federal Reserve Bank of St. Louis által gondozott IDEAS–REPEC egyszerű impaktfaktoros lajstromát a *Quarterly Journal of Economics* és a *Journal of Political Economy* vezeti. Sokatmondó, hogy a Nobel-díjas előadásokról – is, de korántsem csak arról – híres *American Economic Review* ebben a sorban a 12. A legjobb európai lap, a londoni európai gazdaságpolitikai elemző csúcsközpontként működő kutatóhálózat, a CEPR által gondozott – de más listákban nem szereplő – *Economic Policy* a 9., a sorban következő európai lap, az angol közgazdasági társaság – egykor Marshall, Hicks, Keynes és Solow által is szerkesztett – lapja, az *Economic Journal* a 23. A gyakorlati kérdésekkel is foglalkozó,

⁷⁵ Érdekes módon ezt a közölt cikkek kisebb száma és nagyobb terjedelme szemlélteti, vagy a bekerülők alig 3%-os aránya.

⁷⁶ E sorok lezárásakor még bizonytalan, hogy Amerika milyen módon és meddig kerüli el a költségvetési szakadékot (*fiscal cliff*), és hogy miként küzdenek meg a túl nagyra vált pénzintézetekkel, vagy a pénzpiacon már széles körben ismét jelentkező visszaélésekkel – köztük ama csalárd hitelezési gyakorlattal, ami a 2008–2009-es válság kiváltói közt szerepelt. Nehéz belátni, mitől is lehet e praxis alapján az amerikai gyakorlat hegemonabb, mint a maga idején és terén a szovjet volt, amire ugyanez állt.

nem nullás szerzők jegyezte – és a Palgrave gondozta – *IMF Economic Review* a 77., és a legjobb, az átalakulással és térségünkkel is foglalkozó folyóirat, a Blackwell kiadónál megjelenő *Economics of Transition* alig a 167. helyen „fut be”.⁷⁷ Jól mutatja ez a magas tudomány és a gyakorlat közti jelentős távolságot, és földrészünk majdnem teljes lenullázódását.

A római La Sapienzia Egyetemen összeállított közgazdasági folyóiratlajstrom is hasonló irányzatokat mutat. Például a kevésbé technikai cikkeket nagynevű szerzőktől közlő *Journal of Economic Perspectives* a 9., az *American Economic Review* a 19. helyen található a húsz jegyzett lapból.⁷⁸ *Európai e folyóiratok között egy sincsen.* Sokatmondó az is, hogy a fejlődéstan egyik nagy sztárjaként is ismert, Samuelsonhoz és Blanchardhoz hasonlóan az MIT-et erősítő török-amerikai Daron Acemoglou jegyezte *Econometrica*, saját besorolásában „a matematika interdiszciplináris alkalmazása”, illetve „a matematika társadalomtudományi alkalmazása” szócikk szerint szerepel, mert ezen ragsorokban a második helyet foglalja el (míg a közgazdasági lajstromokban, bár előkelő helyen, de rendre hátrébb sorolódik).

A teljesség igénye nélkül megemlítünk két elemző tanulmányt, amelynek érdekessége és haszna az, hogy az ISI impaktfaktoron túlmutató – vagyis a REPEC–IDEAS-tól eltérő bázisú – módszertant is alkalmaz. Az első német szerző tollából (Ritzberger, 2008) származik, és jelentős kontrolltényezőket is érvényesít, az eredmény azonban – a *QJE* és a *JPE* dominanciája – nem változik. A végső befutóban (i. m. 413. old.) a többi listán is előkelő, dobogóközeli helyen lévő, fentebb említett *Econometrica* vezetett, igaz csak 2007-ig futó adatsorban. Ami e sorolást is jellemzi, az az európai lapok szinte teljes hiánya – a kivételt az *Economic Journal* jelenti, ami a második liga 10. helyén (!) azért jelen van. Miközben kimondottan matematikai és játékelméleti lapok előkelő helyen vannak, *e listában nincs egyetlen olyan folyóirat sem, ami a közgazdaságtan hagyományos kérdéseit taglalná* – a pénzügyek és a munkaügy részleges kivételével. Nincs például ágazati, területi, a gazdaságpolitikával, a fejlődéssel vagy egy-egy terület/ország, esetleg a vállalkozások és a szervezet-gazdaságtan – *industrial organization* – vagy a globális pénzügyi rendszer kérdéseit taglaló lap a top 25-ben.

Végül említhetünk egy kimondottan fejlettebb módszertant alkalmazó áttekintést két amerikai szerző (Engerman–Wah, 2009) tollából. Ennek erőssége, hogy – az akadémiai hagyománynak és a jó ízlésnek megfelelően – kizárja az ön-

⁷⁷ IDEAS – a simple impact factor for economic journals. Letöltve: 2013. január 19. Érdekes, hogy az IMF lapja az üzleti pénzügyek rangsorában is csak a 27., a társadalomtudományi listán pedig alig a 42. helyre „lépett előre” 2012-ben, a kiadója által gondozott nyitólap szerint (letöltve: 2013. júl. 13.).

⁷⁸ Social Capital Gateway: Ranking of top 20 economics journals based on impact factor. Letöltve: 2013. jan. 25.

hivatkozásokat.⁷⁹ Az általuk képzett, módosított sorrendben is a *QJE* és a *JPE* a befutó, ötödik helyre jön föl az *AER*, és 17. – egyetlen európaiként – az *Economic Journal*. A munkatudomány és a számvitel kivételével itt sincs gyakorlati irányultságú lap, vagyis a gazdaságpolitika, a fejlődés, a területi, ágazati, egy-egy országot érintő vagy a cégek működését vizsgáló lap.⁸⁰ A két amerikai szerző eredményeit összegezve dicséretes őszinteséggel szól arról (i. m. 138. old.), hogy minden sorolás a lajstromozó szubjektív értékítéletét jeleníti meg, az eredmények jelentős részben az elemző választotta módszertan függvényei, és hogy az „egyetlen helyes módszer” megtalálására már csak a fentebbiek okán is botorság lenne törekednünk.

Mindazonáltal a következő megállapításokra juthatunk. Egyfelől kétségtelen, hogy a tudományos teljesítményeket mérni kell, és a tudománymetria értő alkalmazása *mindenféle minőségbiztosítás egyik előfeltétele*, akkor is, ha a személyi integritás és a pártatlan alkalmazás szempontját nem pótolja. Épp ezért vettem részt 1999-től Zalai Ernő kezdeményezésére a közgazdaság-tudományi minősítésben érvényes – majd 2012 óta a Gazdaság- és Jogtudományi Osztályban képviselt mind a 15 tudományterületre kiterjesztett – formális követelményekre építő *előszűrési rendszer* kimunkálásában és gyakorlati alkalmazásában is.

E törekvés – minden esetlegesség, gyöngeség és kispolitikai kompromisszum mellett is – elősegítette azt, hogy a hazai társadalomtudományok közül a közgazdaság-tudományban a legfejlettebb – a természettudományokhoz és a matematikához mérhető – teljesítményértékelési rendszer alakult ki. Ezzel határt szabtuk a „bemondásos alapon”, vagy épp politikai, szervezési, oktatási érdekek, netán életkor alapján történő minősítésnek. Külön szempont lett – méghozzá megkerülhetetlen – a nemzetközi megmértetés, a munkásság nemzetközi visszhangja.

Ugyanakkor jól látható *két kiegészítő mozzanat* is. Egyfelől: mint a fenti elemzések is kifejtik, a sorolás sok tekintetben értékválasztás és divat függvénye. Jobb, mint ha a hangerő vagy az önértékelés döntene pusztán, esetleg a pozíció, a kapcsolati háló és sok egyéb, a diktatúrákból jól ismert szempont. Ugyanakkor a mutató sosem lehet okosabb a készítőjénél, aki jó esetben tisztában van azzal, mire használható eredménye, és mire nem. Másfelől: a közgazdaság-tudomány

⁷⁹ Vita folyik arról, hogy ez szükséges-e, hiszen a sokak által kedvelt Hirsch-indexben ez szerepel, továbbá a természettudományok némely művelője is beleszámítja. A szakmai vitákból kikerekedő számháborúban a google, a scopus, a WoS összesített, tisztítatlan adatait használják, ahol az önhivatkozás nincs kiszűrve. Megjegyzendő, hogy a magyar akadémiai életben kizárólagosan mérvadó Magyar Tudományos Művek Tára/MTMT adatbázis is csak a független és függő hivatkozások elkülönítését végzi el, azok helyét – itthon vagy külföldön – és minőségét – konferencia-előadásban, kezdőnél vagy Nobel-díjas könyvében – szintén nem tudja kezelni.

⁸⁰ A magyar akadémiai lista alapjául szolgáló *Handelsblatt* egyenesen külön listát ad közre az üzleti tudományokról *Betriebswirtschaftslehre/BWL* körére, ami nem fed át a közgazdaságtan *Volkswirtschaftslehre* listájával, ami a Tinbergen Institute módszertanára épül.

túlnyomó része – legelvontabb szintjét és egyes területeit leszámítva – *helyhez kötött, ha tetszik, „nemzeti” tudomány maradt.* Ha Amerikában az elhízás a „menő” kutatási téma, attól még Afrikában és Latin-Amerikában az alultápláltság lesz az. Ha Amerikában – sajnos egyáltalán nem kiragadott példa, hanem jellemző az, hogy – a testsúly házassági piacon betöltött szerepének vizsgálatával lehet az élre törni az elméletben (Chiapori és tsai, 2012), addig a fejlődő országokban – Kínától Dél-Ázsiáig – a népesség fejlődésének nemzetgazdasági hatásai maradtak a figyelem középpontjában. Az alacsony jövedelmi szinten előregedő kínai és a gyors növekedés mellett is túlnépesedett indiai viszonyok nemcsak a kormányzatot foglalkoztatják, hanem az elmélet művelőit is.

Mindebből tehát az következik, hogy továbbra is szorgalmaznunk kell, hogy amit lehet, a tudomány világpiacán értékesítsenek, hogy a kutatási eredmény a globális versenyben méretődjék meg. Ugyanakkor *a közgazdasági elemzés területileg kötött társadalomtudomány is maradt, nemcsak módszer.* Ebből adódóan azon témák és divatok, amelyek Amerikában a „nagy impaktú” lapok szerkesztőit motiválják, *semmilyen kötőerővel nem bírnak, és semmilyen tájékoztatást nem adnak arról,* hogy egy kínai vagy egy dél-afrikai, netán egy közép-európai közgazdász milyen témák művelésével és milyen módszertan révén tud „hazájának használni: ez – mint az élet és a tudomány bármely más területén is – vagy azonos az Amerikában divattal, vagy nem.⁸¹

Az e kérdést is kíméletlen nyíltsággal taglaló David Colander (2010), a téma talán legjobb ismerője, keményen őszinte cikkében ki is emeli: ha az európai közgazdaságtan – jelenleg még meglévő – hagyományos előnyeit, mint a szélesebb alapozást, áttekintést, a nagy kérdések művelését elhagyja, *saját magát fogja az örök másodhegedűs szerepére kárhoztatni.* Hiszen a másodrendű amerikai doktori programok és a másodlagos egyetemek gyakorlata ez, amelyek közös vonása, hogy az igazi sztárokat ugyanúgy nem tudják megtartani, mint a futballban a Palermo vagy az Osasuna jellegű, lelkes, jó, de helyi érdekű csapatok. Sem pénzzel, sem presztízzsel nem győzhetik és nem is győzik a versenyt a Manchester City vagy a Real Madrid fajsúlyú amerikai kutató egyetemekkel!

Számomra több mint tanulságos, ahogy az Amerikai Közgazdaságtudományi Társaság elnöke fentebbi írásában és többször idézett társszerzős kötetében – az ott megszólaló, élenjáró kutatók véleményét tolmácsolva – *kimondottan helyteleníti azt az amerikai közelítést,* amiben hagyományosan lebecsülik a gazdaságpolitikai alkalmazások és a nyilvános föllépések – médiademokráciákban egyre jelentősebb – szerepét. Hasonlóképp hibáztatja azt, hogy a valóban új ismeretek gerjesztésében gyakran hatásos konferenciaszerepléseket, a témave-

⁸¹ Indulatos vitacikkében Simonovits András matematikaprofesszor (2013, 356–357. old.) ezt a felvetést, valamint a tudomány anyanyelven való művelésének sürgetését a „nemzeti különút” szorgalmazásaként helyteleníti. Ez egyértelműen mutatja, hogy a főszövegben lévő érvet – amit az e fejezet előzményeként közölt esszénk is tartalmaz –, nem értette meg.

zetéseket és a lektorálásokat eleve levonják a kimutatott teljesítményből. Mintha a tudomány valóban magányos – autista – tevékenység lehetne bármely társadalomban, mintha a kosárlabdában nem tartanák számon a gólpaszokat!

A helyzet azonban itt is az, hogy – főleg a kiemelkedő és a magánegyetemen – az eljárási szabályokat Amerikában felülírja a józan ész, a szakmai értékítélet („kiből lesz a Nobel-díjas”), míg Európában egyre inkább az előírások merev, formális számonkérése és az ebből adódó beszűkülés és elszürkülés az uralkodó irányzat. Vagyis: ha valakiben látják a sztárt, Amerikában nem vacakolnak a számszerűségekkel, hanem felfuttatják, esélyt adnak neki. Ezzel szemben Európában a félreértelmezett, egyenlősdivel azonos „korrekt elbánás” termeli újra – bővítetten – a középsezt.

VAN-E ÉLET A NEOKLASSZIKUS SZINTÉZISEN TÚL?

Igaz, hogy a „heterodox” irányzatok is folyamatosan jelen voltak és vannak a világ közgazdasági gondolkodásában, s időnként nagy presztízsű kiadók, illetve jó egyetemek is helyt adnak a „másként gondolkodóknak”.⁸² A „normálisnak” azonban az tekinthető, hogy amint Ludwig von Mises sem vezető amerikai egyetemre „fért be”,⁸³ Ludwig Lachmann, az osztrák iskola máig nagy hatású, második generációs vezéralakja egyetemi munkásságát jórész Dél-Afrikában volt kénytelen kifejtetni (bár Amerikában sem keveset publikált, az ottani főáram margóra szorította). Az intézményi közgazdaságtan egyik meghatározó alakja, Geoffrey Hodson ma is „csak” egy kis magán üzleti iskolában tanít. És a 2009. évi Nobel-díj kitüntetettje, Olivier Williamson is a Haas School of Business⁸⁴ (Berkeley) nyugalmazott egyetemi tanára, nem a közgazdaságtan tanszékét erősíti. A német ordoliberalisokat is mind nyugdíjba – vagy a gazdaságtörténeti tanszékekre – szorították – olyan kollégák, akiknek értékelhető tudományos

⁸² Szentes Tamás (2011a, 118–241. old.) összefoglaló monográfiája részletesen dokumentálja ezen irányzatok képviselőinek iskolateremtő hatását a második világháborút követő fél évszázad során. Igaz, ez főképp – bár nem kizárólag – a főáramtól intézményesen elkülönült, a holisztikus közelítést és a politikai normativitást vállaló fejlődésben volt kimutatható. De nehéz lenne „tudományon kívülinek” minősíteni Arthur Lewist, Gunnar Myrdalt, Eleanor Oströmöt, Amartya Sent, de a „majdnem Nobel-díjasok” közül is sokakat, így Albert Hirschmant vagy Michael Todarót, Lord Peter Bauert vagy Káldor Miklóst.

⁸³ A NYU-n sem állandó, kinevezett, „tenured”, hanem csak meghívott, azaz „visiting” professzor volt, igaz visszatérően, 1945 és 1969 között. Fizetését sem innen, hanem üzletemberek támogatásából/megbízásokból kapta, egész 87 éves korában bekövetkezett nyugállományba vonulásáig (ekkor ő volt a legtovább aktív egyetemi tanár az Egyesült Államokban).

⁸⁴ Ez önmagában véve még előrevivő is lenne, ha nem létezne – intézményesen és értékrendjében – a közgazdasági elmélet és az üzleti tudományok közt a többször is említett szakadás, amelynek megszüntetését a magunk részéről szorgalmazzuk.

teljesítményére többnyire évtizedek óta várunk hiába. Eközben a német közgazdaságtan jól érzékelhetően elveszítette sajátos arcélét és ezzel járó két évszázados meghatározó befolyását Európában és a világban. Mindezt anélkül, hogy a megfelelő amerikai fórumokon befogadást nyertek volna, hogy e versenyben elődeiknél jobb eredményeket tudnának fölmutatni. Vagyis: *a neoklasszika egyeduralma mind az egyetemi előmenetelben, mind a folyóiratok terén egyértelműen intézményesült*, még ha a tudomány természetéből fakadó sokszínűségét megszüntetni nem is volt képes.

Az európai közgazdaságtan megalkotása ezért *kutatási program*. Céljai közé tartozik az európai *elemzési hagyományok újraélesztése*, vagyis a nemzetgazdaság mint elemzési egység visszahelyezése jogaiba. Hasonlóképp a hagyományok szellemében az elemzés *témája* sem mellékes: a társadalom számára fontos, döntésekben használható, *releváns* közgazdaságtan kialakítására törekszünk.⁸⁵ Aspirációnk, nyíltan vállalt törekvésünk tehát *a gazdaság és a társadalom befolyásolása a demokratikus, nyílt társadalom viszonyai között*, vagyis vitában. Ez a klasszikus *politikai gazdaságtani hagyomány*, David Ricardótól Alfred Marshallon át egész Edmund Phelpsig és természetesen Joseph Stiglitzig terjedően, de a samuelsoni újításoktól megszabadulva és a jelenleg egyeduralkodó technokratikus közelítéssel szakítva. Már csak azért is célunk a gazdasági válóság – makro- és mikroszintű – befolyásolása, hogy túlléphessünk a pusztán a felvetések koherenciájára szorítókozó friedmani-samuelsoni közelítésen. Célunk, hogy – a biológiához, a fizikához és a kémiához vagy az orvostudományhoz hasonlóan – *állításainkat, javaslatainkat a gyakorlatban kipróbáljuk, szép szóval „teszteljük”*. És bizony, ha a műtét sikerült, a beteg meghalt, akkor műtő orvosként nem tehetünk úgy, mintha semmi közünk nem lenne hozzá. Ez utóbbi magatartást láthattuk a hatékony piacok elméletének és a monetarizmusnak némely képviselőjétől a 2008–2009. évi válság, különösen a bankcsődök és a szabályozás kérdésének kapcsán.⁸⁶

Vagyis: a hagyományok jegyében a *tapasztalat visszacsatolása és az elmélet ennek alapján történő folytonos módosítása* – beleértve a módszerek fejlesztését is – a kutatási program szerves és megkerülhetetlen része. Nem érhetjük be „empirikus elemzés” címen azzal, ami Samuelson óta szokássá vált: egy föltevés matematikai igazolásával. Joggal tartja az értelmező közgazdaságtan meghatározó személyisége, Deirdre McCloskey (2002, különösen 37–58. old.) a közgazdaságtan egyik „titkos vétkének” ezt a fordulatot.

Vele egyetértve célozzuk meg azt, hogy a tapasztalat – a természettudományokban bevett módon – hasson az elméletre, és annak ne csak koherencia- és

⁸⁵ Az elegancia és a relevancia szembeállítása az – akkor még nem egyeduralkodó – általános egyensúlyi elméletet mai napig érvényes bírálattal illető Kornai-kötetből (1971) származik.

⁸⁶ Kifejezetten mulatságos, ahogy Benczúr és társai (2013, 729. old.) azt tekintik a siker bizonyítékának, hogy az amerikai típusú mester és doktori programokban ellenálltak a főszovegben megfogalmazott kísértésnek, és a csacsi csökönységével haladnak a kipróbált úton tovább.

konzisztencia-szemponatok szerint kelljen megfelelőnek találtatnia. *A statisztikai szignifikancia se nem szükséges, se nem elégséges föltétele a tudományos relevanciának* – és összekeverésüknek súlyos elvi és gyakorlati következményei vannak (uo. 54. old.).

Végül, de nem utolsósorban, kiemelten fontosnak tartjuk az elemzések hatását, *különösen társadalmi hatását*. Meglehetősen kézenfekvő ugyanis, hogy minden *köz- (és nem magán) gazdasági* tételnek van a közösséget érintő hatása. Az, hogy ez a közjó irányába visz-e⁸⁷ vagy sem, a technokratikus közelítésben föl se vethető, tudományon kívüli kérdés. Mintha az a tény, hogy a munkatársnőt bérköltségnek tekintjük, nem jelenne meg a születési számok riasztó csökkenésében szerte Európában. Vagy hogy minél tovább építettük „a világ leghaladóbb társadalmi rendszerét”, annál távolabbra kerültünk a centrumországoktól, életminőségben és innovativitásban különösen.⁸⁸ S az azóta is – hányszor – megígért Kánaán csak nem akar közelebb kerülni, miközben például India és Dél-Korea, Chile és Mauritius szemünk láttára lépett nagyot előre a nemzetek versenyében...

Vállaljuk tehát azt, hogy Wilhelm Röpke (2000) *Emberséges gazdaság – emberséges társadalom* programja ma is időszerű. Sőt, a sokak számára vadkeleti kapitalizmus védelmezése – vagy épp alternatívátlan tagadása – helyett annak megszelídítését, a gőzhöz és a napenergiához hasonlóan az ember, a személy szolgálatába állítását célozzuk. Ez azonos az intézményi közgazdaságtan vezéralakja által az egyik legjelentősebb amerikai szakmai elismerés átvétele alkalmából megfogalmazott programjával (Hodgson, 2012) is, és az európai hagyományokkal is, különösen a német szociális piacgazdaság megálmodóinak és megalkotóinak felfogásával vág egybe – ahogy a következő fejezetben még kibontjuk.

Nem kétséges, hogy egyetlen kötet ehhez csak töredékesen járulhat hozzá, egy lépés a megcélzott irányba, amit remélhetőleg a gyakorlat igazol majd vissza. De tudjuk, *a tudományban semmi se örök*, még a közgazdaság-tudomány sem vonhatja ki magát a *pantha rei* törvénye alól. Ezért a következőkben tizennégy pontba szedve kibontjuk, hogy e konzervatív közelítés miben is állna – a ma szokásos, axiomatikus, deduktív, módszertani individualizmusra és a racionális várakozásokra, a teljes információra és annak korlátlan feldolgozó képességére építő neoklasszikus szintézis világával szemben.

⁸⁷ A közjó tagadása és pusztán eljárási kérdésekre való redukálása egyike azon divatos, de semmivel se indokolható túlzásoknak, amivel elméleti szintre kívánnak emelni egy szélsőséges szubjektívizmust. Míg ez az alapállás, a mindent a „társadalmi érdek” nevében igazoló egyeduralmi törekvések ellenében érthető lehetett, a szabad társadalomban okafogyottá vált. Az európai társadalmakban e nézet aligha lehet következmények nélküli – a párizsi, amszterdami és londoni pusztítások, vagy a tömegszegénység és a környezetpusztulás térségünket sújtó jelenségei ezt világosan jelzik már.

⁸⁸ Ezt a kérdést a harmadik fejezetben fejtjük ki részletesen.

Célunk az, hogy a világ közgazdaságtanában megindult – és Kuhn nyomán egyedül hathatósan megismert – folyamat felvillantásával és itthoni megismertetésével, valamint önálló meglátásainkkal a tudományág *belülről indukált, fokozatos, de elkerülhetetlen paradigmaváltásához* járjunk hozzá. A kérdést régóta és mélyrehatóan elemző David Colander (2010a), aki az Eastern Economic Association elnökeként is elismert művelője e kérdésnek, párhuzamos gondolatmenetében a „főáramon belüli heterodoxiára” szólít föl, már pusztán az erőviszonyok felmérése alapján is, és tanítványaink érdekében is.

E tanács megszívlelése azonban sok tekintetben önellentmondáshoz vezetne, hiszen – mint a fenti kifejtésből is látható – *a neoklasszikus szintézis zárt rendszer, és nem ad módot arra, hogy „kívül is legyünk, belül is legyünk”*. Azok az eklektikus kísérletek, amelyek – leginkább Daron Acemoglu munkásságához kötődően – a neoklasszikát a történeti közelítéssel próbálták meg keresztezni, többnyire kétes eredményeket hoztak. Mint Török Ádám (2010, 160–178. old.) alaposan kifejti, a kétféle közelítés kétféle módszertant és értelmezési keretet is igényel, sőt eredményez is. Amikor ezen „túllépnek”, a tudományosságot annak látszata váltja föl, a mutatók burjánzása formájában, amelyek három tizedesjegyre számolt „pontossága” gyakorta a tartalom vagy épp a mérési dimenzió hiányát hivatott elfedni.

Ez nagyjából *az ellenkezője annak*, amit a természettudományok eredményeinek és módszereinek beépítése kapcsán szorgalmazunk. Termékenynek bizonyultak ezzel szemben a társtudományokkal való közös munkát nyíltan föl válláló – kezdetben „mellékágként” művelt – ama új fölvetések, amelyek utóbb fősodorrá válhatnak. Ilyennek tekinthetjük a biológiával kapcsolatos közelítéseket (*neuroeconomics*), a kísérleti közgazdaságtant és általában a valóság elemzésével foglalkozó – sokszor történeti elemeket hordozó – ágakat, az intézményi közelítés és az osztrák iskola különféle ágait, a nemzetközi cégek és a globális pénzpiac kutatását.

Való igaz, hogy az elmúlt három évtizedben fölerősödött az az irányzat, amelyben nemcsak az ilyen törekvéseket, hanem képviselőiket is rendre a szűkebben vett szakmán kívülre szorították, F. A. Hayektól Kornai Jánoson át Oli Williamsonig, legalábbis a közgazdasági tanszékek és a vezető lapok világában (ha a tudományszak egészében nem is). A modern közgazdaságtan egészét tagadó radikális irányzatokkal szemben *a sokszólamú* – jórészt a neoklasszikus szintézisen kívüli, de annak eredményeit is beépíteni képes –, *szélesebb közelítésekhez* érdemes csatlakoznunk. Szó sincs tehát a parttalan, csak a napi kényszer szülte gazdaságpolitikai rögtönzések, vagy a véletlenszerűen ötletelő „alternatív közgazdaságtan” felkarolásáról. Ez a törekvés a szakma – az akadémiai közgazdaságtan – szigorú keretei között marad, s mint láttuk, jelentős – iskolateremtő és Nobel-díjas – szerzők sokat idézett munkáira épít. A jobb minőségű, használhatóbb közgazdaságtan – *önérték*, és felhasználói számára – *alkalmazott* érték is lehet.

AZ EURÓPAI SAJÁTOSSÁGOKRA ÉPÍTETT KÖZGAZDASÁGTAN MIBENLÉTE

1. Az európai közgazdaságtan egyik sajátossága az lehet, hogy *európai szerzőktől, európai témákról, európai szemléletben szól*. Az első mozzanat már-már az egykori „cipőt a cipőboltból” jelszót idézi. Csakhogy: a legismertebb, ehhez közelítő tankönyv első szerzője, Michael Burda (Burda–Wyplosz, 2009), a minden földrészen egyként sikeres harvardi közgazda példája, még elnökké is választhatnák, annyira Amerikában született. Szerzőtársa az európai tanulmányok jeles művelője, a francia Charles Wyplosz, aki Genfben egyetemi tanár. Ő jellegzetes módon – Richard Baldwin amerikai professzorral közösen jegyzett – külön tankönyvben taglalja az EU-val kapcsolatos ismereteket (Baldwin–Wyplosz, 2009). Ez a mai állapotok leképeződése.

Felfogásunk szerint ezzel szemben *az új szintézisnek az alapoktól érvényesülnie kellene*. Vagyis eljött az ideje annak, hogy – talán az általános témák rovására – olyan *gyakorlatilag is fontos témák tárgyalásán keresztül ismerjék meg a diákok a közgazdaságtant*, mint amilyen a közös agrárpolitika, az euró működése, a rendszerváltozás, a növekedési szklerózis, az öregedés vagy a bevándorlás gazdasági következményei. Oktatói tapasztalatom szerint ez lehetséges. Mi több, a gyakorlati területekre kerülő – a hallgatóság kilenczede – jobban tudja kötni és alkalmazni azon szigorúan elméleti ismereteket is, amelyek nem „lógnak a levegőben”.⁸⁹ Igen, ez visszatérést jelent a német nyelvterületen *Nationalökonomie*, az angol nyelvterületen *political economy* néven oktatott klasszikus közelítéshez. Ami – mint közismert – a két háború között Magyarországon nagyon is jól megfért a nemzetközi színvonalú matematikai-statisztikai és elemző – mai szóval ökonometriai – képzéssel, *azt kiegészítette és nem egymást nyomták el*.

2. A közgazdaságtant *osztatlan keretben célszerű oktatni*. Ez több dolgot is jelent. Egyfelől: a bolognai rendszer bukásával szembeállva be kell látni, hogy közgazdasági – nem számviteli vagy idegenforgalmi – képzéshez nyelvi, matematikai, történelmi, sőt szocializációs előfeltételek szükségesek. Ezt nem lehetséges – a már dolgozó hallgatóság igényeire és időbeosztására hivatkozva – tetszés szerint zsugorítani. Szembeszökő, hogy sokkal többen van-

⁸⁹ Tanulságos, hogy az 1997-ben megjelent – és több egyetemen egy évtizeden át használt – *Springers Handbuch der Volkswirtschaftslehre* első kötetében taglalja azt, amit ma közgazdaságtan címen oktatnak (egyetlen kötetben és nem mikro-makro tagolásban, viszont a munkapiacra és pénzügyekre is kiterjedve), majd a második kötet a világgazdaság és a gazdaságpolitika konkrét kérdésein át mutatja be az alkalmazásokat. E munkát 2007/2008 után fölváltotta az amerikai típusú, „korszerű” tananyag... Holott vélhetőleg – a dolog természetéből adódóan – inkább az adott szerkezetben a tényanyag és az irodalom felújítása – és új, bővített kiadása – lett volna a megfelelő válasz.

nak és lesznek, akik közvetlen kiképzést igényelnek gyorstalpalón. És lesznek mások, akik számára a közgazdasági képzés adhatja a tudáspiramisnak azon alapját, amit ma sokaknak a matematika, a bölcsészet vagy épp a jogtudomány. És osztatlanak kellene lennie a közgazdászképzésnek a hagyományok szerint is, amikor a ma mikroökonómiaként ismert tudást az árelmélet és a piacelmélet fejezetekben tárgyalták, meglehetősen kimerítően. Hasznos lehet emellett versenypolitikát és versenyjogot, gazdaságtörténetet és elmélet-történetet is oktatni, vagyis mindama hagyományos diszciplinákat, amelyeket a kényelem és a tömegképzés szempontjai miatt rostáltak ki az egymást követő „korszerűsítések” során, előbb az angolszász államokban, majd nálunk is.

3. A nemrég elhunyt jeles holland-angol elemző, Mark Blaug (2001) sajnos hiába ironizált azon az – általa Samuelsontól idézett – meglátáson, miszerint egy valamirevaló közgazda nem olvas tíz évnél régebbi írásokat. Mint Blaug idézett cikke kifejti, ez egy rendkívül leszűkített, prakticista és nem utolsósorban a politikai manipulálhatóságnak is tág teret adó közgazdasági képzést alapozhat csak meg. Hisz a közgazdasági tudás sem Pallasz Athénéként pattan ki az elemző fejéből, hanem *útfüggő*: a korábbi, egymással versengő irányzatok eredőjeként születik és csakis ekképp érthető meg. Ezért érvelt meggyőzően – de teljesen hiábavalóan – amellet, hogy az elmélet-történet művelése nemcsak előzménye, de szerves része is a színvonalas közgazdaságtannak.

Axel Leijonhufvud (1973), Keynes követője és újraértelmezője, a kaliforniai UCLA professzora pedig immár négy évtizede, hogy épp azon élcelődött, hogy a közgazdászok az egyetlen „törzs”, amelyben az önismeret és a múlt feldicsérő őrzése és áthagyományozása teljességgel hiányzik a szakmai kultúrából... Tegyük hozzá: ez a mozzanat – a tudatosan vállalt és művelt történeti beágyazottság és az ebből fakadó relativizmus – teszi megőrizhetővé és elmélyíthetővé, amit az amerikai elemzők (Rosser és tsai, 2010, 14–18. old.) *az európaiak tartós és jelentős versenyelőnyének tekintenek*, vagyis az 'universitas' szellemű, széles kitekintésű alapozást, a gazdaságpolitikai alkalmazásokra való nyitottságot és az új megközelítésekhez – sőt paradigmához – vezetni képes távolságtartást, no meg a szokatlan törekvések tolerálását (hisz gyakorta épp ezekből keletkezik a valóban új ismeret).

4. Az előző részből is következik, hogy az európai hagyományokat követő, arra építő *közgazdaságtannak tárgya nem lehet azonos a módszerével, elmélete még kevésbé lehet az.*⁹⁰ Ez talán közhelyszerű is lehetne, ha a Gary Becker kifejlesztette – eredetileg játékos provokációnak szánt – megoldás nem vált volna nyomasztó divatáramlattá, sőt a legtöbbre tartott, az összes világhálón elérhető listán vezető *Journal of Political Economy* és a másik csúcstartó, a

⁹⁰ Erre mutatott rá a matematika és a természettudományok viszonyát taglaló opponensi véleményében Szidarovszky Ferenc professzor, a műszaki tudomány doktora, Móczár József értekezését bírálva (elérhető az MTA Könyvtárában, 2012. augusztus).

Quarterly Journal of Economics szerkesztőségi politikájává. Utóbbinak lényege – a 2006 és 2009 között két különböző összetételű amerikai elnöki adminisztráció gazdasági tanácsadó-testületét vezető stanfordi menedzsmentguru, Edward Lazear (2000) találó kifejtésében – a „közgazdasági imperializmus”, vagyis az élet *minden* jelenségének mikroökonómiai alapú magyarázata. Mint még bemutatjuk, a magánélettől a közéletig, a gyermekvállalástól a dohányzási szokásokig és persze a tőzsde működéséig minden, de minden e logika szerint – és Lucas nyomán *csakis* e logika szerint – értelmeződik.⁹¹ Holott nem lehet kérdéses, pusztán tudomány- és ismeretelméleti szinten sem, hogy az egész több a részénél, hogy a magasabb szintet alkotó struktúra megváltoztathatja, sőt *bizonyítottan meg is változtatja a rész mozgástörvényeit*. A biológiát, mint láttuk, nem lehet kémiára, utóbbit fizikára visszavezetni, a társadalmat az egyénre, a makrót a mikróra. A társ megválasztásában, vagy a vallás gyakorlásában játszhatnak – némelykor játszanak – ugyan szerepet mikroökonómiai megfontolások, mégis, a folyamat egészét bizonyára nem célszerű, nem lehet hasznosan és értelmesen ebben a keretben értelmeznünk. Hiszen végső fokon eredendően és természetük szerint nem gazdasági kérdésekről van szó, amelyeket eredetüknek és természetüknek megfelelő tudományágak – a lélektan, a szociológia és a vallástudomány – vizsgálnak a maguk eszközeivel. Eközben a „mikroalapozás” igénye az elmúlt két évtizedben kvázi megkerülhetetlen követelménnyé vált minden erős lapban megjelenő szinte minden írásnál.

5. Mindebből következően kell visszatérni a *nemzetek gazdagságának mint a közgazdaságtan alapkérdésének* ügyére, úgy, ahogy az Adam Smith-től voltaképp Schumpeterig a közgazdaságtanban axiomatikus volt. Ma már erről – mely ország mitől tart előrébb, mint a másik – legfőljebb gazdaságtörténetesek töpregenek. Ez jó színvonalú társaság – Barry Eichengreen-től Nicholas Craftson át Deirdre McCloskeyig –, de *ők többnyire nem a közgazdaság-elméleti, hanem a történelmi tanszékeket erősítik*, kinevezésük önálló kutatóközpontokba szól. Márpedig azt, hogy mi a tudomány, mi a művészet vagy a sport általában, a konvenció határozza meg. Az ökölvívásban nem lehet rúgni, mert akkor az utcai harc vagy thai box. A gyaloglásban nem lehet futni, holott gyorsabb lenne. A közgazdaság-tudományban évszázados hagyománya van annak, hogy a gazdálkodás egysége nem a háztartás – *Betriebswirtschaft*⁹² vagy household economy –, hanem a nemzetgazdaság, Turgot-tól Listen át Sargentig, Myrdalig és North-ig.

⁹¹ Figyelemre méltó őszinteséggel ironizál e törekvéseken a pénzügyi matematika egyik vezető hazai képviselője, Medvegyev Péter (2013, 466–470. old.), miközben számos normatív és értékelő megállapítást is tesz, amelyeket nem támaszt alá (pl. az elmélet relevanciájáról vagy a társadalomtudományok szerepéről).

⁹² A *Wirt* eredendően parasztgazdát vagy a pap gazdaságát vezető személyt – később kocsmárost – jelent(ett).

6. Következésképp jogosnak tűnő elvárás, hogy a közgazdaságtan – szemben a napi gyakorlat szempontjából bizonyára fontosabb fogyasztás-gazdaságtannal, háztartás-gazdaságtannal és marketinggel – *ne az egyéni döntésekkel, egyéni élethelyzetekkel, hanem a tömegjelenségekkel, a Marshall által kibontott tendenciatörvényekkel* foglalkozzon. És ennek „gyorsírásos változata” Marshallnál a matematikai nyelv alkalmazása, ha ezzel rövidebben és feszebben lehet az érvelést előadni. Csak az a baj, hogy – különösen tömeglélektan által befolyásolt esetekben, mint amilyen a tőzsde – ez nem lehetséges, vagyis *a matematika csak az egyik, de nem az egyetlen alkalmazandó elemzési nyelv.*

Samuelson és a neoklasszikus szintézis egyik fő törekvése – méltánylandó törekvése – volt az ’izmusok’, az ideológia, a tömegmozgósítás szempontjainak kiiktatása. Ezért is karolták föl a walrasi hagyományt, ami közismerten *’társadalmi mechanika’/’mécannique sociale’* formájára kívánta hozni a gazdasági elemzést. Az előző pontokban szorgalmazott, fokozatos paradigma-váltás első jelének tekinthetjük azt, hogy számos elemzés, köztük kimondottan főáramú lapokban közreadottak is immár elfogadják azt, amit korábban csak a vonalon kívüliek, az intézményi közelítés hívei vallottak. *Azt, hogy a társadalom értékrendje, érzésvilága, szubjektív jólétérzése is számít, sőt az számít igazán.* A legtöbb listát vezető *QJE* szerkesztőjeként és harvardi közgazdasági tanszékvezetőként is ismert Alberto Alesina és társai (2012) a brit közgazdasági társaság lapjában azt mutatják be, hogy – épp emiatt – két eltérő értékrendű társadalomban gyökeresen más lesz az újraelosztás iránti igény, s ekképp a teljesítmény is.⁹³ És ezt történetileg is alátámasztják. Hasonlóképp az egyik amerikai közgazdasági társaság (Western Economic Association) elnöki beszámolója (Easterlin, 2013) azt emeli ki, hogy a jóléti ellátás minimuma, az elfogadható életminőség igénye már a fejlődés alacsonyabb szintjén álló országokban is jogos, mi több, *meg is valósítható gazdasági cél.*

7. Ebből következően *már alapszinten is olyan közgazdaságtant érdemes tanítani, amely nem „felejtette el a történelmet”.* Aligha meglepő, hogy a bírálatot némileg mellőzött és elfeledett munkájában az angol – régi – intézményi közgazdászok vezéralakja, Geoffrey Hodgson (2001) fogalmazta meg és bontotta ki, miközben a föntebb már idézett fejlődéstanban ez sosem kérdőjeleződött meg. *A történelem – különösen a narratíva – nyilván nem pótolja a közgazdasági elemzést.* A világgazdaság kutatójaként magam sem állhatok a történelmi

Jól látható, hogy a főáramban újdonság és a tudományszak egészében újdonság fogalma alig fed át, ahogy a német fordulat tartja: az új a jól elfelejtett régi. Esetünkben fölmerülhet, hogy a másrendű kiadónak épp nem nevezhető londoni Taylor and Francis gondozásában immár 71. évfolyamába lépett a *Review of Social Economy* című negyedéves lap küldetése szerint kimondottan ezt – az értékrend és a gazdaság összefüggését – vizsgálja, méghozzá minden egyes számában.

determinizmus alapján, hiszen a „centrum” és a „periféria” az elmúlt ötezer évben is folytonosan változott. A múltból nem vezethető le a ma, például a keynesi elméletet egész más viszonyokra dolgozták ki, a marxit is, és értelem-szerűen a neoklasszikus szintézist is, mint ami a mai globalizált gazdaságot jellemzi. Igaz ez részletkérdésekre – mint mondjuk a kamat transzmissziós mechanizmusára –, és érvényes a mozgatórugókra. Érvényes a növekedés tényezőire, például a nyersanyagok és a tudás egymáshoz való viszonyára.

8. Rövidre fogva: a történelem NEM az élet tanítómestere. De – mint minden háziorvos vagy hitelt nyújtó banktisztviselő tudja – *az előzmények ismerete nélkül nem lehet jó terápiát adni*. Néha még az előzmények ismerete sem segít, mert a beteg szervezete, a külvilág vagy a kettő viszonya megváltozott. A szolid adós elvesztette munkahelyét, vagy épp nagy örökségre tett szert. Röviden: az elmúlt évtizedekben immár nálunk is a legtöbb képzésből kikiktatott *gazdaság- és az elméletitörténet e közelítés fontos alkotóeleme*. Nem pusztán kísérője, hanem a voltaképpeni közgazdasági elemzést *megalapozó előtanulmányok nélkülözhetetlen komponense*. Ez is lényeges különbség a tisztán megértési célokat követő neoklasszikus közelítéssel szemben. A cél és az eszköz – mint a kvantummechanikában – nem függetleníthető egymástól! Ezért értelmetlen az az amerikai egyetemi gyakorlat, hogy „előbb átadjuk az eszközrendszert, majd utána jöhet a tartalom”. Kalapáccsal nem lehet szem-betegséget gyógyítani.
9. Az elmúlt hat évtizedben sok tekintetben valóra vált az alapító atyák álma, és az európai egyesülés számos szinten megvalósulóban van. Ez a folyamat spontán és tervezett lépések egymásra épüléséből, ezek kölcsönhatásából és sokszor nem is tervezett kölcsönhatásából adódott össze. A jobb híján *europaizációnak* elnevezett folyamat a felülről lefelé, a lentől fölfelé, valamint a horizontális érintkezés révén létrejövő folyamatokat együttesen jelzi. Egyrészt az EU szabályrendjéhez való illeszkedés ekképp nem tagállamban is végbemehet. Másfelől a résztvevők érdekei, értékítélete és viselkedése is formálja az uniót. Különösen fontos, hogy a korábban egymással könnyen szem-beállítható, sőt, az összehasonlítható gazdaságtanban szokás szerint *modellszinten is szembeállított* nemzeti megoldások a maguk vegytiszta formájukban már *aligha léteznek*. Amikor különböző időszakokban különböző vezetők – például Pierre Mauroy, Andreasz Papandreu, Oskar Lafontaine vagy legutóbb David Cameron – megpróbáltak egyfajta különutas megoldást erőltetni, ez bizony rendre zátonyra futott.
10. Nem kérdéses – és a következő fejezetben be is mutatjuk –, hogy ma már *egyetlen uniós állam gazdasági és társadalmi modelljét sem lehet önmagában vizsgálni*, úgy, ahogy az összehasonlítható gazdaságtanban sok évtizedes hagyomány volt. Ugyanis nemzetközi, nemzetek feletti és piaci, valamint információs kötelékek olyan hálózata jött létre, amely a korábban egyértelmű nemzeti modellek jellegét, működőképességét és szabályosságait is közvetlenül érin-

ti. Ez jelentkezett például a német alkotmánybíróság büvészmutatványában (Wieland, 2012), amikor úgy tartotta fenn a német népfelség elvét – a nevezetes szuverenitási magot –, hogy eközben nem is próbálta meg elkaszálni az uniós politikai kompromisszumot. Pedig az utóbbi tartalmilag messze a korábbi jogi kereteken túlmutató uniós központosítást tett lehetővé.

Egyszóval: ma már az elemi – sőt a bevezető – tárgyalás, azaz a tankönyvek szintjén sem értelmes a zárt gazdaság, a nemzeti öncélúság vagy a korlátlan kormányzati mozgástér feltételezésével élnünk, és erre épülő gondolatkísérleteket végeznünk.⁹⁴ Mi több, vélhetőleg még a történelemszemlélet is erőteljesebben az európai összehasonlítás metszetébe célszerű elhelyezni, ami – a gazdasághoz hasonlóan – számos korábbi közhelyszerűnek vagy épp axiómának vélt igazságot értékel át. Ilyen például a kompozit államok és a birodalmi jellegű nemzetállamok eltérő viszonya a demokrácia és a piacgazdaság intézményeihez, és ezek lehetséges alkalmazása az európai uniós gyakorlat eredményesebbé tételéhez.

11. Nem kérdéses, hogy a hagyományokhoz való visszatérést jeleníti meg mind fókusz, mind eszközrendszere tekintetében az a normatíva, amely a kutatást nem öncélnak vagy a matematikailag értelmezett szépség megközelítésének szemüvegén keresztül értékeli, ahogy az az elmúlt három évtizedben a neoklasszikában bevetté vált. Ehelyett valódi köz-gazdaságtant érdemes művelni, ahol a tömegjelenségek, a trendek, a mozgástörvények és mechanizmusok, az ösztönzők és eredmények viszonya áll a középpontban, lehetőleg mérhető formában. Ez más súlyozást eredményez, mint a közkeletű rangsorok. Utóbbiak visszatérő jellemzője a gyakorlatorientált lapok leminősítése – a pénzügyi és a számviteli periodikák kivételével. Például a való élet kérdéseit sokszor kritikus, új szellemű elméleti közelítésekkel vizsgáló svájci *Kyklos* 2013-ban saját kiadója besorolása szerint csak 143. volt a gazdasági lapok sorában. Egy másik, hasonlóképp a gyakorlati életet foglalkoztató, azaz kereskedelmi, növekedési, világ gazdasági és tőkeáramlási kérdéseket vizsgáló – nem mellékesen tananyagként se utolsó – lap, a *The World Economy* e lajstromban csupán a 171. Tegyük hozzá, az utóbbi lap az elmúlt két évtized legnagyobb üzleti sikerét is megtestesíti, amikor negyedévesből előbb kéthavi, évi 9, majd havi lappá bővült, hogy a nagyszámú kézirat közlésére helyet tudjon biztosítani. Mindezt a tudományos folyóiratpiac – és általában a nyomtatott sajtó – drámai beszűkülésének időszakában, angol kiadónál, akik költségérzékenysége a hollandokéval vetekszik.

⁹⁴ E kérdéskört behatóan és tudományközi megközelítésben tárgyalta a vezető német kiadó, a Nomos gondozásában megjelenő *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* című folyóirat első évtizedét ünneplő, színvonalas nemzetközi konferencia: 'Nationalstaat und Europaeische Union: eine Bestandsaufnahme' Salzburg, Leopoldkronschloss, 2012. nov. 29. (Bő ismertetője: Fehrmann, 2012).

12. Jól mutatja tehát, hogy az ISI Citation Index Report alapján képzett sorrendek a *társadalmi igény* – a fizetőképes kereslet – szempontjától, csakúgy mint az alkalmazhatóságétól bizony messzire kerültek. Ekképp vélhetőleg *korrekcióra szorulnak* akkor is, ha sutba vetni aligha lenne célszerű e fontos visszajelzést. Az azonban bizonyára e visszajelzés túlértékelése, ha *manapság már mentegetőzni kell azért, ha valaki gazdaságpolitikai és általában makroökonomiai kérdésekre fókuszál*, s elkerüli a „magas tudomány” megkövetelte túlzott leszűkítéseket, a szuperformalizmust. Márpedig nemrégiben épp erre kényszerült a kimondottan gazdaságpolitikai elemzésekre létrehozott, s e minőségében ma is változatlanul befolyásos berlini Német Gazdaságkutató Intézet, a DIW immár kizárólag angol nyelven megjelenő lapjának főszerkesztője (Belke, 2011, 57. old.), megkockáztatva azért azt, hogy a globális pénzügyi válság hatására „talán” az efféle földhözragadt kérdések taglalására is lesz igény.
13. Érdekes és fontos kérdés az, hogy milyen lehet a többször emlegetett *módszertani pluralizmus* esetünkben. *Nem kívánunk és nem is tudunk a valóban holisztikus, azaz mindent átfogó közelítésekhez visszatérni*, ahogy azt például a környezetkutatók és a nagy távlatú történelmi-politológiai narratívák megalkotói teszik. Ugyanakkor bizonyára túl kell lépni a módszertani individualizmus, az axiomatikus feltevéseket ellenőrizni sem próbáló, az elemzési apparátust adottnak vevő, kizárólag deduktív és csak a matematikai nyelvet elismerő közelítésen is. *Nem tekinthetjük tudományosnak a kísérletileg nem ellenőrizhető, sőt, az adott terület művelői által kísérletileg megcáfolt – pusztán a megszokás által kanonizált – feltevések formalizálását*, ahogy ez a racionális várakozások ma még uralkodó elméletében történik.⁹⁵
14. Egyáltalán: magát a formalizálást nem tekintjük önértéknek (bár elvetését sem minden esetben javasoljuk). Mint az orvostudományban, e gyakorlati kérdéseket elemző, társadalmi hatás iránt is érdeklődő⁹⁶ területen is az elvi szinten *egymással versengő közelítések párhuzamos alkalmazása* – nem elegyítése! – lehet a megoldás. Konkrétan: az intézményi, a történelmi módszer, az irodalomkutatás, a folyamatelemzés, a mennyiségi elemzések, különösen

⁹⁵ Mint az *American Economic Review* 2012. decemberi számában közölt elemzés bemutatja (Lactera és tsai, 2012), még az olyan, a gazdag jövedelemtulajdonosok számára sem elhanyagolható ügyben, mint a gépkocsivásárlás, a racionalitás szempontjából elhanyagolható tényezők dominálnak. Pedig a termék ismert, paraméterei – főleg a világhálón – ellenőrizhetők és egybevetethetők, vagyis a piac a legközelebb van az egyensúlyi versenypiac modelljéhez. Mégis, a 22 millió ügylet túlnyomó többségében mellékkörülmény – például az árcédula végén levő három számjegy – volt meghatározó az ügylet létrejöttében.

⁹⁶ Ezt a mozzanatot külön is kiemeli a több nemzetközi közgazdasági társaság elnökeként és a pártatlan elemzések élharcosaként is fellépő Kornai János (2012, 18–21. old.), a főáramú közgazdákát tömörítő Magyar Közgazdasági Egylet elnöke.

a statisztikák erős megjelenítése, a modellezési eredmények figyelembevétel, a deduktív és az induktív közelítéssel kapott szakirodalmi eredmények egybevetése és eltéréseik magyarázata, a gazdaságpolitikai alkalmazások és értelemszerűen a társtudományok eredményeinek figyelembevétel – és esetleg számukra is használható eredmények kialakítása – hozhat eredményt.⁹⁷

Röviden: közelítésünk csak részben egyezik a Móczár József (2008, 15–27. és 355–388. old.) monográfiájában követett közelítésmóddal, amennyiben a mai – és nem a 19. századi – *természettudományok* – és nemcsak a fizika – eredményeinek hasznosítását célozta. Ugyanakkor – a hagyományos nemzetgazdasági szemlélethez illően – a társadalomtudományokhoz közvetlenebbül kapcsolódik a mondandónk. *Nem tesszük föl átmenetileg sem – mert mind a józan ész, mind a lélektan, mind a szociológia, mind a neveléstudomány rég megcáfolta – azt, hogy az ember autista, környezete által nem befolyásolt, kizárólag az önzés és a haszon vezérelte maximáló lény volna, akkor se, ha a matematikai leírhatóságának e képtelen föltevés átmeneti megengedése lenne az előfeltétele.*⁹⁸

Az előfeltevések ugyanis – különösen a matematikailag levezethető fejtegetéseknél – elkerülhetetlenül predeterminálják az eredményt. S – épp a kvantumfizikából ismert – a megfigyelő sem független a megfigyelttől, azaz ezzel a föltevéssel sem érdemes élni. Mindezért vállalható az a választásunk, amelyben a valóságidegen föltevések helyett – a hagyományok nyomán – a megvalósíthatóság föltételrendszerét *internalizáljuk*, és ezzel éles vonalat húzunk a neoklasszikus szintézis képviselő főáramban kialakult megoldások és a magunk közelítése közé. Közismert ugyanis, hogy az intézmények szerepe, a társadalmi és a környezeti fenntarthatóság szempontja, az egyes megoldások érvényesíthetőségének politikai feltételrendszere és korlátai *a főáramú elemzés keretén kívül esnek*, bár eme irányzat jelesei is rendre megszólalnak közpolitikai ügyekben Sargenttől James Mirleesig.⁹⁹ Míg ők ezt affé-

⁹⁷ Hasonló álláspontot vall a módszertan iránt vonzódó Magyar Közgazdász Egylet jelenlegi és a Nemzetközi Ökonometriai Társaság egykori elnöke, Kornai János (2007, 11. old.).

⁹⁸ Az egyensúlyi iskola meghatározó személyisége, a Nobel-díjas Kenneth Arrow (2009) az irányzat egészének fejlődését áttekintő összegző cikkében ki is emeli, hogy a kérdések megfogalmazásánál az esetek jelentős részében a matematikai leírhatóság szempontjai a meghatározók. Gyakori a matematika önfejlődéséből, illetve a tárgyalásmód technikájából adódó kérdések uralma. Saját pályájáról szólva Arrow kiemeli: bár hasznos volt számára, amikor – ritkán és esetlegesen – gyakorlati kérdésekkel kellett foglalkoznia, az időjárási előrejelzéstől (a hadseregben) a nyugdíjrendszerig, ezek az élmények inkább érdekes, mint fontos hozzájárulást jelentettek az általa is képviselt elmélet fejlődéséhez. A gyakorlattal szembeni ekkora – és nyílt – távolságtartást a közgazdaság-tudomány egyik korábbi időszakának főárama sem engedhetett – és nem is engedett – meg magának! – Köszönettel tartozom Simonovits Andrásnak, aki ezt a cikket figyelmembe ajánlotta.

⁹⁹ A cambridge-i egyetem nyugalmazott politikai gazdaságtan professzora – aki jelenleg Hongkongban aktív – az angol adórendszer egészének értékelésére létrehozott kormányzati bizottságot vezette. Eredményeik jelentőségét mutatja, hogy a *Journal of Economic Literature* 50.

le kirándulásnak, jószolgálati tevékenységnek, kiegészítő sportként üzött népfölvilágosításnak tartják, nálunk az alkalmazási feltételek – köztük a társadalmiak, sőt a közvélemény elérése – az elemzés szerves tartozékai.

Nem utolsósorban azért, mert az elmúlt évtized melléfogásainak jelentős része adódott a következő súlyos ellentmondásból, amely a tudomány és az oktatás szétszakításából következett. Utóbbiban egyre inkább egy kaptafára készült, pusztán a tömegoktatásban való használhatóságot szem előtt tartó tananyagokban a gyakorlati szempontból irreleváns elemek uralkodtak. Eközben a szakma alkotott, ámde a valóban jelentős eredményeit csak kevesen és töredékesen fordították le a fölhasználók számára érthető nyelvre.

Követendő példának az Amerikai Közgazdasági Társaság immár jó negyedszázada megjelenő, kimondottan „laikusoknak szóló” lapja, a *Journal of Economic Perspectives*, ahol nem egy esetben a legtekintélyesebb lapok legjobb szerzőit kéri föl arra, hogy mondandójukat módszertani túlbonyolítás nélkül, olvasható terjedelemben és nem utolsósorban felhasználóbarát módon írják meg. A lap sikere mind a tudomány, mind a gyakorlat művelői között jelentősnek bizonyult, ahogy a 25. évet felidéző ünnepi szám szerzői és a szerkesztők ezt be is mutatták. Vagyis: módszertanilag a neoklasszikus szintézis jelentette egyetemi főáramon¹⁰⁰ kívül, de a szélesebben vett szakma, a North, Williamson, Stiglitz, Rogoff, Eucken, Todaro, Hirschman, Hayek, Myrdal és Amartya Sen által is fémjelzett közgazdasági tudományosság határain belül állunk. Ez tartalmilag nem azonos a Colander (2010a) szorgalmazta „főáramon belüli heterodoxia” törekvéssel, mert nem a matematikusokat és a computer szakembereket látjuk a legfőbb szövetségesnek. Ugyanis: mint láttuk, a legtöbb törésszerű fejlemény, de még a mai gazdaságban megfigyelt események jó része is természeténél fogva – még? – nem alkalmas a matematikai leírásra – lásd a pletykák uralta pénzpiac vagy a látszatok uralta fogyasztói döntések köre. A „ha–akkor” típusú elemzések-előrejelzések készítéséhez nem szükséges a neoklasszikus szintézis sokat bírált tévedéseit – főképp az irreális, társtudományok által sokszorosan megcáfolt föltevéseket – fölállalni, hiszen minden, a mennyiségek iránt nyitott elemző tudatában van az absztrakt modell és a valóság szükségszerű eltéréseinek.

a) Az előadottak világosan kijelölik az általunk európai közgazdaságtanként meghatározott közelítésmód eltéréseit a jelenlegi főáramtól, azaz a neoklasz-

évf. 3. szám/2012 őszi két hosszú írásban is elemzi. Vagyis az elmélet számára mégsem teljesen megvetendő a gyakorlat? Hisz a *JEL* az abszolút első minden listán.

¹⁰⁰ Mint Colander és társai (2004b) helyesen rámutatnak, a főáram mibenléte és kerete történelmileg változó, és nincs normatív tartalma, hanem az adott kor gondolkodásmódját – a történetészeknél a *Zeitgeist* – jeleníti meg. És természetesen mindig voltak és lesznek divatáramlatok, intellektuálisan és a tudományban is, amelyek szerepét nehéz lenne túlbecsülni. Nincs ez másképp a művészetben sem.

szikus szintézistől. Aspirációját tekintve e felfogás – a főáramot jellemző, tudatos, és tárgyalásmódjából adódó – elkülönülés helyett a társtudományokkal való folytonos *párbeszéd* elvére épül. Vagyis: nem teszünk fel semmi olyat, ami az adott területet vizsgáló tudományszakkal ellentétes, vagy az alkalmazás szintjén azonnal áthághatatlan akadályokba ütközik. Ilyen – a társtudományok által megcáfolt, de továbbra is változatlanul elterjedt axióma – a főáramban a korlátlan racionalitás és a teljes informáltság, az autista egyed,¹⁰¹ a maximálási föltevés és az, hogy minden lényeges folyamat matematikailag leírható.¹⁰² Ezzel szemben elfogadjuk a tudományelmélet régi belátását, ami szerint minden terület és *minden diszciplína a maga sajátosságainak megfelelő módszereket kell hogy alkalmazzon*, akkor is, ha építenek egymás eredményeire. A régészet például nem bocsátkozhat történetfilozófiai általánosításokba, és a történelemtudomány nem merülhet ki a régészet által összegyűjtött tények felsorolásában és rendszerezésében.

- b) A közgazdaságtanban – épp a bevezetőben jelzett válságok kapcsán – szembesülnünk kellett a hirtelen törések, trendváltások, a logika helyett a tömeglélektan szabályait követő döntések, sőt a leginkább materialistának tetsző pénzpiacra a *hiedelmek uralmával*. Ez a racionalitás hagyományos – newtoni fizikai – föltevése mentén eleve kizárt... Márpedig épp a gyakorlat legizgalmasabb magyarázandó jelenségeiben – a pénzügyi válságokban, a mellélövő modellekben, a magukat is jégre vivő pénzpiaci szereplők történeteiben – a tömeges és rendszeres ésszerűtlenség alaposan *leírt és tapasztalatilag megfigyelt tény*. Ezért a közgazdaságtan általunk is művelt ágában igen fontos a társadalomtudományok – filozófia, történettudomány, szociológia, politológia – eredményeire való nyitottság. Hasonlóan fontos a természettudományokban végbement korszakos fordulatok – így a biológia, a lélektan, a fizika – eredményeinek követése. És ezek beépítése vélhetőleg ritkán történhet három-négy oldalas közleményekben, mert az a kísérleti eredmény vagy egy levezetés közreadását szolgálja a természettudományokban.¹⁰³ Az értelmezés

¹⁰¹ Épp a módszertani individualizmus e kinövése ellen indították a francia közgazdák 2001-ben Bernhard Guerrien vezetésével a magát *post-autistic economics movement*nek nevező mozgalmat, amihez hamarosan közel nyolcszáz cambridge-i oktató és hallgató csatlakozott. Jelentőségüket mutatja, hogy kezdeményezésükre a tekintélyes *Le Monde* hasábjain nem kisebb tekintélyek, mint Robert Solow és Olivier Blanchard válaszoltak – természetesen elutasítóan. A mozgalom azonban azóta is él és virul – tapintatból – a *Real World Economics Review* címen immár 16. évfolyamába lépett negyedéves open access folyóirat lapjain, a korábbi radikális lapoknál sokszínűbb és újszerűbb cikkeket közölve a világ számos országából.

¹⁰² Mint Móczár József (2008, 15–24. old.) dokumentálja, ez a közelítés Neumann Jánosra vezethető vissza, és alapvetően meghatározta mind a főáramot, mind a nem egyensúlyi iskolát, sőt a dinamikus modellezést is.

¹⁰³ A *research note*, csakúgy, mint a könyvbírálat vagy az irodalomismertető, legitim és széles körben művelt műfaj, csak nem azonos az önálló tudományos közleménnyel, amit a cikk fogalma takar.

vélhetőleg ott is hosszadalmasabb – még akkor is, ha a tudományt „nem kilóra mérik”.

- c) Az is következik mindebből, hogy a közgazdásznak *kifejezetten törekednie kell arra, hogy a többiek eredményeit beépítse, és hogy saját eredményeit a többi tudományok művelői számára is hozzáférhetővé tegye*. Ez a felfogás nem a sekély eklektika visszatérése, hanem a gyakorlati döntéshozatalban – a vállalatvezetéstől a műtétibeavatkozásig és bármely nagyobb csoportirányításáig megélt valóságának elismerése. Vélhetőleg nemcsak a választási kampányok idején figyelhető meg az, amit az egyszerűség kedvéért *problémaközpontú közéletnek* nevezünk. És részben épp ebből fakad, hogy míg a neoklasszikus szintézis eleve érdektelen a kísérleti tesztelés és a próba-szerencse típusú játékok iránt, a mi felfogásunkban a terepen történő kipróbálásnak épp akkora a jelentősége, mint bármely más társtudományban, a kémiaétól a biológián át az orvostudományig. Az alkalmazásorientáltságból pedig már adódik, hogy *a tapasztalat szerepe megnő, és az elméletbe visszacsatolandó, az elméleti konstrukciót módosító szerepét – a természettudományhoz hasonlóan – el kell ismernünk*.

A VALÓSÁG VISSZATÉR!

Nem kételkedünk abban, hogy a fentebb sorolt újításoknak már a pusztán kimondása is fejszóválást fog kiváltani a szakma legszigorúbb, formális irányzatának művelői körében. Hiszen ez volt a helyzet minden efféle törekvéssel, itthon és külföldön egyaránt, az *Anti-Equilibrium*-tól (Kornai, 1971) az *Animal Spirits*-ig (Akerlof–Shiller, 2011). Ráadásul – ha a kísérlet sikerül, és a jövőben számos hasonló szellemű és módszertanú kötet születik, az bizony – hozzájárulhat ahhoz a paradigmaváltáshoz, ami a világ közgazdaság-tudományában az elmúlt években ugyan megindult, de még messze nem teljesedett ki. Ismeretelméleti, gyakorlati és oktatási szempontból egyaránt meg vagyunk arról győződve, hogy *az új paradigma csakis a kísérlet és tévedés útján, fokozatosan és lassan tud kialakulni*. De ha egyszer létrejön, az társadalmilag és üzletileg hasznosíthatóbb, és a társtudományok körében is többre értékelt közgazdaság-tudományt eredményezhet a jövőben, mint ahogy a jelen helyzet ezt mutatja.¹⁰⁴

Bizonyára nem véletlen, hogy – mondjuk a zenetudománytól vagy az orvostudománytól eltérően – nagy számban vannak a más tudományokból átránduló amatőr közgazdászok. Ezzel egy időben ellentétes folyamat is zajlik: a döntéshozók – makro- és mikroszinten – egyre gyakrabban fordulnak más (alap)képzett-

¹⁰⁴ Hasonló eredményre jut újabb írásában az általunk több éve nyilvánosan szorgalmazott paradigmaváltás igényét korábban fejszóválással fogadó kollégák némelyike, legutóbb Mihályi Péter (2013, 287–288. old.), épp a tapasztalati ellenőrzés szempontjára hivatkozva.

ségű társainkhoz tanácsért, ha gazdasági gondjaik sokasodásával szembesülnek. Az a szomorú tény, hogy az elméleti-elemző szakok iránt 2012–2013-ban már master szinten is minimálisra lecsökkent¹⁰⁵ az érdeklődés, a PhD szinten pedig sem a kínálat, sem a munkapiac visszajelzése nem éri el az elégséges szintet sem – szerte a világon –, intő jel mindahányunk számára, a szellemi front bármely oldalán is álljunk. Az ajtón Samuelson által kidobott ördög most visszatért a hátsó ablakon – mind az oktatásban, mind az alkalmazásban, ekképp a kutatásban is.

Befejezésként – *zur guter Letzt* – a remény sugarát villanthatjuk föl. Körképünk nem lenne teljes, ha nem ejtenénk szót arról, hogy a paradigmaváltást sürgető felvetéseink jelentős része a szakirodalom meghatározó személyiségeinél a megvalósulás stádiumában van. Talán nem is meglepő az előadottak szerint, hogy ez az utánzási kényszer, a szabványosítás és a kisebbségi érzés által nem sújtott, és mérete okán a diverzitást sosem nélkülöző Egyesült Államok közgazdaság-tudományában jelentkezik. A tudományág egyik legeredetibb személyisége, a chicagói Deirdre McCloskey (2010), aki egyidőben az irodalom-, a nyelvtudomány és a közgazdaságtan *distinguished* professzora, saját honlapja szerint teljes munkásságát összefoglaló hármaskönyvének főntebb idézett második kötetében épp ezt a munkát végezte el, 571 nagy nyomtatott oldal terjedelemben, nagyjából a teljes arrafelé figyelembe vett szakirodalom feldolgozásával. McCloskey kötetéről sajnos nem írt se a *Journal of Economic Literature* a szokásos hosszú ismertetőik egyikében, sem más, a szakközvéleményt meghatározóan befolyásoló „véleményvezér”. Ugyanakkor a megjelenés óta eltelt viszonylag rövid idő alatt is megállapítható, hogy a *Bourgeois Dignity* vízvázlatzó a modern közgazdaság-tudomány fejlődésében, bár Samuelson nagyszerű munkájától eltérően a tömegképzésben használt slábertankönyv sosem lehet belőle.

A kötet nemcsak kitűnően megírt voltában, a történelem és az eszmék szerepének rehabilitálásában és mindenekelőtt a valóság mint mérce visszahozatalában kiemelkedő, hanem abban is, hogy aprólékos gondossággal zúzza szét a technikai közgazdaságtanban kialakult, és abból néha más társtudományokba is átszivárgott technicista fél(re)magyarázatokat. Főként az angol tapasztalatok és az angol közgazdák szokásossá vált túlértékelését, és a világ más részeinek – köztük az egykori „perifériák” sikereinek – ebből fakadó mellőzését kárhoztatja.

A felhalmozás, a forráselosztás, a kereskedelem és az innováció ugyan mind jó részmagyarázatok, ha egy nagyobb egészbe illeszkednek, nem pedig abból kiszakadva és azt helyettesítve maguk válnak paradigmává. McCloskey nem pusztán a szélesebb közelítést – vagyis az ideák, ösztönzők és társadalmi mozzanatok – mai főáram által tudatosan kiiktatott szerepének perdöntő voltát bizonyítja,

¹⁰⁵ A Közép-európai Egyetem, a Budapesti Corvinus Egyetem, a Debreceni Egyetem, a Szegei Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem és az ELTE adta a merítést. Elvileg a gazdasági főiskolákon sem doktori, sem mester szintű képzés nem folyhatna, de utóbbi a profilba vágó üzleti tudományok terén értelemszerűen van és kell is hogy legyen.

hanem – a 43. fejezetben – saját alternatív modelljének formalizálhatóságát is bemutatja.

Mindezzel, úgy tűnik, valóban megindult a Kuhn nyomán többször említett, *belülről gerjesztett, illetve a körön belül lévők által kezdeményezett és művelt fokozatos változás*, amelynek paradigmaticus értékét saját normatív koncepciónk taglalását követően már fölösleges is lenne méltatni. Hiszen ha a valóság, az ösztönzők, a történelmi-társadalmi kontextus visszatért, a közgazdasági elemzés ismét a társadalomtudomány részévé válik – mint életpályája túlnyomó részében és természete szerint ezt magától értetődően vállalta is minden komoly képviselője.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ABOUK, R.–ADAMS, S. (2013): School shootings and private school enrollment. *Economic Letters*, 118. évf. 2. szám, 297–299. old.
2. AGHION, Ph.–DURLAUF, S., szerk. (2005): *Handbook of Economic Growth*. 1. köt. A és B, Amsterdam: Elsevier
3. AKERLOF, G.–SHILLER, R. (2011): *Animal Spirits: avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest: Corvina Kiadó
4. ALESINA, A.–COZZI, G.–MANTOVAN, N. (2012): The evolution of ideology, fairness and redistribution. *Economic Journal*, 122. évf. 656. szám (dec.), 1244–1261. old.
5. ARROW, K. J. (2009): Some developments in economic theory since 1940: an eyewitness' account. *Annual Review of Economics*, 1. évf. 1. szám, 1–16. old.
6. BACKHOUSE, R. (2010): *The Puzzle of Modern Economics: Science or Ideology?* Cambridge–New York: Cambridge University Press
7. BALDWIN, R.–WYPLOSZ, Ch. (2009): *The Economics of European Integration*. 4., átdolg. kiadás. Maidenhead: McGraw-Hill Education
8. BEKKER Zsuzsa, szerk. (2005): *Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004*. Budapest: KJK-Kerszöv.
9. BELKE, A. (2011): Editorial perspectives. *Applied Economics Quarterly*, 57. évf. 1. szám, 3–4. old.
10. BENCZÚR Péter–KÉZDI Gábor–KONDOR Péter–MÁTYÁS László–VALENTINY Ákos (2013): Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 6. szám, 722–732. old.
11. BLANCHARD, O. (2009): The state of the macro. *Annual Review of Economics*, 1. évf. 1. szám, 209–229. old.
12. BLAUG, M. (2001): No history of ideas, please, we are economists! *Journal of Economic Perspectives*, 15. évf. 1. szám, 145–164. old.
13. BLUME, A.–DURLAUF, S., szerk. (2008): *The New Palgrave – a Dictionary of Economics – 2. kiadás*. I–VIII. kötet. New York: Palgrave
14. BOURGUIGNON, F.–ELKANA, Y.–PLESKOVIC, B., szerk. (2007): *Capacity Building in Economics Education and Research*. Washington–New York: The World Bank–CEU Press
15. BRAUN, T.–GLAENZEL, W.–SCHUBERT, A. (2007): *The Impact Factor of Scientific and Scholarly Journals: Its Use and Misuse in Research Evaluation*. Budapest: Akadémiai Kiadó
16. BURDA, M.–WYPLOSZ, Ch. (2009): *Macroeconomics – a European Text*. 5. kiadás. Oxford–New York: Oxford University Press

17. CARD, D.–della VIGNA, S. (2013): Nine facts about top journals in economics. *Journal of Economic Literature*, 51. évf. 1. szám, 144–161. old.
18. CHIAPORI, P.-A.–OREFFICE, S.–QUINTANA-DOMINQUE, C. (2012): Fatter attraction: anthropometric and sociometric matching on the marriage market. *Journal of Political Economy*, 120. évf. 4. szám, 659–695. old.
19. COATS, A. W., szerk. (2000): *The Development of Economics in Western Europe since 1945*. London: Routledge
20. COLANDER, D.–HOLT, R.–ROSSER, B. J. (2004a): *The Changing Face of Economics: Conversation with Cutting Edge Economists*. Ann Arbor: University of Michigan Press
21. COLANDER, D.–HOLT, R.–ROSSER, B. J. (2004b): The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy*, 18. évf. 4. szám, 485–499. old.
22. COLANDER, D. (2010a): Moving beyond the rhetoric of pluralism: suggestions for an 'inside-the-mainstream' heterodoxy. Middlebury College, Department of Economics, *Working Paper* 09–15./Aug., letöltve: IDEAS, 2013. jan. 25.
23. COLANDER, D. (2010b): Can European economics compete with US economics? And should it? Middlebury College, Department of Economics, *Discussion Paper* 10–39/Oct., letöltve: IDEAS, 2012. jan 26.
24. DEAN, C.–DURLAUF, S.–HANSEN, B. E., szerk. (2011): *Econometric Theory and Practice*. Cambridge–New York: Cambridge University Press
25. DIXIT, A. (2012): Paul Samuelson's legacy. *Annual Review of Economics*, 4. évf. 1. szám, 1–31. old.
26. Durlauf, S. (2002): Policy evaluation and empirical growth research. Megjelent: LOAYAZA, N.–SOTO, R.–SCHMIEDT-HEBBEL, K., szerk.: *Economic Growth: Sources, Trends and Cycles*. Santiago: Bank of Chile, Central Banking, Analysis and Economic Policies Book Series, 163–190. old.
27. EASTERLIN, R. A. (2013): Happiness, growth and public policy (a WEA elnöki plenáris előadása). *Economic Inquiry*, 51. évf. 1. szám, 1–15. old.
28. EATWELL, J.–MITGATE, M.–NEWMAN, P. K., szerk. (1987): *The New Palgrave – a Dictionary of Economics*. I–IV. kötet. London–New York: Palgrave
29. ENGERMAN, K.–WAH, H. J. (2009): A journal ranking for the ambitious economist. Federal Reserve Bank of St. Louis, *Review*, 91. évf. 3. szám (máj.–jún.), 127–139. old., letöltve: 2013. jan. 19/IDEAS/REPEC.
30. FEHRMANN, Th. (2012): Nationalstaat und europäische Union: eine Bestandsaufnahme. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 10. évf. 4. szám, 551–567. old.
31. HAYEK, F. A. (1944/1992): *Út a szolgátságba*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
32. HODGSON, G. (2001): *How Economics Forgot History: the Problem of Historical Specificity in Social Science*. London: Routledge
33. HODGSON, G. (2012): Towards an evolutionary and moral science: Remarks upon the receipt of the Veblen-Commons award. *Journal of Economic Issues*, 46. évf. 2. szám, 265–275. old.
34. KIRMAN, A. (2012): Mi haszna a közgazdaságtannak? *BUKSZ*, 24. évf. 3–4. szám, 318–320. old.
35. KORNAI János (1971): *Anti-Equilibrium*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
36. KORNAI János (2005): *A gondolat erejével*. Budapest: Osiris Kiadó
37. KORNAI János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Budapest: Akadémiai Kiadó
38. KORNAI János (2012): *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest: Akadémiai Kiadó
39. KORNAI János (2013): Bevezetés a *Központosítás és piaci reform* című kötethez. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. szám, 253–281. old.
40. KUHN, Th. (1955/1970): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat Kiadó

41. LACTERA, N.–POPE, D. G.–SYDNOR, J.-R. (2012): Heuristic thinking and limited attention in the car markets. *American Economic Review*, 102. évf. 5. szám, 2206–2236. old.
42. LAZEAR, E. (2000): Economic imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115. évf. 1. szám, 99–146. old.
43. LEIJONHOFVOUND, A. (1973): Life among the Econ. *Western Economic Journal*, 11. évf. 3. szám, 327–337. old.
44. LUCAS, R. E. (1996): Nobel lecture: Monetary neutrality. *Journal of Political Economy*, 104. évf. 4. szám, 661–682. old.
45. MARX, K. (1845/1967): *Tézisek Feuerbachról*. Megjelent: Marx és Engels művei. III. kötet, 7–10. old. Budapest: Kossuth Kiadó
46. MÁTYÁS Antal (1999): *A modern közgazdaságtan története*. Budapest: Aula Kiadó
47. MCCLOSCEY, D. (2002): *The Secret Sins of Economics*. Chicago/IL, Prickly Paradigm Press
48. MCCLOSCEY, D. (2010): *Bourgeois Dignity. Why Economics Can't Explain the Modern World*. Chicago/IL–London: The University of Chicago Press
49. MEDVEGYEV Péter (2013): Előszó egy pénzügyi matematikai tankönyvhöz. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 4. szám, 456–471. old.
50. MIHÁLYI Péter (2013): Kornai János *Anti-Equilibriuma* mint az evolúciós közgazdaságtan szellemi előfutára. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. szám, 282–289. old.
51. MÓCZÁR József (2008): *Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
52. MÓCZÁR József (2010a): Paul A. Samuelson, a közgazdaságtan utolsó nagy generációjának (1915–2009). *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 4. szám, 371–379. old.
53. MÓCZÁR József (2010b): A közgazdaság-tudomány válsága. *Magyar Tudomány*, 170. évf. 3. szám, 318–330. old.
54. PERKINS, D. H.–ROMER, M., szerk. (1991): *Reforming Economic Systems in Developing Countries*. Cambridge/Mass: Harvard University Press
55. RAMONDO, N.–RODRIGUEZ-CLARE, A. (2013): Trade, multinational production and the gains from openness. *Journal of Political Economy*, 121. évf. 2. szám, 273–322. old.
56. RIZIBERGER, K. (2008): A ranking of journals in economics and related fields. *German Economic Review*, 9. évf. 4. szám, 402–430. old.
57. ROSSER, B. J.–HOLT, R. P. F.–COLANDER, D. (2010): *European Economics at a Crossroads*. Cheltenham: Edward Elgar
58. RÖPKE, W. (2000): *Emberséges gazdaság – emberséges társadalom*. Vál. és szerk. Horváth J. Tamás. Budapest: Aula Kiadó
59. SAMUELSON, P. (2009): A few remembrances of Friedrich von Hayek (1899–1992). *Journal of Economic Behavior and Organization*, 69. évf. 1. szám, 1–6. old.
60. SARGENT, Th. J. (1993): *Bounded Rationality in Macroeconomics: The Arne Ryde Memorial Lectures*. Oxford–New York: Oxford University Press
61. SIMONOVITS András (2013): Szubjektív gondolatok a közgazdaságtanról. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. szám, 352–358. old.
62. STOCK, J.–WATSON, M. (2003): Has the business cycle changed and why? Megjelent in: *NBER Macroeconomics Annual*. 17. kötet. London–Cambridge/Mass., The MIT Press, 157–230. old.
63. SZEIDL Ádám (2013): A pletyka nem olyan, mint hittük. (Szalai Bálint interjúja.) *Index*, január 27.
64. SZENTES Tamás (2011a): *Fejlődés-gazdaságtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó
65. SZENTES Tamás (2011b): A társadalomtudományok a globális válság tükrében. *Társadalomkutatás*, 29. évf. 2. szám, 187–201. old.

66. TÖRÖK Ádám (2010): A közgazdaságtan és a tények. Megjelent: MURAKÖZY László, szerk: *Válságban és válság nélkül*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 155–206. old.
67. TURLEY, G.–HARE, P. G., szerk. (2013): *Handbook of Transition Economics*. London: Routledge
68. WAGNER, A. (1896): Marshall's *Principles of Economics*. In: *Quarterly Journal of Economics*, 5. évf. 3. szám, 319–338. old.
69. WIELAND, J. (2012): Macht und Ohnmacht des Bundesverfassungsgerichts in der Finanzkrise: das Urteil vom 13. September, 2012. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 10. évf. 3. szám, 303–323 old.
70. ZALAI Ernő (2011/12): *Matematikai közgazdaságtan*. I–II. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó